

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ВІННИЦЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГОРОБЕЦЬ АЛЛА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 811.161.2'373.4'42:821.161.2'06(477.44)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ТА АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ «ЧАС»
У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ
ВІННИЧЧИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

035 Філологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

А. В. Горобець

Науковий керівник – **Завальнюк Інна Яківна**, доктор філологічних наук, професор

Вінниця – 2023

АНОТАЦІЯ

Горобець А. В. – Лексико-семантичне та асоціативне поле «час» у художніх творах письменників Вінниччини ХХ століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю – 035 Філологія. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2023.

Дисертацію присвячено цілісному аналізу структурно-семантичних особливостей лексико-семантичного й асоціативного поля «час» на мовному матеріалі художніх творів письменників Вінниччини ХХ ст.

На підставі аналізу наукових досліджень українських і зарубіжних мовознавців, а також ураховуючи специфіку художньообразної системи часосприйняття письменників-подолян зазначеного періоду, ментальну особливість сприймання темпоральності як абстрактної філософської категорії у свідомості подільського читача, текстовий підхід до вивчення лексико-семантичних полів, виокремлено лексико-семантичне й асоціативне поле як такі, що найповніше розкривають структуру, сутність і глибину темпоральної категорії. Лексико-семантичне поле визначено як системну одиницю мови, яка об'єднує компоненти зі спільним семантичним значенням, неоднорідною структурою (лексичною й граматичною) і вступає у відношення із суміжними полями, тоді як усередині поля його структурні елементи також узаємодіють.

У структурній організації лексико-семантичного поля «час» визначено три основні компоненти: ядро – архісема *час* та її синонімічний ряд, центр – назви основних часопроміжків, периферія – найбільш віддалена складова, яка безпосередньо контактує із суміжними лексико-семантичними полями або й переходить до їхніх мікрополів у контексті конотативного значення.

Категорію темпоральності в дослідженні розглянуто комплексно: з погляду історіософії та лінгвістики. Відповідно до узагальнень історіософських підходів до вивчення категорії темпоральності визначено такі типи темпоральної

свідомості: лінійний час, особистий час, родовий час, історичний час, сакральний час, космологічний час, екзистенційний час, які різняться особливостями часосприйняття і залежать від загального часу, у якому перебувають усі, хто його сприймає.

На основі спостереження за мовним матеріалом художніх текстів, зокрема за семантико-синтаксичними відношеннями у досліджуваних фрагментах, лінгвістичну темпоральність у мовотворчості письменників Вінниччини ХХ ст. класифіковано на суб'єктну й об'єктну. Суб'єктна – це темпоральність, яка є виконавцем дії (зазвичай, елемент метафори); об'єктна – та, за якої описувана дія (як пасивна, так і активна) спрямовується на темпоральність. Відповідно до ступеня насиченості визначено первинну і вторинну темпоральність у межах периферійних одиниць. Первинну темпоральність виражено часономеном у позиції головного слова в словосполученні, а вторинну – залежного.

Установлено, що часономени з погляду синтаксичних відношень можуть виконувати здебільшого функцію обставини часу, зрідка – обставини місця, зокрема зі значенням напрямку руху, що дає підстави стверджувати про особливе ставлення з боку авторів і реципієнтів досліджуваних творів до категорії часу, надання їй здатності бути виконавцем чи ініціатором певних процесів, станів, дій.

Визначено, що асоціативне поле «час» об'єднує такі мікрополя, як «зима», «весна», «літо», «осінь», «ранок», «день», «вечір», «ніч», «дитинство», «молодість», «старість» й існує на основі індивідуальних ментально-чуттєвих характеристик часових категорій, відображаючи сакральні уявлення про часопростір навіть за відсутності словесного вираження.

У дослідженні переважають лексикоцентричний та текстоцентричний підходи до вивчення асоціативного поля «час». Лексикоцентричний підхід застосовано до асоціативного поля «час» первинного значення, а текстоцентричний – до вторинного, що за критерієм наявності/відсутності

слова-асоціата дає змогу визначити категорію первинного/вторинного значення мовної асоціації.

Структуру асоціативного поля час визначено як багаторівневу (зберігається на всіх мовних рівнях), але особливість асоціативного поля полягає в тому, що воно скомпоноване не так із лексичного матеріалу, як із поняттєвого, тобто «відштовхується» від мовних асоціацій, які виникають унаслідок впливу слова-асоціата на відповідний рецептор у корі головного мозку.

З'ясовано, що мова художніх творів письменників Вінниччини ХХ ст. досить різноманітно й колоритно виражає семантику темпоральних номінацій, що уможливило визначення функційно-стильової специфіки засобів художнього вираження часових понять, яка полягає в широкому застосуванні стилістичних фігур, до складу яких уходять часономени або їхні вербальні замітники – елементи асоціативного поля «час» вторинного значення, зокрема метафори, епітети, порівняння.

Ключові слова: час, темпоральна номінація (номінація часу), лексико-семантичне поле, мовна картина світу, концепт, художня мова, асоціація, апперцепція, сема, парадигма, ідіостиль, метафорична структура, лінгвістичний семіокод, українська лінгвокультура, національна культура.

ABSTRACT

Horobets A. V. – Lexical-semantic and associative field «Time» in Vinnytsia region writers' artistic works of the 20th century. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 035 Philology. – Vinnytsia State Mykhailo Kotsiubynsky Pedagogical University, Vinnytsia, 2022.

The dissertation is devoted to a holistic analysis of the structural-semantic features of the lexical-semantic and associative field «time» on the linguistic material of the artistic works of the writers of Vinnytsia in the 20th century.

On the basis of the analysis of scientific research by Ukrainian and foreign linguists, as well as taking into account the specificity of the artistic and figurative system of time perception of Podolian writers of the specified period and the mental peculiarity of perceiving temporality as an abstract philosophical category in the mind of the Podolian reader, in accordance with the textual approach to the study of lexical-semantic fields, the lexical-semantic and associative fields as those that most fully reveal the structure, essence and depth of the temporal category. The lexical-semantic field is defined as a system unit of language that unites components with a common semantic meaning, a heterogeneous structure (lexical and grammatical) and enters into a relationship with adjacent fields, while in the middle of the field its structural elements interact with each other.

With regard to the structural organization of the lexical-semantic field «time», three main components are defined: the core – archisema time and its synonymous series, the center – the names of the main time intervals, the periphery – the most distant component that directly contacts with adjacent lexical-semantic fields or passes to their microfields.

Taking into account the specifics of the research, the category of temporality was considered comprehensively from historiosophical, psychological and linguistic points of view. According to the generalizations of historiosophical approaches to the study

of the category of temporality, the following types of temporal consciousness are defined: linear time, personal time, ancestral time, historical time, sacred time, cosmological time, existential time, which differ in the peculiarities of time perception and depend on the general time in which all, who perceives it.

Based on the observation of the linguistic material of the artistic texts and according to the semantic-syntactic relations in the studied fragments of the texts, the linguistic temporality in the language creation of the writers of Vinnytsia of the 20th century is classified into: 1) subject; 2) object. Temporality, which is the executor of the action (usually an element of metaphor), is defined as subjective, when the described action (both passive and active) is aimed at temporality. According to the degree of saturation, primary and secondary temporality within peripheral units is defined. Primary temporality is expressed by a tense in the position of the main word in the phrase, and secondary temporality is expressed by the dependent (*golden autumn* - *autumn gold*).

It has been established that time nouns from the point of view of syntactic relations can perform the role of circumstances of time, and sometimes circumstances of place, in particular with the meaning of the direction of movement, which gives grounds for asserting a special attitude on the part of the authors and recipients of the studied works to the category of time, giving it the ability to be a performer or the initiator of certain processes, states, and actions.

It was determined that the associative field «time» unites the following concepts: «winter», «spring», «summer», «autumn», «morning», «day», «evening», «night», «childhood», «youth», «old age» exist on the basis of individual mental-sensual characteristics of the concept of time categories even in the absence of verbal expression.

Our research is dominated by lexicocentric and textcentric approaches. The lexicocentric approach was used when studying the associative field «time» of primary meaning, and the text-centric approach was used when studying the associative field «time» of secondary meaning, which is explained by the presence/absence of a temporal associate word in the text, respectively. The criterion of the presence/absence

of a word- associate determines the category of primary/secondary meaning of a linguistic association.

The structure of the associative field is defined as multi-level (it is preserved at all language levels), but the peculiarity of the associative field is that it consists not so much of lexical material as of conceptual material, i.e. it is based on linguistic associations that arise as a result of the influence of the associated word on the corresponding receptor in the cerebral cortex.

The authors' language quite diversely and colorfully expresses the semantics of temporal nominations, which served as a reason for determining the functional and stylistic specificity of the means of artistic expression of time concepts, which consists in the wide use of stylistic figures, which include time nouns or their verbal substitutes – elements of the associative field «time» of the secondary meaning: metaphor, which separately includes personification, epithet, comparison.

Key words: time, temporal nomination (nomination of time), lexical-semantic field, linguistic picture of the world, concept, artistic language, association, apperception, sema, paradigm, idiostyle, metaphorical structure, linguistic semicode, Ukrainian linguistic culture, national culture.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Горобець А. Лексико-семантичне поле «час» у мові повісті Михайла Стельмаха «Гуси-лебеді летять». *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. 2018. Вип. 292. С. 131–139.
2. Горобець А. Сезонні номінації в складі лексико-семантичного та асоціативного поля «час» (на матеріалі автобіографічної повісті Михайла Стельмаха «Щедрий вечір»). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика*. Херсон : ХДУ, 2018. Вип. 34. Т. 1. С. 35–39.
3. Горобець А. Лексико-семантичне поле «час» у складі метафори (на матеріалі мови художніх творів Михайла Стельмаха). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2018. Вип. 27. С. 22–28.
4. Горобець А. Художнє порівняння як засіб увиразнення темпоральних номінацій у мовотворчості Михайла Стельмаха. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький : Видавництво «КОД», 2019. Вип. 175. С. 497–502.
5. Горобець А. Сенсорика часу як репрезентант ідіостилю Михайла Стельмаха (на матеріалі роману «Чотири броди»). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2019. Вип. 28. С. 46–55.
6. Горобець А. Номінації вікових періодів у мові роману Михайла Стельмаха «Дума про тебе». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Київ : Видавн. дім «Гельветика», 2019. Т. 30 (69). № 3. Ч. 1. С. 5–9.
7. Горобець А. Епітет як репрезентант темпоральності в межах лексико-семантичного й асоціативного поля «час» (на матеріалі художніх творів письменників Вінниччини ХХ століття). *Наукові записки Вінницького державного*

педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). 2020. Вип. 31. С. 89–96.

8. Горобець А., Холод І. Історіософський підхід до тлумачення категорії темпоральності й специфіка її вияву в мовотворчості письменників Вінниччини ХХ століття. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2021. Вип. 33. С. 36–49.

9. Horobets A. The expression means of the micro field «winter» in the Vinnytsia writers' prose of the XXth century. *The scientific heritage*. 2020. Vol 3. № 54. P. 40–44.

10. Horobets A. Associative field «time» in Vinnytsia writers' novels of the XXth century. *Magyar Tudomanyos Journal*. Hungary. 2021. Vol. 51. P. 13–18.

11. Horobets A. Personification of temporal concepts as a kind of metaphorical depiction of reality in the works of Vinnytsia region writers of the XXth century. *The scientific heritage*. 2021. Vol 3. № 60. P. 48–51.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

12. Горобець А. Периферійна організація як структурний компонент лексико- семантичного поля «час» у мові повісті Михайла Стельмаха. *Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди ювілею доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської* (Київ, 29–30 листопада 2018 р.). Київ : Міленіум, 2018. С. 150–151.

13. Horobets A. The structural elements of lexical-semantic field «time» on the language material of Vinnytsia region writers' artistic works. *Topical issues of the development of modern science: Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference* (Sofia, March 11–13, 2020). Sofia, Bulgaria: Publishing House «ACCENT», 2020. P. 28–32.

14. Горобець А. Мікрополе «зима» як інтерпретація сезонних номінацій у мовотворчості письменників Вінниччини ХХ століття. *Trends in the development*

of modern scientific thought: Abstracts of X International Scientific and Practical Conference(Vancouver, November 23–26, 2020). Vancouver, Canada 2020. P. 603–608.

15. Горобець А. Оказіональні характеристики часосприйняття на мовному матеріалі роману Михайла Стельмаха «Чотири броди». *Філологія та лінгвістика у сучасному світі*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 30–31 серпня 2019). Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2019. С. 19–21.

16. Горобець А. Лексико-тематична група «назви місяців» у мовотворчості письменників Вінниччини XX століття. *Actual priorities of modern science, education and practice. Proceedings of the XII International Scientific and Practical Conference* (Paris, March 29 – April 01, 2022). Paris, France 2022. P. 667–673.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ТА АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ «ЧАС».....	24
1.1 Лінгвістичні підходи до вивчення поняття «лексико-семантичне поле»	24
1.2 Мовна асоціація як об'єкт наукових досліджень	34
1.3 Історіософські й лінгвістичні особливості вивчення категорії темпоральності.....	41
Висновки до розділу 1	49
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО Й АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ «ЧАС»	52
2.1 Структурні елементи лексико-семантичних полів	52
2.1.1 Ядрово-периферійна структура лексико-семантичного поля «час»....	52
2.1.2 Ядро і центр лексико-семантичного поля «час».....	55
2.1.3 Периферійна організація як структурний компонент лексико-семантичного поля темпоральності	67
2.2 Семантико-структурні елементи в межах лексико-семантичного поля «час»	71
2.2.1 Лексико-тематична група «пори року»	71
2.2.1.1 Мікрополе «зима»	71
2.2.1.2 Мікрополе «весна»	77
2.2.1.3 Мікрополе «літо»	81
2.2.1.4 Мікрополе «осінь»	84
2.2.2 Лексико-тематична група «періоди доби»	91
2.2.2.1 Мікрополе «ранок»	92
2.2.2.2 Мікрополе «день»	97
2.2.2.3 Мікрополе «вечір»	102
2.2.2.4 Мікрополе «ніч»	105
2.2.3 Лексико-тематична група «назви місяців»	109

2.2.4 Лексико-тематична група «назви вікових періодів»	114
2.2.4.1 Мікрополе «дитинство»	116
2.2.4.2 Мікрополе «молодість»	119
2.2.4.3 Мікрополе «старість»	122
2.3 Асоціативне поле «час»	124
Висновки до розділу 2	141
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ЗАСОБІВ ХУДОЖНЬОГО ВИРАЖЕННЯ ЧАСОВИХ ПОНЯТЬ.....	144
3.1 Лексико-семантичне та асоціативне поле «час» у складі метафоричних конструкцій	144
3.1.1 Персоніфікація часових понять як різновид метафоричного зображення дійсності.....	150
3.2 Епітет як репрезентант темпоральності в межах лексико-семантичного й асоціативного поля «час»	157
3.3 Порівняння як засіб увиразнення темпоральних номінацій	163
Висновки до розділу 3	178
ВИСНОВКИ	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	200
ДОДАТОК А. СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ	202
ДОДАТОК Б. ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ	205

Перелік умовних скорочень

ЛСП – лексико-семантичне поле;

ЛСВ – лексико-семантичний варіант;

СП – семантичне поле;

ТГ – тематична група;

ЛТГ – лексико-тематична група;

ЛСГ – лексико-семантична група.

ВСТУП

Філософська категорія часу ще з античності була об'єктом зацікавлень дослідників різних галузей і напрямів. Відмінності щодо сприймання часу й висвітлення його у творах мистецтва, а згодом – і в техніці прочитання спричинили виділення основної його риси – суб'єктивності. Проте, попри високу суб'єктивність, ця категорія потребує вивчення з мовного погляду. Виникає потреба в лінгвістичному витлумаченні темпоральності в усіх виявах, а також у класифікації й типологізації цієї категорії через її широке розгалуження, неоднорідність і невпорядкованість.

Категорія часу – надважлива одиниця значеннєвої позиції мови, адже вона відображається на різних мовних рівнях: лексичному (слово на позначення категорії темпоральності), морфологічному (дієслівна категорія часу), синтаксичному (синтаксичні конструкції, які виражають час або вказують на нього, до складу яких уходить темпоральна номінація, що виконує синтаксичну роль предикативного центру речення).

Оскільки мова завжди була і є першим і єдиним чинником реагування на всі ментально-психофізіологічні особливості сприймання позамовної дійсності, засобом цього пізнання та методом поширення власного досвіду, виникла потреба визначення основних мовних засобів вираження темпоральних понять у мові художніх творів письменників Вінниччини ХХ ст., адже, як відомо, саме це століття стало епохою парадоксу через постійну боротьбу митців слова проти самодержавства. Воно змусило їх пройти через найстрашніші випробування історії, постійні заборони та переслідування, писати про це приховано, наклало відбиток на філософію часу, який і досі відображається в мовному світогляді українців.

Тривалий час мовотворчість вінницьких письменників залишалася поза увагою дослідників, зокрема надзвичайно важливі особливості сприймання абстрактно-індивідуальної категорії часу не висвітлювалися зовсім. Сучасний світ вимагає від нас повернення до етнокультурної спадщини, народної філософії й визнання самотності художнього слова, а, отже, збереження національної

пам'яті.

Художні твори письменників Вінниччини ХХ ст. вирізняються широким діапазоном тематики, яскравим мовним оформленням, стилістичною своєрідністю. По-різному в них інтерпретовано спектр часового світосприйняття. Мова досліджуваних творів формує естетичний світогляд читача, спонукає його до створення нового образу філософської категорії часу як основи ментальної картини світу. Дослідження спільних і відмінних рис у часовому вимірі, специфіки творення лексико-семантичних та асоціативних полів кожним із письменників-подолян доповнюватиме цілісну характеристику їхнього ідіостилу.

Досвід вивчення художнього слова засвідчує, що мову не можна вивчати окремо від філософії, історії, етнології, культурології, психології. Тому для впорядкування величезного масиву лексичних, лексико-семантичних та синтаксичних одиниць, які відображають неоднакові поняття з погляду різних галузей знань, потрібно структурувати лексичну систему на менші її одиниці відповідно до семантичних відношень. Так з'явилося вчення про польову структуру мови, запропоноване Й. Тріром ще у 30-х рр. минулого століття. Мовознавець запропонував поділ мовних полів на понятійні (асоціативні) і словесні (лексико- семантичні) [154].

Значний унесок у дослідження лексико-семантичного поля зробили О. Потебня, Г. Ібсен, Р. Мейєр, М. Покровський, розглянувши закономірності семантичних зв'язків між мовними одиницями. Л. Вайсгербер розробив теорію поля, згідно з якою головною його рисою є органічне виокремлення з цілого [155]. Мовознавець Г. Ібсен уперше вжив термін «смысловое поле», об'єднавши ним групи номінацій металів у східних мовах [142]. Р. Мейєр поділив семантичні поля на природні, штучні та напівштучні [149].

Українські мовознавці здебільшого розглядають лексико-семантичне поле, відштовхуючись від семантичних зв'язків, оскільки слово не існує відмежовано, а вступає у тісний узаємозв'язок із поняттям, яке воно позначає й особливостями сприймання цього поняття у свідомості автора й реципієнта. Специфіку семантичних відношень у межах лексико-семантичного поля досліджували

А. Бондаренко [6], В. Жовтобрюх [34], І. Завальнюк [36; 37], Л. Козловська [46], Л. Лисиченко [59], О. Маленко [67], Г. Межжеріна [74], Н. Мех [75], К. Мікрюкова [76], Н. Павликівська [81; 82], О. Павлушенко [87], О. Петрушенко [91], Л. Строченко [111], Г. Сюта [113], В. Тарасова [115], І. Ходарєва [126] та ін. Зокрема, А. Бондаренко обґрунтовує розмежування польової структури мови на різні поля: лексичні, семантичні, поля концепту, асоціативні, поняттєві, лексичну парадигму, лексико-асоціативні поля, лексико-семантичні поля, асоціативні лексико-сміслові поля, асоціативно-сміслові поля, тематичну сітку, лексико-семантичну сітку й функціонально-семантичні поля [6], що потребує детальної конкретизації окресленої термінології.

У пропонованій роботі послуговуємося термінами «лексико-семантичне поле» та «асоціативне поле». Лексико-семантичне поле вміщує два основні напрями: семантичні відношення і словесні засоби його вираження. Асоціативне поле ґрунтується на утворенні мовних асоціацій, які виникають унаслідок рецесії слова-подразника або слова-асоціата, що діє на рецептори й реалізується в словесній формі по-іншому. Словесні образи постійно змінюються, адаптуючись до мети і ситуації спілкування, навіть якщо відображають ту саму інформацію [52, с. 210–213], а словесна форма допомагає відобразити навколишню дійсність певного періоду на конкретній місцевості й слугує засобом вираження авторського ідіостилу письменників.

Природу асоціативного поля в україністиці вивчали І. Завальнюк [37], Л. Козловська [48], О. Маленко [64], Ж. Марфіна [70], У. Марчук [71], Х. Ніколайчук [77], Ю. Орлова [79], Н. Павликівська [80], О. Павлушенко [85], К. Паршак [90], О. Селіванова [105], Ж. Соколовська [109], М. Шевченко [130], Л. Юзва [133] та ін. Попри значні досягнення в розкритті сутності асоціативного поля, досі немає чіткої класифікації та визначення природи мовних асоціацій. Потребують детального розгляду й закономірності функціонування асоціативного поля в мові художньої прози.

Основною проблемою вивчення лексико-семантичного поля на сучасному етапі є визначення його структури. Будову лексико-семантичного поля «час»

варто вивчати з боку власне структурної і семантико-структурної організації. З погляду структурної організації лексико-семантичних полів основна дискусія полягає у визначенні ареалу поширення ядра і периферії, оскільки часто постає потреба у виокремленні проміжного компонента – центра або насколяядрової зони, що пояснюється здатністю до переміщення компонентів з однієї структурної зони в іншу залежно від денотативних і конотативних значень. Зокрема, О. Павлушенко визначає такі особливості центральної (приядрової) зони: «до приядрової зони належать слова, які є семантично близькими до ядрової одиниці й розширюють уявлення про концептуалізований фрагмент дійсності, позначаючи його окремі вияви, ознаки, властивості, стани, функції» [87, с. 31].

Семантико-структурна організація лексико-семантичних полів полягає у виділенні лексико-тематичних груп та мікрополів у їхньому складі. У межах лексико-семантичного поля «час» М. Кочерган виділяє такі семантико-структурні утворення: 1) назви неточних часових відрізків (час, пора, період, епоха, ера тощо); назви точних часових відрізків (секунда, хвилина, година, доба, тиждень, місяць, рік, століття тощо); 3) назви пір року (весна, літо, осінь, зима); 4) назви періодів доби (ранок, південь, вечір, ніч); 5) назви місяців (січень, лютий і т. д.); 6) назви днів тижня (понеділок, вівторок і т. д.) [53, с. 266–267]. Погоджуємося з дослідником у визначенні семантико-структурних компонентів у межах темпорального поля, проте у нашій дисертаційній праці аналізуємо назви пір року, місяців і періодів доби, а також назви вікових періодів як найбільш поширені в досліджуваних художніх творах, оскільки аналіз усіх семантико-структурних компонентів не видається можливим з огляду на обсяг дисертації.

Попри ґрунтовні дослідження спектра польової організації мови, здійснені українськими і зарубіжними науковцями, на сьогодні немає однозначних підходів до вивчення лексико-семантичних та асоціативних полів. Відсутність в українському мовознавстві класифікації й структуризації лексико-семантичного й асоціативного поля «час», недостатнє вивчення категорії темпоральності в мові художніх творів письменників Вінниччини ХХ ст. і зумовили **актуальність** пропонованої дисертаційної праці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження пов'язаний із науковою темою кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Актуальні проблеми дослідження мовних одиниць сучасної української мови в її загальнонаціональному та регіональному виявах».

Тему дисертації затвердила вчена рада Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 4 від 24 жовтня 2018 р.), а Наукова рада «Українська мова» Інституту української мови НАН України її скоординувала (протокол № 84 від 4 грудня 2019 р.).

Мета дослідження – аналіз лексико-семантичного й асоціативного поля «час» у художніх творах письменників Вінниччини ХХ ст.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати природу лексико-семантичного й асоціативного поля;
- визначити структуру лексико-семантичного поля на досліджуваному мовному матеріалі відповідно до поділу на ядрову, центральну та периферійну зони;
- структурувати лексико-семантичне та асоціативне поле «час» за тематичними групами лексики: «пори року», «назви місяців», «назви періодів доби», «назви вікових періодів», поділивши їх на мікрополя;
- визначити зв'язок історико-філософського поняття «час» з особливостями його відтворення в мові художніх творів письменників Вінниччини ХХ ст.;
- здійснити типологію категорії темпоральності з погляду вивчення польової структури мови;
- описати значення елементів лексико-семантичного й асоціативного поля «час» у структурі художніх засобів та визначити роль художньої мови в розкритті філософської категорії часу;
- схарактеризувати стилістичні фігури, утворені на основі темпоральних відношень у межах лексико-семантичного й асоціативного поля «час» у мові досліджуваних художніх творів.

Об'єктом дослідження слугує лексико-семантичне й асоціативне поле «час» у художніх текстах письменників Вінниччини ХХ ст.

Предметом дослідження є лексико-семантичні особливості й асоціативні відношення, простежені в авторських мовних засобах на позначення категорії часу.

Джерельною базою дослідження слугувала картотека речень із компонентами лексико-семантичного та асоціативного поля «час», що нараховує 5014 одиниць, дібраних із текстів прозових художніх творів письменників Вінниччини ХХ століття (Басюк М. «Полонез на тему дідової скрипки»; Волошенюк І. «Посилали за Михтодьом»; Гринчук М. «Шлях до місця заповітного»; Гуцало Є. «Небачені гості»; Гуцало Є. «Колиска для Варочки»; Гуцало Є. «Протокол одного ювілею»; Гуцало Є. «Там, у далекій Мар'янівці»; Є. «Безголов'я»; Гуцало Є. «Біль і гнів»; Гуцало Є. «З вогню воскресли»; Гуцало Є. «Орлами орано»; Гуцало Є. «По колоски»; Гуцало Є. «Візит ввічливості»; Гуцало Є. «Чорні очі в сусідчиному вікні»; Гуцало Є. «Мертва зона»; Гуцало Є. «Червоний півень»; Гуцало Є. «Поминки»; Гуцало Є. «Тітка Секлета з коровою і літак»; Гуцало Є. «Цвяхи»; Гуцало Є. «Божевільна»; Гуцало Є. «Як маків цвіт»; Гуцало Є. «Пісня про мить»; Гуцало Є. «Сватання у Яблунівці»; Гуцало Є. «Онися, онука дідова»; Гуцало Є. «Чого тільки немає на віковичному дубі»; Гуцало Є. «Співуча колиска з верболозу»; Гуцало Є. «У гаї сонце зацвіло»; Гуцало Є. «Шкільний хліб»; Гуцало Є. «Щось страшне коїться»; Гуцало Є. «У Забарі»; Гуцало Є. «На черешні»; Гуцало Є. «Вуста землі»; Гуцало Є. «Кінь»; Гуцало Є. «Козидра»; Гуцало Є. «Де батько-мати?»; Гуцало Є. «На колесах»; Гуцало Є. «І звірі, і птиці, і люди...»; Гуцало Є. «Зеленіє віковичний дуб»; Гуцало Є. «Весняні святощі трави»; Гуцало Є. «Сільські вчителі»; Дереч Д. «Втеча»; Звірик А. «Кленовий листок»; Звірик А. «Маланка»; Звірик А. «Біла жінка на чорному небі»; Звірик А. «Однієї ночі після війни»; Звірик А. «Пора вітрів»; Земляк В. «Новели Красного дому»; Земляк В. «Підполковник Шиманський»; Земляк В. «Вони залишились невідомими»; Земляк В. «Родина Сосніних»; Земляк В. «Чорні сережки»; Земляк В. «Чарівний кінь»; Земляк В.

«Гнівний стратіон»; Земляк В. «Лісникова дочка»; Земляк В. «Олесь Чоботар»; Земляк В. «Ніч без милосердя»; Кобець В. «Дана, Василько та білий світ»; Кобець В. «Пригоди полярних робінзонів»; Кобець В. «Незвичайна знахідка в старій хаті, або Житіє «індуса» Тія»; Кобець В. «Зустрінемося у Заполяр'ї»; Пастушенко Л. «Перегони на військових мотоциклах»; Пастушенко Л. «Вічний хліб»; Пастушенко Л. «Точка Архімеда»; Пастушенко Л. «Час п'єдесталів»; Рябий М. «Закон Ома»; Стельмах М. «Велика рідня», Стельмах М. «Гуси-лебеді летять»; Стельмах М. «Дума про тебе»; Стельмах М. «Кров людська – не водиця»; Стельмах М. «Правда і кривда»; Стельмах М. «Хліб і сіль»; Стельмах М. «Чотири броди»; Стельмах М. «Щедрий вечір»; Тимчук В. «Пташине молоко»; Трублаїні М. «Лахтак»; Трублаїні М. «Крила рожевої чайки»; Трублаїні М. «Лови білого ведмедя»; Трублаїні М. «Волохан»; Трублаїні М. «Вовки гоняться за оленями»; Трублаїні М. «Погонич блакитного кита»; Трублаїні М. «З півночі мчав ураган»; Трублаїні М. «Малий посланець», Чорний М. «Товариський суд»).

Основними **методами** дослідження були *описовий* і *метод спостереження*, застосовані для класифікації структурних та структурно-семантичних компонентів лексико-семантичного й асоціативного поля «час». Методи *функційного, компонентного й контекстуального аналізу* використано при визначенні семантико-стильових відношень у межах темпорального поля, їхньої ролі й особливостей узаємодії автора, читача і текстового фрагмента. Для визначення мікрополів у досліджуваних лексико-тематичних групах застосовано *метод моделювання лексико-семантичного поля*.

Наукова новизна дисертаційної праці полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві цілісно досліджено структурні та структурно-семантичні компоненти лексико-семантичного та асоціативного поля «час» у художній прозі письменників Вінниччини ХХ століття, запропоновано виділення типів темпоральності за значенням (первинна/вторинна), за синтаксичною функцією (суб'єктна/об'єктна/обставинна). Уперше визначено типологію асоціативного поля «час»: асоціативне поле «час» первинного значення виражене темпоральною номінацією, семантика якої насичена конотацією додаткових

сенсорних відчуттів; асоціативне поле «час» вторинного значення виражене описовою конструкцією, яка не містить темпоральних номінацій, проте дібрані описи викликають у свідомості читача потрібні часові мовні асоціації.

Теоретичне значення виконаного дослідження полягає в тому, що його висновки й узагальнення щодо особливостей мовної категорії темпоральності збагачують учення з філософії мови, психолінгвістики, діалектології, стилістики художнього тексту, розкривають сутність польової структури мови в межах лексичної системи й можуть слугувати теоретичним підґрунтям для вивчення мовотворчості письменників. Детальний аналіз структурної і семантико-структурної польової організації темпоральності може бути використаний у подальших лінгвістичних дослідженнях лексико-семантичних та асоціативних полів.

Практична цінність одержаних результатів та основних ідей дисертаційної праці полягає в тому, що їх можна використати для створення нових наукових праць із психолінгвістики й етнолінгвістики, теоретичних курсів із лексикології, діалектології та стилістики української літературної мови, для написання підручників і посібників.

Матеріали роботи прислужаться у викладанні лексикології, стилістики української мови, діалектології, у читанні спецкурсів з етнолінгвістики, психолінгвістики, філософії, історії мови.

Особистий внесок здобувача. Наукове дослідження реалізує власну ідею та концепцію структурно-семантичної організації лексико-семантичного та асоціативного поля «час», відповідно до якої здійснено пошук та аналіз оригінального мовного матеріалу, розширено спектр емпіричних досліджень, визначено структуру лексико-семантичного поля «час», систематизовано і скласифіковано компоненти асоціативного поля «час». Запропоновано новий лінгвістичний підхід до аналізу філософської категорії темпоральності, отримано й узагальнено практичні результати, оброблено статистику функціонування темпоральності в межах аналізованих полів. 15 публікацій одноосібні, одна – у співавторстві, у якій внесок здобувача полягає у виявленні типів темпоральної

свідомості: лінійний час, особистий час, родовий час, історичний час, сакральний час, космологічний час, екзистенційний час, які різняться особливостями часосприйняття і залежать від загального часу, у якому перебувають усі, хто його сприймає.

Апробація матеріалів дослідження. Основні результати та положення дисертації виголошено в доповідях на 10 різнорівневих наукових конференціях, зокрема *7 міжнародних*: Міжнародній науково-практичній конференції з нагоди ювілею доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської «Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць» (м. Київ, 29–30 листопада 2018 р.); Міжнародній науковій конференції «Нова лінгвістична парадигма: теоретичні і прикладні аспекти» (м. Одеса, 16–17 травня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Філологія та лінгвістика у сучасному світі» (м. Запоріжжя, 30–31 серпня 2019 р.); The 10th International scientific and practical conference «Trends in the development of modern scientific thought» (Vancouver, 23–26 November, 2020); The 7th International scientific and practical conference «Topical issues of the development of modern science» (Sofia, March 11–13, 2020); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурні комунікації в галузі освіти» (м. Хмельницький, 19 березня 2021 р.); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Actual priorities of modern science, education and practice» (Paris, March 29 – April 01, 2022); *2 всеукраїнських*: VIII Всеукраїнській науковій конференції «Сучасні орієнтири філологічної науки» (м. Херсон, Херсонський державний університет 18–19 жовтня 2018 р.); V Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Актуальні проблеми сучасної мовної та літературної освіти в середніх навчальних закладах» (м. Вінниця, 14 травня 2020), *1 звітній* науковій конференції викладачів, студентів й аспірантів факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха (м. Вінниця, 28–29 квітня 2021 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення й практичні результати дослідження викладено в 16 наукових працях, серед яких 8 статей у наукових

фахових виданнях України, 3 – у закордонних виданнях, 5 публікацій – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури (155 позицій), списку використаних джерел (23 позиції) та додатків. Загальний обсяг дисертації – 203 сторінки, основного тексту – 169 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ТА АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ «ЧАС»

1.1 Лінгвістичні підходи до вивчення поняття «лексико-семантичне поле»

Основною одиницею лексичної системи є слово, яке завжди перебуває на межі між лінгвальними й екстралінгвальними чинниками, постійно корелюючи з понятійними категоріями і сферою функціонування, що зумовлює потребу в комплексному підході до вивчення значеннєвих варіацій.

Л. Лисиченко наголошує, що «системність лексичного складу сучасної мови виявляється у всіх її елементах: в організації тематичних лексичних груп, у структурі багатозначного слова, з наявними в ній окремими лексико-семантичними варіантами та зв'язками з іншими елементами лексичної структури - синонімічними групами, антонімічними парами та ін.» [58, с. 12]. Категорія ж поняття «не існує сама по собі, ізольовано від інших понять. Вона входить у певну понятійну систему, тому й мовні одиниці – слова, які є зовнішнім виявом понять, їх об'єктивною матеріалізацією, теж становлять складну систему значень, індивідуальну і своєрідну в кожній мові. Вони об'єднуються в значеннєві ряди, однорідні за значенням тематичні групи, або лексико-семантичні поля» [34, с. 61]. Цю думку поділяє О. Маленко, зазначаючи, що «актуалізаторами художньо-пізнавальних й апперцепційних процесів у свідомості читача стають слова в комплексі парадигматичних і синтагматичних зв'язків, які й формують відповідний контекст як смисловий вузол поетичного тексту» [64, с. 67]. Отже, можемо констатувати тісний узаємозв'язок понять і слів, які їх позначають. Наша свідомість сприймає певне поняття у формі слова, а слово викликає асоціативні зв'язки, пов'язані з цим поняттям, у нашій підсвідомості. Тож об'єднані за семантичним принципом слова групуються так само, як і поняття, які вони позначають. Відтак першочерговим і найважливішим є семантичний зв'язок.

Дослідниця О. Петрушенко визначає чотири типи семантичних відношень (опозицій): нульове, яке передбачає повну тотожність, привативне – відношення

включення, еквіполентне – відношення перетину, диз'юнктивне, яке полягає в цілковитій відмінності [92, с. 19]. Кожне слово має, крім прямого лексичного значення, ще й контекстуальне, яке залежить від «лінгвістичної тенденції моменту»: семасіології, діяхронічної семантики, структурної семантики, генеративної семантики, лексичної семантики, семантики речень, семантики прагматики тощо [146, с. 540], проте жодна з цих галузей не розкриває цілісного значення слова. Саме тому виникає потреба в групуванні лексичних одиниць, дотичних за значенням, і в комплексному аналізі їхньої семантики, ураховуючи всі обставини й особливості часу та місця висловленого, а також аудиторію, яка специфічно сприймає слово в конкретний момент. Це дає підстави стверджувати, що польова структуризація мови дозволяє цілісно проєктувати навколишню дійсність лексичними категоріями.

Лексико-семантична система мови здатна частково змінюватися й постійно адаптуватися до конкретної комунікативної мети й конкретного мовця [52]. Проте вона має певну закономірність, виражену шляхом групування слів за семантичним значенням навколо головних центрів значення – сем.

Теоретичне обґрунтування ідеї польової структури мови належить австрійському досліднику Й. Тріру, який увів метод узагальнення структурних зв'язків слів – метод семантичного поля, намагаючись у такий спосіб структурувати лексичну систему. Поняття (значення) Й. Трір групує «за принципом схожості (тотожності) або протилежності. У межах таких груп поняття (значення) є у наявності тільки завдяки співвіднесеності з іншими поняттями (значеннями) і відповідно до своєї знакової сутності набуває справжнього змісту тільки через суміжні компоненти» [92, с. 17]. Підхід Й. Тріра до вивчення феномена поля, який полягає в розмежуванні різних полів у складі лексичної системи певної мови, називають парадигматичним [154].

А. Бондаренко зазначає, що метод польового моделювання поширений у граматиці, лінгвістиці тексту й семасіології. Для аналізу польових структур різних типів учені послуговуються термінами: лексичне поле, семантичне поле, поле концепту, асоціативне поле, поняттєве поле, лексична парадигма, лексико-

асоціативне поле, лексико-семантичне поле, асоціативне лексико-сміслове поле, асоціативно-сміслове поле, тематична сітка, лексико-семантична сітка, функціонально-семантичне поле [6, с. 86].

Як зазначає К. Мікрюкова, структурний підхід до вивчення словникового складу мови спирається на вивчення «поокремлених, але об'єднаних спільним семантичним стрижнем угруповань лексичних одиниць» [76, с. 21].

І. Ходарева наголошує, що в сучасній лінгвістичній науці немає єдиного підходу до термінології, яка б максимально точно називала групи слів, об'єднаних на основі узагальнення за семантичною схожістю. Їх номінують здебільшого лексико-семантичними системами, семантичними мікроструктурами, семантичними класами, лексико-семантичними парадигмами, лексичними мікросистемами, архілексемами або, найчастіше, лексико-семантичними групами (ЛСГ) [127, с. 51]. Цей список можна доповнити підсистемами, мікрополями, субкатегоріями, множинами, розрядами, класами, шарами, серіями, блоками, циклами, гніздами, рядами.

Матеріал нашого дослідження дає підстави вважати, що основним семантичним елементом лексико-семантичного поля є лексико-семантична група (ЛСГ), оскільки, як зазначає С. Бронських, це – «група слів, які характеризуються більш тісними семантичними зв'язками. Усередині ЛСГ виокремлюють ще тісніше пов'язані семантичні об'єднання (лексико-семантичні категорії) – синоніми, антоніми, гіпоніми» [10, с. 10]. Відтак ЛСГ є основою для формування мікрополів, тобто об'єднує найбільш дотичні за значенням слова. Наприклад, у межах лексико-семантичного поля «час» виявлено ЛСГ «назви пір року», «назви періодів доби», «назви періодів життя», «назви періодів історії», «назви вікових періодів», у кожній із яких утворюються мікрополя: «зима», «весна», «літо», «осінь», «ранок», «день», «вечір», «ніч», «дитинство», «молодість», «старість», «голодомор», «війна», «революція».

О. Петрушенко кваліфікує ЛСГ як групу лексики з однорідною семантикою, переважно синонімічною, зумовленою історичним розвитком мови. До семантичних полів дослідниця зараховує синоніми, антоніми та інші групи слів,

об'єднані спільністю різних семантичних відношень та виділяє два види зв'язків між семантичними групами слів, на основі яких виникає лексико-семантичне поле: 1) узаємозв'язок усього кола значень однієї групи з колом інших груп; 2) зв'язок одного елемента групи зі словами, які не входять до складу цієї групи [91, с. 24]. Дослідниця наголошує, що всі одиниці ЛСГ належать до однієї частини мови.

Г. Межжеріна визначає ЛСГ як структурно-семантичну одиницю мови, яка «характеризується семантичним зв'язком слів та їх значень, категоріальною спільністю лексичних одиниць, ієрархічним порядком їхньої організації, відносною автономністю одиниць, неперервністю смислового простору» [74, с. 115]. Такого ж погляду дотримувалися Г. Іпсен [142], О. Маленко [67], К. Мікрюкова [76]. На думку Т. Крехно, ЛСГ – це лексичне об'єднання різноструктурних одиниць, основою якого є спільне семантичне ядро, що передбачає взаємозв'язок між елементами групи [54, с. 18]. О. Маленко визначає системний статус ЛСГ як одиниці лексичної системи. На її думку, ЛСГ – це «об'єднання логічно й тематично зв'язаних конститuentів» [67, с. 5]. Дослідниця акцентує на наявності парадигматичних рядів із родо-видовими привативними типами відношень між елементами лексико-семантичної групи; схожості семантики елементів однієї лексико-семантичної групи; наявності ядрово-периферійної структури [67]. Підсумовуючи висловлене, визначаємо ЛСГ як семантичне угруповання лексичних одиниць, об'єднаних здебільшого одним чи більшою кількістю стрижневих понять.

Отже, ЛСГ – це самостійне об'єднання лексичних одиниць, яке ґрунтується на спільності семантичних характеристик, тісних узаємозв'язках і взаємозалежностях між елементами групи, а також між елементами своєї й інших лексико-семантичних груп у межах одного поля і функціонує навколо головної лексеми – ядра групи, яке семантично зв'язує периферійні компоненти. Ядро ЛСГ у межах досліджуваного матеріалу є зазвичай іменником, однак поєднує лексеми абсолютно різних структурно-категорійних особливостей. Ми не «прив'язуємо» ЛСГ до граматичної будови мови, а визначаємо їх лише за семантичним

критерієм.

Крім ЛСГ, у структурі лексичної системи виділяють також тематичну групу (ТГ). Слова, які входять до ТГ, об'єднані однією типовою ситуацією або темою, а спільна ядрова сема не є обов'язковою умовою для таких лексичних груп. О. Петрушенко вважає поняття ТГ ширшим, ніж ЛСГ, оскільки в межах ТГ існують дрібніші, проте тісно взаємопов'язані ЛСГ, і пов'язує елементи ТГ із галузевою лексикою [91, с. 24]. І. Рядська констатує, що на відміну від ЛСГ, яка складається зі словесних знаків, ТГ об'єднує значення, які позначають словесні знаки, причому будь-які семантичні зв'язки між елементами ТГ є різнотипними й виражаються у формі перерахування [101, с. 159].

Лексико-семантичні й тематичні групи зі схожим семантичним наповненням перебувають у тісному взаємозв'язку, утворюючи семантичні й лексико-семантичні поля. Існує підхід до виокремлення поняття «семантичне поле» замість «лексико- семантичне поле», проте проаналізовані в роботі поля не обмежуються лише семантичними відношеннями і взаємозв'язками, оскільки важливим для функціонування самого поля є власне вербальне вираження його елементів. Термін «семантичне поле» більше дотичний до поняття мовної картини світу. Так, поняття «семантичне поле» (СП) й «лексико-семантичне поле» (ЛСП) відрізняються на основі внутрішньомовних і позамовних зв'язків усередині мікросистеми: елементи СП пов'язані спільністю позамовних зв'язків, а ЛСП – внутрішньомовних.

Погоджуємося з твердженням дослідників про те, що СП – це складна функційна системно-структурна одиниця лексико-семантичного рівня, яка базується на основі спільних семантичних значень слів, які можуть належати до різних частин мови, але при цьому в семантичному плані таке об'єднання буде можливим лише за умови вживання спільних значеннєвих сем, завдяки яким існують зв'язки в межах утвореної одиниці [33, с. 25; 75, с. 22].

О. Кардашук кваліфікує семантичне поле як семантичну групу слів однієї частини мови і виділяє такі його основні ознаки: динамізм, центрально-периферійна структура; послаблення взаємодії у периферійній структурі [41]. А

дослідниця В. Тарасова зазначає, що СП об'єднане абстрактною інтегральною семою для позначення певних фрагментів позамовної дійсності [115, с. 16].

Щодо властивостей семантичного поля, то Г. Братиця виділяє такі: «1) семантичне поле інтуїтивно зрозуміле носію мови й характеризується психологічною реальністю для нього; 2) семантичне поле автономне й може бути виокремлене як самостійна підсистема мови; 3) одиниці семантичного поля пов'язані з тими чи тими системними семантичними відношеннями; 4) кожне семантичне поле пов'язане з іншими семантичними полями мови і в сукупності з ними утворює мовну систему» [8, с. 44]. Проте, на нашу думку, семантичне поле як поняття має вагомий недолік: воно виражене лише системою значень. Відсутність формального засобу вираження семантики робить його нестійким і розмитим. Іншими словами, у свідомості мовця є певне поняття, але через відсутність засобу вираження, означеної форми воно існує лише інтуїтивно.

Надаючи цій проблемі особливої ваги, чеський мовознавець О. Духачек у системі польової структури мови виокремлює мовні й понятійні поля. Мовні поля, на думку вченого, поєднують сукупність слів і мають певну ієрархічну структуру. Серед мовних полів дослідник виділяє морфологічні (поєднують навколо головного слова похідні слова й пароніми), синтаксичні (поєднують слова навколо граматичної основи речення на основі синтаксичних відношень) й асоціативні (поєднують слова на основі індивідуальних психологічних асоціацій як за значенням, так і за способом його вираження). Понятійним полем лінгвіст називає об'єднання лексичних одиниць за єдиним спільним семантичним значенням, які виражають певне поняття [цит. за 57, с. 95].

К. Мікрюкова зазначає, що терміну ЛСП надають перевагу тоді, коли «предметом дослідження стає семантична організація лексичної системи. Групує при аналізі лексеми за різними парадигматичними групами, логічніше розглядати ЛСГ та ТГ як складові частини ЛСП» [76, с. 26]. Кожне лексико-семантичне поле утворюється навколо семантичної моделі лексичних мікроструктур, тобто має певні семантичні принципи побудови. І. Аскерова зазначає, що семантична модель обов'язково має властивість виокремлювати

значення, які входять до мікроструктури і встановлювати семантичні відношення між ними [2, с. 22]. К. Мікрюкова виводить ланцюгову модель: лексикон – граматичні класи – лексико-граматичні розряди – ЛСП – групи – синонімічні ряди, зазначаючи, що вужчою є група слів, то більше в ній спільних ознак. З цього приводу дослідниця підсумовує: «головним доказом системності лексики є існування у її складі особливих мікроструктур або семантичних підсистем, організованих на основі парадигматичних, синтагматичних та епідигматичних відношень» [76, с. 27].

Отже, ЛСП вміщує найрізноманітніші лексичні й семантичні елементи, відображаючи їхню структурну ієрархію, і виражає традиційні відношення мовних категорій, не відмежовуючи їх, а зберігаючи загальну мовну цілісність та повноту.

У центрі ЛСП перебуває багатозначне слово – лексема, із якою всі інші елементи перебувають у синонімічних відношеннях, уміщуючи семантику архісеми. Л. Вейсгербер поділив словесні поля на однорівневі (за певною ознакою, аспектом) та багаторівневі (за звичним трактуванням) [155, с. 109].

Дослідник В. Порциг увів поняття «елементарного семантичного поля», яке на основі асоціативних відношень може поєднувати в собі слова різних частин мови, а ядром такого поля може бути тільки дієслово або прикметник, оскільки вони здатні виконувати предикативну функцію [150]. Підхід В. Порцига до вивчення феномена поля, який полягає в дослідженні способу об'єднання різних елементів у те чи те поле, називається синтагматичним.

О. Селіванова кваліфікує ЛСП як парадигму лексичних одиниць певної частини мови за спільністю головного значеннєвого компонента (архісеми), навколо якої групуються найбільш уживані слова зі спільним або схожим значенням (центр) та стилістично марковані слова, які вживаються значно рідше, але теж виражають семантику архісеми [104, с. 41, 282].

Л. Лисиченко вважає ЛСП великим угрупованням лексико-семантичних варіантів різних частин мови, пов'язаних позамовною дійсністю [59, с. 142]. М. Кочерган трактує ЛСП як «найбільше парадигматичне об'єднання, сукупність

лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ» [53, с. 265]. У структурі ЛСП мовознавець виділяє ядро, до якого входять найуживаніші лексичні одиниці, і периферію, яка містить слова, що можуть уходити й до іншого лексико-семантичного поля. На прикладі темпорального поля дослідник розглядає лексико-семантичні групи, які входять до його складу:

- «1) назви неточних часових відрізків (час, пора, період, епоха, ера тощо);
- 2) назви точних часових відрізків (секунда, хвилина, година, доба, тиждень, місяць, рік, століття тощо);
- 3) назви пір року (весна, літо, осінь, зима);
- 4) назви періодів доби (ранок, південь, вечір, ніч);
- 5) назви місяців (січень, лютий і т. д.);
- 6) назви днів тижня (понеділок, вівторок і т. д.)» [53, с. 266–267].

Складовими цих груп є лексико-семантичні категорії: синоніми, антоніми, конверсиви, гіпоніми. В. Капась, Н. Герцовська кваліфікують ЛСП як мікроструктуру лексико-семантичного рівня мови, що поєднує слова тої самої частини мови одного рівня, які виражають спільне лексичне значення [40, с. 23; 20, с. 8]. Такої самої думки дотримуються й дослідники О. Ткач, Н. Іваненко, які наголошують, що до ЛСП входять слова різних частин мови, але всі вони повинні виражати одне поняття, яке й виконує основну роль в інтеграції лексем у межах поля [118, с. 2; 38, с. 8], із чим ми, безперечно, погоджуємося.

А. Євграфова визначає ЛСП лише за частотністю вживання лексем на позначення схожих понять [32, с. 51]. Натомість Л. Строченко уналежнює до ЛСП лексеми, які виражають не лише спільне значення поняття, а й предмета чи функційної характеристики [111, с. 9].

Г. Гайдай ототожнює поняття «ЛСП» і «тематичний ряд» [18], проте ми не можемо беззаперечно погодитися з цією позицією, оскільки тематичний ряд передбачає рівномірну структуру, а в ЛСП наявна ядрово-периферійна структура з різним ступенем інтенсивності вираження семантики.

Дослідниця Т. Космеда виділяє такі ознаки ЛСП: 1) наявність семантичного інваріанта; 2) функціонування різних семантичних ознак, притаманних ЛСВ; 3) ієрархічна залежність семантичних рис; 4) внутрішньо-польові тематичні ЛСГ, мікрополя тощо, які базуються на парадигматичних відношеннях; 5) наявність нечітких меж між центром і периферією; 6) асоціативні відношення з іншими ЛСП; 7) наявність лексем, значення яких є предметно-понятійним типом [50, с. 233]. Відповідно Л. Новиков виділяє такі структурні елементи ЛСП: ядро (назва поля, загальне значення поля), центр (спеціальні групи, які мають більш складне значення, але теж виражають семантику ядра) і периферія (другорядні назви) [цит. за 21, с. 75–76]. До основних ознак ЛСП, які відрізняють його з-поміж інших мовних систем, належать такі: відсутність чітких меж, відкритість, узаємодія з іншими полями, атракція, асиметричність побудов, самотійність у складі лексико-семантичної системи, висока варіативність у різних мовах.

Л. Глобіна визначає структуру ЛСП як гнучку, змінну, функційно динамічну, кожен із різнорівневих компонентів якої перебуває в тісному взаємозв'язку. Дослідниця виділяє такі принципи побудови ЛСП: поле складається з ЛСВ слова або рідше однозначного слова (тому відбір частіше проводять за лексичним значенням слова, а не за граматичними ознаками); компоненти ЛСП не перетинаються і не переходять з одного класу в інший, а побудовані за принципом гіпонімії; лексеми суміжних полів, які вступають у взаємодію з досліджуваним полем, належать до класу цього поля як вторинні номінації (до уваги беруть їхнє вторинне значення, яке і взаємодіє з цим полем); мінімальною одиницею ЛСП є ЛСГ (дослідниця кваліфікує ЛСГ як одиниці однієї частини мови, які мають спільне значення); між одиницями ЛСП виникають гіпонімічні семантичні відношення, відношення еквівалентності, протиставності, а також відношення словотвірної мотивації; поле виражається у тривимірному просторі, ураховуючи семантичне, парадигматичне й словотвірне поля, чий властивості тісно взаємопов'язані [22].

Сучасна лінгвістика розглядає структуру й визначає сутність ЛСП з позицій семасіологічного, семантичного й ономасіологічного підходів [76, с. 38].

Семасіологічний підхід передбачає визначення й характеристику складних парадигматичних відношень між окремими лексемами в межах поля. Дослідниця визначає, що проміжний елемент – центр ЛСП – утворюється з групи слів із близькою семантикою. Семантичний підхід використовується «для опису структури значення лексичних одиниць та виокремлення інтегральних і диференційних компонентів їхньої семантики», а в основі ономасіологічного підходу – принцип системності мови, який полягає у групуванні взаємопов'язаних лексем, котрі мають функційну і семантичну подібність [76].

Проте наявні й інші підходи, які доповнюють способи вивчення ЛСП, оскільки ця складна організована система не існує в мові відмежовано, а виявляється на всіх мовних рівнях. Синтаксичний підхід, зокрема, реалізується шляхом поєднання семантичних і парадигматичних зв'язків для всіх лексичних одиниць усередині поля.

З погляду мовної природи та динаміки функціонування ЛСП розглядають із загальномовного (аналіз мовних значень одиниць ЛСП) і текстового (аналіз змісту ЛСП в текстах конкретних авторів) підходів. Ми надаємо перевагу текстовому аспекту, ураховуючи специфіку пропонованої наукової праці. Основними ознаками досліджуваних полів із погляду функційно-семантичного навантаження є такі: 1) спільна семантика елементів поля; 2) неоднорідність структури поля, до якої входять як граматичні, так і лексичні компоненти; 3) структурування з ядра та периферії, які не мають чітких меж ні всередині поля, ні у відношеннях з іншими суміжними полями [3, с. 79–83].

Отже, попри тривалу історію вивчення поняття ЛСП, починаючи з 20-х років ХХ ст., попри динамічність і гнучкість лексичної системи будь-якої мови, відбуваються зміни, тривають суперечності щодо основних положень дослідження цієї категорії. Законодавцями теорії польової структури мови є Й. Трір, Г. Іпсен, Л. Вейсгербер, В. Порциг, які заклали основи визначення поняття ЛСП, його структури й відношень між компонентами. В основі кожного поля перебуває архісема (у нашому дослідженні «час») – центральне поняття, значення поля, яке поєднує навколо себе інші семи, дотичні за значенням. Вона є

ядром поля. Лексичні одиниці об'єднуються у великі класи – ЛСГ, які вступають між собою в синонімічні відношення і є другорядними відносно архісеми. Центри ЛСП перегукуються з ядровою частиною мікрополів, а периферія – це ті слова, які мають другорядне лексичне значення (тобто мають вторинний ступінь семантичної динамічності) і часто взаємодіють із семами суміжних полів. У нашому дослідженні домінує текстовий підхід до вивчення ЛСП, що продиктовано тематикою дисертаційної праці.

1.2 Мовна асоціація як об'єкт наукових досліджень

Асоціації слугують об'єктом зацікавлень науковців різних галузей: психології, філософії, філології, соціології. З погляду психології в основі підходу до дослідження виникнення мовних асоціацій перебуває подразник (слово-асоціат), який діє на рецептор і викликає реакцію в корі головного мозку реципієнта. Відомо, що асоціації виникають у кожного реципієнта індивідуально, залежно від його особистого досвіду або уяви, національно-ментальних особливостей сприймання певних знаків, слів чи висловлень і є обов'язковою умовою мисленнєвого й творчого процесу. Відтак сприйманню художньої мови «сприяє знання психології, ментальності сучасників-українців» [114, с. 95].

У психології XVII–XIX ст. активно розвивався напрям асоціативізму, започаткований давньогрецьким філософом Платоном, який вивчав динаміку психічних процесів за принципом асоціації [97, с. 26]. На основі цього вчення, яке, по суті, було основою емпіричної філософії, можна зробити висновок про взаємозв'язок предметів та форм [16]. Відповідно той самий предмет може бути зображений у різних формах залежно від асоціацій та особистого досвіду оповідача, навіть якщо брати до уваги лише мистецтво слова. Ж. Марфіна, зокрема, наголошує, що в основі психологічного погляду на вивчення асоціацій перебуває нашарування певних особистих відчуттів, думок, поглядів на предмет асоціації [70]. З огляду на цей підхід у нашому дослідженні виділено асоціації, які ґрунтуються на сенсорних характеристиках: зорові, одоративні (нюхові), слухові, смакові, тактильні (дотикові), кінестетичні (рухові), які властиві досліджуваній

категорії темпоральності в художніх творах письменників Вінниччини ХХ ст.

Англійський учений Т. Браун у «Лекціях з філософії людського духу» описує закони асоціації – чинники, які впливають на її вираження, зокрема: новизна відчуттів, природні здібності людини, її стан здоров'я та ін. На думку Т. Брауна, асоціації є основою мисленнєвого процесу, за допомогою якого людина здійснює аналіз та обробку інформації, а власне потреба виконати цю мисленнєву операцію і викликає певну кількість асоціацій. Основним методом асоціативної психології дослідник вважає самоспостереження (пізніше – самоаналіз) як вивчення феномена душі [42].

Дж. Мілль у праці «Аналіз явищ людського духу» визначає причини закріплення асоціацій – інтенсивність асоційованих відчуттів і частоту їхнього повторення, а власне асоціації поділяє на два типи: одночасні (під час сприймання об'єктів) і послідовні (у процесі мислення та мовлення) [цит. за 42].

Думки, позицію О. Бена висвітлено в працях «Почуття та інтелект» [137] та «Емоції і воля» [136]. Ідеться про те, що асоціації викликають спонтанні рухи: коли будь-який спонтанний рух збігається з певним морально-психологічним станом людини, між ними виникає тісний асоціативний зв'язок. Коли ж повториться такий самий рух чи людина перебуватиме в подібному емоційному стані, як при первісному утворенні асоціативного зв'язку, асоціації відновляться в пам'яті, і в уяві людини виникне той самий асоціативний образ.

Дещо вужче вивченням асоціацій займається психолінгвістика, маючи об'єктом лише вербальні асоціації. Мовна асоціація є безпосереднім вираженням індивідуального пізнання, апперцепції дійсності, адже, крім інформації, яку сприймає реципієнт, важливе значення в пізнанні мають його враження, відчуття, тобто емоційно-чуттєва сфера. В. Русанівський зазначав, що «наслідки пізнання як взаємодії суб'єкта й об'єкта втілюються в мові, що є одночасно й інформативною системою, і акумулятором знань – матеріально втіленим вираженням мислення» [100, с. 49]. Ш. Баллі наголошував, що «людська думка коливається між логічним та емоцією, ми або розуміємо, або відчуваємо; найчастіше наша думка складається водночас із логічної ідеї і почуття. І хоч ці два

елементи можуть поєднуватися в різноманітних пропорціях, усе ж у кожному конкретному випадку переважає щось одне: або логічна апперцепція, або почуття. Наша думка десь матиме логічну домінанту, а десь – емоційну» [138, с. 182]. До того ж, можемо вважати, що асоціація виникатиме скрізь і залежатиме від соціально-історичного, ментального, особистісного, психофізичного чинників, завдяки яким вона постає.

Поведінкова психологія визначає вагомий вплив асоціацій на утворення почуттів і сталих елементів світогляду через ланцюжок: асоціація – емоція – вчинок – поведінка – стійкі почуття людей [133, с. 58].

Мовно-асоціативна особливість українців, згідно з філософією П. Юркевича, за якою людина «думає серцем», ґрунтується на поєднанні логічного й чуттєвого: «Якби людина виявляла себе одним лише мисленням, яке в такому разі було б, імовірно, найдостеменнішим образом зовнішніх предметів, то різноманітний, багатий на життя й красу світ відкривався б її свідомості як правильна, але водночас нежива математична величина. Вона могла б бачити цю величину наскрізь і загалом, але натомість ніде не зустріла би буття істинного, живого, яке вражало б її красою форм, таємничістю потягів і безкінечною повнотою змісту» [134].

Потреба вивчення асоціацій у лінгвістиці зумовлена неоднорідністю конотативних значень певних слів, що, з одного боку, розширює семантичну будову мови, а з іншого – розширює коло проблем, пов'язаних із неточністю, неоднозначністю загальноприйнятої семантики. С. Мартінек зазначає, що сучасна лінгвістична наука «вивчає мову не як формальну статичну систему, а намагається виявити механізми її функціонування в нерозривному зв'язку з особливостями відображення навколишнього світу у свідомості людини та процесом концептуалізації знань» [69, с. 3]. Індивідуалізм, людиноцентризм та психологія особистості зумовили потребу в розкритті особливостей індивідуального сприймання загальновідомих тверджень, що методологічно означає перехід від загального до індивідуального, а згодом – знову від індивідуального до загального через ментальну спільність. На перших порах методом вивчення асоціацій у

мовознавстві слугував асоціативний експеримент: респондентам пропонували слова-асоціати, а вони висловлювали асоціації, які у них виникали. Зокрема, О. Павлушенко та Л. Мазай зазначають, що «оскільки концепт є мовно-мисленнєвим утворенням, то повністю розкрити його змістове наповнення може тільки асоціативний експеримент із залученням реальних суб'єктів мовомислення» [83, с. 450].

Свого часу І. Франко наголошував, що людина має довготривалу асоціативну пам'ять: «...усе, що чоловік у своєму житті думав і читав, що ворухилося у його душі і розбуджувало його чуття, ... не пропадає, а робиться тривким, хоч і скритим набутком його душі. Та є люди, котрі мають здібність видобувати ті глибоко заховані скарби своєї душі і давати їм вираз у зрозумілих для кожного словах ... – се наші поети» [124, с. 62]. Як засвідчує обстежений матеріал, ця асоціативна пам'ять і слугує об'єднавчим чинником ментального характеру, оскільки в досліджуваних творах різні письменники одного регіону й приблизно одного часу використовують схожі або й однакові асоціативні символи в межах часономенів. А це свідчить про спільність індивідуальних особливостей сприймання абстрактної категорії часу.

Розкриваючи зміст мовної асоціації, до уваги варто брати не пряме семантичне значення слова-асоціата, а контекстуальне, оскільки загальноприйняте пояснення на основі семантики тут «не працює». Контекст у загальному значенні – це «сукупність деяких обставин, від яких залежить значення або сенс будь-якого знака, вислову, тексту, дії. Щодо словесних знаків (будь-яких висловів та текстів) то розрізняють лінгвістичний та позалінгвістичний (ситуативний) контексти. Лінгвістичний контекст – це текст, який оточує будь-який вислів (слово, фразу, частину тексту), що впливає на значення цього вислову» [61, с. 298]. Контекст, за словами М. Кочергана, є засобом відбору й актуалізації потрібного значення слова; модифікує смисл у межах одного значення, уточнює його, розширюючи або обмежуючи клас денотатів; слугує засобом синкретизації значень полісемічного слова; формує okazionale значення; є засобом десемантизації [51, с. 251–252].

М. Шевченко розглядає три типи асоціацій: національно-культурні, загальнокультурні й індивідуально-авторські [130]. Цей поділ ґрунтується на ареалі поширення згаданих асоціацій у межах одного лінгвокультурного простору, серед носіїв різних мов і культур.

На основі контекстуальних значень слова-асоціати об'єднують навколо себе асоціативну парадигму, утворюючи нерідко абсолютно різні асоціативні зв'язки. Сукупність реакцій на слово-асоціат називають асоціативним полем (термін «асоціативне поле» належить французькому дослідникові Ш. Баллі [138]). Його структуру важко окреслити через високий ступінь індивідуальності та нестійкий характер значень, але в межах досліджуваного асоціативного поля «час» чітко простежуються два основні різновиди асоціативних значень: первинне і вторинне. Первинне значення ми кваліфікуємо як таке, що має широку парадигму асоціативних зв'язків і торкається інших полів на основі відчуттів, які викликає слово-асоціат, а на вторинне значення вказує зворотний асоціативний зв'язок – від відчуття, ознаки до асоціата (у такому разі індивідуальним, суб'єктивним поняттям уже буде не відчуття чи ознака, а асоціат, проте не словесний, а предметний – кінцева реалія пізнання висловленого). О. Селіванова наголошує, що «у дослідженнях вербальних асоціацій виділено два підходи – лексикоцентричний та текстоцентричний: перший спрямований на аналіз асоціативного поля лексичних одиниць, семантичної близькості між словами, дослідження мережі внутрішнього лексикону, пам'яті і под., другий – на характеристику асоціативних стратегій побудови текстів, асоціативні поля ключових слів у тексті, асоціативних процесів, пов'язаних із породженням мовлення і т. ін.» [105, с. 235]. Ми використовували лексикоцентричний підхід, описуючи асоціативне поле «час» первинного значення, а текстоцентричний – досліджуючи асоціативне поле «час» вторинного значення, що пояснюється наявністю/відсутністю темпорального асоціата в тексті.

Крім високої суб'єктивності, асоціативно-образні символи мають глибоку ментальну спільність, адже кожна мовна особистість зберігає в пам'яті вербально зафіксовані знання, які стосуються національного спадку. Сюди належать

міфологічні образи, традиційні уявлення, стереотипи тощо [49, с. 7]. Тобто кожен індивід має власний життєвий досвід, природні здібності та психоемоційний стан у момент апперцепції асоціата, проте, маючи ментально-історичну спільність з іншими індивідами, його мисленнєва діяльність утворює такі ж або дуже подібні асоціації, як і їхня. За словами Ж. Соколовської, «сукупність уявлень людини про реальний світ, що закріплена в системі значень певної мови, у її лексико-семантичній підсистемі, у структурі енциклопедичних, тлумачних словників, у незліченних мовленнєвих ситуаціях, текстах різних видів, типів, жанрів, нарешті, в індивідуальному спілкуванні» становить мовну картину світу [109, с. 87–88]. Щодо структури асоціативного поля, то У. Марчук зазначає, що вона подібна до структури концепту: «структура концепту певною мірою співвідноситься з асоціативним полем, хоч не тотожна йому, оскільки містить у поняттєво-значеннєвому складнику і системно-мовну характеристику, і етимологію – еволюцію концепту в культурі. Концепція «семантичного гештальта» у структурі асоціативного поля дає змогу подивитися на асоціативне поле як з лінгвістичних, так і з когнітивних позицій, відтворюючи типову для національної культури модель референта», яка корелює зі словом-стимулом, узятим із реального для носія певної мови життя. Семантичний гештальт ґрунтується на причетності кожної реакції до тієї чи тієї стереотипної ознаки референта в певній мові. Набір ознак визначає тип гештальту, а реакції, що до нього входять, становлять його зміст [71]. Н. Павликівська наголошує, що асоціативне поле потрібно розглядати комплексно з поняттям лексико-семантичного поля, ураховуючи взаємозв'язок цих понять: «Оскільки лексико-семантичне й асоціативне поле тісно пов'язані між собою (слово не існує без асоціації, асоціація виражається словом), то відмежоване вивчення цих понять не може бути повноцінним» [82, с. 20]. На нашу думку, термін «семантичний гештальт» (семантична форма) асоціативного поля – це явище, яке слугує відновленням фрагментів наївно-мовної картини світу.

Отже, асоціативне поле складається з різних концептів, які об'єднують поняття про певні явища за спільною ознакою. До складу асоціативного поля «час» зараховуємо концепти «весна», «зима», «літо», «осінь», «ранок», «день»,

«вечір», «ніч», «дитинство», «молодість», «старість». Асоціативне поле охоплює відчуття, які викликає в уяві реципієнта, персонажа чи автора це поняття навіть за відсутності вербального вираження.

Структура асоціативного поля багаторівнева й реалізується на таких рівнях:

- лексичний – розглядається з погляду полісемії асоціата або з погляду лексико-категорійних відношень між словом-асоціатом і реакціями;
- морфологічний – реалізується в словозмінах та словоформах асоціатів і реакцій;
- синтаксичний – описує синтаксичні відношення між асоціатом і реакцією;
- когнітивний – полягає в зображенні різноманітних знань носія про слово-асоціат, які містяться у фразеологічних сполуках, афоризмах, власних назвах та інших поширених формах;
- прагматичний – виявляється в оцінюванні носіями мови слів-асоціатів.

Можливе структурування асоціативного поля на ядро і навколоядрову зону за умови проведення асоціативного експерименту. У нашому дослідженні такий підхід не доцільний, оскільки аналізованим матеріалом слугують художні тексти, а не результати опитування респондентів. Кожен елемент асоціативного поля «час», наприклад, *ранок, день, вечір, ніч, зима, весна, літо, осінь, дитинство, молодість, старість* тощо, ми розглядаємо як окремі одиниці, оскільки вони утворюють асоціації, які належать до різних типів як у психоемоційному вираженні, так і в логічно-образному.

Отже, мовна асоціація як об'єкт вивчення перебуває на межі різних галузей науки: психології, філософії, лінгвістики, психолінгвістики, соціології. Кожна з цих галузей знань пояснює феномен асоціації неоднаково, але всі вчення збігаються в плані виникнення мовних асоціацій: подразник (слово-асоціат) діє на рецептор і викликає реакцію в корі головного мозку – асоціацію. Отож, асоціація – це важкий мисленнєвий процес, якому властива довготривала пам'ять: жодна асоціація не зникає назавжди, а щоразу повторюється за тих самих умов, за яких виникла вперше. Мовні асоціації поділяються на різні типи залежно від ареалу

поширення, побутують на всіх мовних рівнях й у разі масового поширення утворюють слово-символ, на основі якого потім виникають крилаті вислови. Мовна асоціація є максимально індивідуальною для кожної окремої людини, проте нерідко може слугувати виразником ментальних особливостей нації чи й кількох народів, об'єднаних тривалою спільною історією. Сукупність мовних асоціацій становить асоціативне поле, об'єднане спільністю індивідуальних особливостей сприймання категорії, навколо якої формуються асоціації. Асоціативне поле «час» складається з таких концептів: «зима», «весна», «літо», «осінь», «ранок», «день», «вечір», «ніч», «дитинство», «молодість», «старість». Проте, крім концептів, до асоціативного поля входять відчуття, викликані часовим поняттям у реципієнта, читача чи автора навіть за відсутності словесного вираження, чого немає в структурі концептів.

1.3 Історіософські й лінгвістичні особливості вивчення категорії темпоральності

Темпоральність – це те поняття, яке неодноразово ставало об'єктом дослідження різних наукових галузей: біології, фізики, історії, психології, соціології, лінгвістики тощо. Проте спершу воно почало цікавити філософів. Починаючи з античності (Гесіон, Демокріт, Ксенофан, Аристотель), часу приділяли особливу увагу. Однак це поняття не було трактовано однозначно через різноаспектність та досить високу варіантність галузевого побутування, тому згодом воно стало об'єктом дослідження окремих наук. З часом виникла потреба в утворенні нової галузі – історіософії, яка, поєднуючи історію та філософію, одним з основних завдань має вивчення категорії темпоральності через уплив часу на суспільну свідомість та вплив суспільної думки на сприймання часу.

Сучасна історіософія вказує на неоднозначність аперцепції часу, оскільки мовець сам перебуває в часі, що накладає специфічний відбиток на сприймання цієї категорії. Заслуговує на увагу також те, що сприймання того самого часового відрізка змінюється в часі, наприклад, бачення минулих епох з погляду сучасності. У праці С. Курбатова визначено типологію темпоральності: міфологічний час,

який стосується родового стану суспільства та чуттєво-органічного замкненого космосу (час як вічність, нерухомий космос), епічний час, у якому, крім епохи, є ще окремо людська спільнота, але ще не чітко усвідомлене її значення в розумінні цієї категорії, а також історичний час, основою якого є коловий регулярно повторюваний рух небесних тіл [55]. В історичному часі помітним є регресивний і прогресивний рухи, чого не було визначено раніше. Сучасне розуміння часу є близьким до історичного часу, започаткованого античною Грецією, адже ґрунтується на поділі часових відрізків залежно від руху Землі навколо власної осі й навколо Сонця на пори року, місяці, частини доби. Тому саме історичний час є основним у контексті сучасних досліджень категорії темпоральності.

Виокремлюємо складові темпоральної свідомості:

- індивідуальний (емпіричний) час, пов'язаний із трансформаціями часосприйняття кожної людини на основі власного життєвого досвіду;
- сімейний (родовий) час, який визначається в контексті досвіду певної родини і є основою поняття про час як тривалість життєвого циклу. Таке часосприйняття переважно має ментальну спільність і поєднує людей за однаковими уявленнями про часову категорію. Саме на основі цього підходу в історіософії ми виокремлюємо час у мовотворчості письменників Вінниччини, які об'єднані певною ментальною спільністю на рівні сприймання й інтерпретації часових понять;
- сакральний час пов'язаний із міфологічними та релігійними уявленнями й функціонує переважно на опозиціях «вічність – мить», «хронос – кайрос», тобто минулий час, який усе поглинає, і новий, який можна змінити, який дає надію;
- історичний час, який утілює глобальне поняття про спільний час для всього людства, що реалізується в моделях лінійності, циклічності, періодичності тощо. Усі ці типи темпоральної свідомості, узяті сукупно, становлять систему темпоральних уявлень. Часову опозицію «хронос – кайрос» П. Тілліх пояснює як смисловий і не смисловий час відповідно. До смислового часу він зараховує головні події історії, а до не смислового – додаткові умови й обставини, за яких вони відбуваються [153, с. 106]. Тобто кайрос – це основа для хроносу, проте за

значущістю значно йому поступається.

Поняття «кайрос» пояснюють неоднозначно. Крім філософського розуміння, важливим є і релігійний аспект, який хоч і не заперечує загальноприйнятого трактування цього терміна, однак надає йому додаткових значень. У давньогрецькій міфології був бог часу Кайрос – наймолодший син Зевса, якого вважали ще богом шансу, зміни, щасливої миті, що пояснює поширене розуміння кайросу в історіософії: теперішнє, сучасне, шанс змінити буття на краще. У ранньому християнстві і в іудаїзмі поняття «кайрос» пояснюють як переламний момент – народження Месії, який виражає «священний час», що ділить епоху навпіл на темряву і світло.

Спроби визначення типології темпоральності з філософського погляду в синхронному зрізі розвитку філософської думки зроблено в статті В. Куценко [56, с. 9–12]. Дослідниця виділяє космологічний час, онтологічний час, антропологічний час та гносеологічний час залежно від центральних елементів темпорального поняття. Наприклад, антропологічний час – це час, коли в центрі філософських досліджень опинилася людина та її життя, а гносеологічний – це час, коли центром слугувало прагнення до пізнання світу, так звана епоха Нового Часу (Кант, Гуссерль).

Д. Донцов у життєвому часі знаходить сенсо-опозиційну основу: «Проблематика життя відкривається нам під двома іпостасями: коли хочемо дати життю максимум інтенсивності, то воно жадатиме від нас максимуму напруженості і докладання зусиль. Коли ж прямувати до «*vita minima*», як цей андалузец, то тоді замість напружуватися, щоб жити, він живе, щоб не напружуватися. Це його ідеал, його культурний стиль, вегетативний ідеал» [28, с. 84], а І. Вихованець зауважує, що людина безпосередньо впливає на перебіг часу, яким вона керує у своїй свідомості: «людина членує час на окремі відрізки, пов'язуючи їх із поняттям тривалості й нетривалості, повільності й швидкості, початку й кінця, одночасності й різночасності, співвіднесеності з моментом мовлення тощо» [13, с. 706]. Отже, час відображає всезагальну властивість матеріальних процесів відбуватися послідовно, мати тривалість, розвиватися за

етапами, стадіями. Поняття час охоплює основні властивості процесів, що відбуваються з матеріальними тілами, зокрема тривалість і черговість подій [45, с. 24].

Згідно з теорією відносності А. Ейнштейна в науці виникають нові уявлення про час: «багатомірність, оберненість, замкненість, розгалуженість, подвоєння подій у часі, а також невіддільність часу від простору і залежність його від швидкості руху» [56, с. 9–12]. Крім того, в історіософії є поняття екзистенційного часу – неминучості, приреченості. Він зазвичай не пов'язаний із конкретними часовими відрізками, спільними для всіх істот, а має більш абстрактний характер (вічність, мить, життя, смерть). Тобто цей час не виражає періодів життя людей і тварин, а лише цілісно вказує на поняття, які кожен сприймає по-різному, наприклад, смерть – як страх, кінець, морок і водночас – як звільнення, дорога, досконалість тощо. Усе залежить тільки від індивідуального уявлення про конкретний тип темпоральності.

У межах екзистенційного часу М. Гайдеггер виділяє «вульгарний час» – це коли час розуміють як сукупність моментів «тепер», який визначається ще Арістотелем як лінійний, нескінченний і однорідний, та «істинний час», який характеризує наше буття як скінченне, те, що має свій кінець. Вульгарна концепція часу панує, починаючи від Арістотеля до Бергсона. Філософ закликає не опросторювати час, не робити його просторовим, яким він постає в науці і звичайному житті. Час, яким ми його знаємо, через його три виміри (минуле, теперішнє і майбутнє) – це лише модус первинної часовості. Сама концепція часу виникає з феномена часовості. Адже до того, як розпочинати розмову про час, варто зважати на наявний певний горизонт зрозумілості часу, горизонт часовості, у який усе вплетено. Екзистенціалісти визначають реальність не як картину, яка зображує світ, а навпаки – світ, який стає зрозумілим через зміст цієї картини [19].

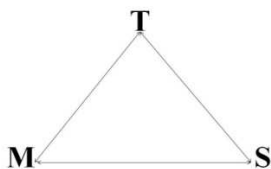
У XX столітті набула поширення феноменологічна концепція темпоральності, згідно з якою час залежить від людини, а сенс буття людини пов'язаний із нерозривністю темпорального і просторового. У центрі цієї єдності перебуває людина. А. Бондаренко справедливо наголошує, що «темпоральне у

фенологічному розумінні не є сутністю речей: це спосіб конкретно-чуттєвого й раціонального пізнання світу... Рух подій у часі зумовлює, з одного боку, тілесність, а з іншого – свідомість людини, й остання породжує час. Суб'єкт, сприймаючи його, перебуває в нерозривному колі минулого та майбутнього» [6, с. 50]. Отже, людина не лише живе в часі, узаємодіє з ним фізично й метафізично, але й створює час у своїй свідомості.

Українська філософія часу потрактовує особистісний (індивідуально-буттєвий) час важливішим для широкого загалу, ніж історичний час, із чим пов'язує занепад української інтелігенції і відмежування від подій, які мали б сколихнути весь світ і змусити його змінити хід історії, наслідком чого є непоправні втрати і довгострокове відкладання вирішення життєво важливих проблем [28; 78; 116].

В. Вернадський вибудував концепцію біологічного простору-часу: «Ми не знаємо жодного явища, яке не займало б частини простору й частини часу, тільки для логічної зручності ми уявляємо окремо простір й окремо час ... Насправді ні простору, ні часу ми не знаємо ніде, окрім нашої уяви» [12, с. 419]. Л. Козловська вказує на тісний взаємозв'язок категорій часу і простору, зазначаючи, що «філософська єдність категорій *час* і *простір* визначає їхню лінгвоестетичну взаємоскорельованість в однойменній метафоричній моделі. Об'єктивно це може бути вмотивовано насамперед філософською кореляцією цих буттєвих категорій» [47, с. 58]. І. Стенгерс розглядає час у прямій залежності від руху, зазначаючи, що в реальності процеси зворотності і незворотності існують поряд, і обидва процеси відбуваються з довготривалим часом [152, с. 324]. І. Франко також пов'язує темпоральність і рух, зазначаючи, що джерелом часового руху є мова, яка знаходиться в людському світогляді – саме так абстрактне переходить «у домену чисто інтелектуальної праці» [124, с. 130]. О. Павлушенко вважає, що «до традиційної характеристики часу як ментального утворення належить концептуальний аспект руху» [86, с. 32]. Підсумовуючи сказане, можемо побудувати трикутник узаємозалежностей із вершинами Т (лат. *Tempus* – час), S (лат. *Spatium* – простір) і М (лат. *Motus* – рух), де сторони ТМ, TS, MS однаково

залежать одна від одної:

Ураховуючи специфіку нашого дослідження, значну увагу варто приділити художньому часу – часу художнього твору. Н. Павликівська зазначає, що художній час – це час, «виражений абстрактними категоріями, додатковими характеристиками, які надають мовленнєвому відтинку не лише естетичного значення, але й суспільно-культурної національної ваги» [80, с. 142]. На відміну від часу дії (граматичного часу) у творенні художнього часу беруть участь автор і читач, тобто художній час відображає час написання твору і час його прочитання. Отже, помітним є тісний узаємозв'язок епохи, доби написання тексту та позиції, з якої буде описано сюжетну лінію твору. Крім того, час, висвітлений у творі, тривалість подій і темп їх розгортання прямо залежить від авторського бачення, тобто, наприклад, миттєве короткотривале потрясіння, про яке розповідає сюжет, у художньому творі може тривати навіть вічність, а десятки років щасливого життя персонажа спливають, як одна мить. Отже, можемо констатувати монтажну проєкцію художнього часу на реальний час. С. Ейзенштейн виділяє поняття інтелектуальний монтаж, який відбувається за рахунок взаємодії логічного й конкретно-чуттєвого подразнення в тканинах кори головного мозку, реакцією на яке є посилена робота мисленнєвого апарату [31, с. 58].

Поняття часу фізичного і психічного, до якого входить художній час, зазвичай розмежовують. Проте в межах художнього часу немає чіткого розмежування авторського, читацького й персонажного часу [102], однак, ураховуючи специфіку нашого дослідження, зазначаємо, що час, описаний у тексті, не збігається з часом написання і часом прочитання твору, а кожен із цих періодів накладає вагомий відбиток на особливості сприйняття твору, персонажа і навіть особистості автора як художника слова, а тому вводимо ці поняття в структуру художнього часу. Л. Приходько класифікує художній час на суспільний, особистісний, колективний, епохальний [96].

З погляду історії, психології, філософії питанню часу присвячено дуже

багато наукових розвідок, однак його висвітлення в лінгвістичній науці потребує додаткових зусиль, оскільки до уваги потрібно брати не лише опис мовних явищ, але і їх сприймання через засоби мови. Лінгвістичний аспект категорії часу – це висвітлення за допомогою мовних засобів фізичної й філософської категорії часу.

О. Потебня наголошував, що слово має надзвичайно тісний узаємозв'язок зі своїм денотатом [94, с. 123]. Відтак слово, яке позначає певний предмет або явище, уже не сприймається як слово, а як сам предмет чи явище, яке воно позначає. Проектуючи сказане на поняття темпоральності, виникає потреба в розмежуванні понять темпоральний світ і темпоральний фрагмент картини світу, які досить часто сприймаються як тотожні. Проте, на думку А. Бондаренко, вони не є тотожними: термін темпоральний світ «підтримує уявлення про неміметичний (не наслідуваний, неuzuальний) характер художнього мовлення» [6, с. 29], а темпоральний фрагмент картини світу, як і власне картина світу, існує лише в індивідуальному світосприйнятті, тобто відображає лише один бік поняття темпоральності – особливості сприймання: «Картина означає тут не змальоване, а те, що чується у мовному звороті: ми склали картину чогось» [19]. Тому в контексті нашого дослідження більш доцільним буде поняття темпоральний світ (феномен, явище в лінгвістиці розглядають як світ).

В. Барчук зазначає, що темпоральність – це «загальнограматична міжрівнева категорія, яка ґрунтується на семантиці дієвості, вираженій дієсловом, і відображає внутрішній, зовнішній та співвідносний аспекти тривання дії, граматично інтерпретуючи онтологічний час» [3, с. 75]. Лінгвістичне поняття часу О. Петрушенко пов'язує з категорією темпоральності, в основі якої «лежить часова характеристика дії або стану і яка спирається на лексичні та ін. засоби мовного вираження часу. У такий спосіб виявляється відношення дії до певного моменту, прийнятого за точку відліку для часових відношень» [91, с. 37].

Розглядаючи поняття граматичного часу, кваліфікуємо це поняття як категорію, вербальне втілення якої може набувати різних словоформ залежно від часо-видової категорійної ознаки, де будь-яка дія, описана в тексті, належить до певного часового проміжку. Проте, на нашу думку, на перший план в апперцепції

категорії часу виходять номінації на позначення темпоральної семантики, а вже потім – дієслівна категорія часу і виду. Тому варто виділити окремо лексичний і граматичний принципи класифікації мовних одиниць: за лексичним принципом виділяємо слова з темпоральною семантикою, а за граматичним – дієслівний час. Спершу видається, що сюди входять лише іменники й дієслова, однак обстежений матеріал дає змогу стверджувати, що категорія темпоральності, будучи досить широкою, охоплює й інші частини мови, зокрема прикметники й прислівники.

Категорія часу – надважлива одиниця значеннєвої позиції мови, адже вона відображається на різних мовних рівнях: морфологічному (дієслівна категорія часу), лексичному (слово на позначення категорії темпоральності), синтаксичному (синтаксичні конструкції, які виражають час або вказують на нього, до складу яких уходить темпоральна номінація, яка виконує синтаксичну роль граматичної основи речення).

Як бачимо, лінгвістичне трактування категорії часу функціонує нерозривно з етнокультурною, психологічною, філософською концепцією часу, але репрезентує її не лише крізь призму виражальних мовних засобів, але й крізь базові принципи вираження дійсності, оскільки, наприклад, матеріал нашого дослідження засвідчує не лише авторське бачення часу, важливе для вивчення світоглядних особливостей описуваної доби, але й власне ментальну картину часу, поширену в тогочасному суспільстві.

Отже, темпоральність із погляду історіософії визначають як феномен часовості. Виявлено кілька типів темпоральної свідомості: лінійний час, особистий час, родовий час, історичний час, сакральний час, космологічний час, екзистенційний час, які різняться особливостями часосприйняття і залежать від загального часу, у якому перебувають усі, хто його сприймає. Лінійний час характеризується постійністю й високою суб'єктивністю і позначає момент «тепер» у будь-якому часовому вимірі. Особистий час ґрунтується на особистому життєвому досвіді реципієнта, а родовий – на спільній ментальній основі часосприйняття роду. Історичний час утілює постійну зміну історичних періодів, але часто може характеризувати й циклічність, спіральний рух історії людства

тощо, тобто є антонімічним до лінійного часу. Сакральний час пов'язаний із релігійними та міфологічними уявленнями й поділяється на два типи - хронос і кайрос. Близьким до нього є екзистенційний час, який указує на неминучість часоплину. Проте кайрос позначає мить, яка може змінити майбутнє на краще, а екзистенційний час указує лише на втрату неповторної миті. Космологічний час пов'язаний із рухом небесних тіл і передбачає поділ часу на пори року, місяці, періоди доби.

Темпоральність у мові художніх творів письменників Вінниччини ХХ ст. розкриває не лише авторське бачення часових понять, важливе для вивчення світоглядних особливостей тієї доби, але й власне ментальну картину часу, поширену в тогочасному суспільстві. Через авторський текст, діалоги, монологи персонажів, описи природи автори прозових творів залишили цілісну картину сприймання часу, ставлення до нього, зображення його з різних позицій, наклавши на нього вагомий емоційно-ціннісний відбиток, який нині слугує джерелом вивчення соціальної поведінки і реакції подолян на віхи досить багатой і трагічної історії цього періоду, адже «у періоди активних соціальних зрушень відбувається реконструкція світоглядних і морально-ціннісних орієнтирів сприйняття світу й подій людиною» [48, с. 185].

Що ж до лінгвістичного аналізу лексико-семантичних полів, то поле темпоральності, зокрема його ядро, дозволяє вивчати не лише лексеми, пов'язані з часовими проміжками, але й відчуття, почуття, враження, пов'язані з ними. Іноді в такій ролі простежуємо фразеологізовані сполуки – джерело невичерпної народної мудрості й українського менталітету, специфічні словоформи, властиві лише певній території і конкретній історичній добі.

Висновки до розділу 1

Лексико-семантична група – це самостійне об'єднання лексичних одиниць, яке ґрунтується на спільності семантичних характеристик між елементами групи та тісних узаємозв'язках і взаємозалежностях між ними, а також між елементами своєї й інших лексико-семантичних груп у межах одного поля. Вона функціонує

навколо основної семи – ядра групи, яке семантично зв'язує периферійні компоненти.

Лексико-семантичні й тематичні групи зі схожим семантичним наповненням перебувають у тісному взаємозв'язку, утворюючи семантичні й лексико-семантичні поля. Існує підхід до виокремлення поняття «семантичне поле» замість «лексико-семантичне поле», проте аналізовані в роботі поля не обмежуються лише семантичними відношеннями і взаємозв'язками, оскільки важливим для функціонування самого поля є власне вербальне вираження його елементів. Термін «семантичне поле» більшою мірою дотичний до поняття мовної картини світу.

Отже, ЛСП об'єднує найрізноманітніші лексичні й семантичні елементи, відображаючи їхню структурну ієрархію, і виражає традиційні відношення мовних категорій, не відмежовуючи їх, а зберігаючи загальну мовну цілісність і повноту.

Основи визначення поняття «лексико-семантичне поле», його структури й відношень між компонентами заклали Й. Трір, Г. Іпсен, Л. Вейсгербер, В. Порциг, які є законодавцями теорії польової структури мови. Центральним поняттям, значенням поля, яке поєднує навколо себе інші семи, дотичні за значенням, є архісема (у нашому дослідженні «час») – ядро ЛСП. Другорядними відносно архісеми в структурі поля є семи, об'єднані у великі класи слів – ЛСГ.

Центри ЛСП перегукуються з ядровою частиною мікрополів, а периферія – це ті слова, які вживаються зрідка, мають вторинний ступінь семантичної динаміки, часто взаємодіють із семами суміжних полів. У нашому дослідженні домінує текстовий підхід до вивчення ЛСП, що зумовлено тематикою дисертації.

Лексикоцентричний підхід застосовано для дослідження асоціативного поля «час» первинного значення, а текстоцентричний – для аналізу асоціативного поля «час» вторинного значення, що пояснюється наявністю/відсутністю темпорального асоціата в тексті.

Асоціативне поле «час» охоплює поняття «весна», «зима», «літо», «осінь», «ранок», «день», «вечір», «ніч», «дитинство», «молодість», «старість» й відчуття,

які викликають в уяві реципієнта, персонажа чи автора ці поняття навіть за відсутності вербального вираження.

Отже, темпоральність із погляду історіософії визначають як феномен часовості. Виявлено кілька типів темпоральної свідомості, які різняться особливостями часосприйняття і залежать від загального часу, у якому перебувають усі, хто його сприймає: лінійний час, який характеризується постійністю та високою суб'єктивністю і позначає момент «тепер» у будь-якому часовому вимірі; особистий час, що ґрунтується на життєвому досвіді реципієнта; родовий час, що постає на спільній ментальній основі часосприйняття роду; історичний час, який утілює постійну зміну історичних періодів, але часто може характеризувати й циклічність, спіральний рух історії людства тощо, тобто є антонімічним до лінійного часу; сакральний час, пов'язаний із релігійними й міфологічними уявленнями, має поділ на два типи - хронос і кайрос; космологічний час передбачає поділ на пори року, місяці, частини доби і пов'язаний із рухом небесних тіл; екзистенційний час є близьким до сакрального, указує на неминучість часоплину.

Темпоральність у мові художніх творів письменників Вінниччини ХХ ст. засвідчує не лише авторське бачення часових понять, важливе для вивчення світоглядних особливостей тієї доби, але й власне ментальну картину часу, поширену в тогочасному суспільстві. Через авторський текст, діалоги, монологи персонажів, описи природи постає цілісна картина сприймання часу, подана з різних позицій, із вагомим емоційно-ціннісним відбитком, яка нині слугує джерелом вивчення соціальної поведінки і реакції подолян на віхи досить багатой і трагічної історії цього періоду. Що ж до лінгвістичного аналізу лексико-семантичних полів, то поле темпоральності, зокрема його ядро, уможливорює вивчення не лише лексем, пов'язаних із часовими проміжками, але й відчуттів, почуттів, вражень, емоцій, що виникають за цих обставин.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО Й АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ «ЧАС»

2.1 Структурні елементи лексико-семантичних полів

2.1.1 Ядрово-периферійна структура лексико-семантичного поля «час»

Лексико-семантичне поле має такі ознаки: 1) наявність системного характеру семантичних відношень (кореляцій) між словами, які його компонують; 2) узаємозалежність та взаємозумовленість лексем; 3) відносна автономність; 4) безперервність позначення його значеннєвого простору; 5) узаємозв'язок семантичних полів у межах усієї лексичної системи [44, с. 130]. Отже, з огляду на взаємозв'язок і вагомість значень лексичних елементів усередині лексико-семантичного поля виникає потреба у визначенні його структурних елементів.

У сучасному мовознавстві є кілька поглядів на структуризацію лексико-семантичного поля, що спричинило наукову дискусію: одні дослідники виділяють ядро, центр і периферію, інші – лише ядро і периферію, що зумовлено передусім різноманіттям лексичного складу полів та ієрархією лексем на позначення основного поняття чи явища, а також необов'язковістю виділення лексеми, яка безпосередньо виражає семантику основного поняття й об'єднує навколо себе всі елементи поля, тобто є носієм архісеми.

С. Денисова визначає семантичну будову лексико-семантичного поля як ядрово-периферійну систему, утворену «за принципом градування – ступеня виявлення ознак із центром, що складається з ознак високого ступеня детермінованості, і периферії – явищ із високим рівнем варіативності» [27, с. 65]. І. Бреник, зокрема, наголошує: «Будь-яке лексико-семантичне поле має ядро, до складу якого входять назва (ім'я) поля, тісно пов'язане з нею видове ім'я, синоніми та родове ім'я, а також антоніми. На периферії поля знаходяться слова, семемами яких перетинаються з ядровими словами за окремими семемами» [9].

О. Петрушенко на прикладі темпорального поля виділяє лексико-семантичне поле «як структуровану систему, яка організовується й функціонує за певними законами, має чітко виражене ядро, навколядрову зону й периферію,

стратифікується на низку лексико-тематичних груп (зокрема «назви пір року», «назви періодів доби») та ієрархічно підпорядкованих їм лексико-семантичних мікрополів («зима», «весна», «літо», «осінь»; «ранок», «день», «вечір», «ніч»)) [92, с. 8–9].

Деякі дослідники, зокрема О. Цобенко, К. Близнюк, визначають у структурі лексико-семантичного поля ядрову та периферійну зони. Зокрема, О. Цобенко поділяє ядрову зону на ядро і медіальну зону, а периферійною зоною вважає окрему групу, яка складається переважно з найменш численних номінацій [129, с. 195–196]. К. Близнюк кваліфікує ядро як сукупність найуживаніших, узаємопов'язаних за значенням лексем, які є найближчими за змістом до позначуваних понять чи явищ. До периферійної зони дослідниця зараховує лексеми з менш інтенсивними семантичними зв'язками, а також ті, які вступають в антонімічні відношення з позначуваним поняттям або віддалено його характеризують [5, с. 67]. На матеріалі нашого дослідження за принципом ступеня поширення тих чи тих номінацій класифікувати лексико-семантичне поле «час» було б практично неможливо, оскільки матеріалом дослідження є не словниковий матеріал, а жива авторська мова. Проте погоджуємося з поглядами К. Близнюк стосовно важливості периферійної зони для витлумачення лексико-семантичного поля, адже саме периферія, будучи точкою перетину на межі різних лексико-семантичних полів, розширює спектр мовних асоціацій.

Дискусію у визначенні структури лексико-семантичних полів спричинила неоднорідність їхнього словникового складу, а також непостійність, тобто здатність значної кількості лексичних одиниць переходити з одного лексико-семантичного поля до іншого, відсутність у деяких лексико-семантичних полях лексеми-носія основного змісту. На нашу думку, у розгалуженій системі лексико-семантичних одиниць у межах темпорального поля варто виокремити навколоядрову зону ЛСП, яку іноді називають центром. Польський мовознавець А. Марковський вважає, що центр лексико-семантичного поля складається із найбільш типових слів, які найчастіше використовуються для зображення певного явища або поняття, тобто тих, які мають найбільше спільних рис. Натомість до

«берегів» – периферії – він відносить слова, найбільш семантично віддалені від центра, але об'єднані спільним змістом [147, с. 109]. Цього ж поділу дотримується Н. Ключка, наголошуючи, що в «структурі семантичного поля можна виділити такі частини: 1) ядро поля, представлене родовою семою-компонентом, навколо якого розгортається поле. Для ядра характерні безознаковість, нейтральність, висока частота вживання. Оскільки ядро є лексичним вираженням смислів, або семантичних ознак, воно може замінити кожен із членів парадигми, будучи представником усієї парадигми; 2) центр поля, який складається з одиниць, що мають інтегральне, спільне з ядром і між собою значення; 3) периферія поля, що містить одиниці, найвіддаленіші за своїм значенням від ядра. Периферійні слова характеризуються найменшою частотністю. Вони деталізують та конкретизують основне значення поля. Зазвичай периферійні елементи перебувають у зв'язку з іншими семантичними полями, утворюючи при цьому лексико-семантичну цілісність мовної системи» [44, с. 130]. І. Федірчик до ядра відносить лише архісему, а синонімічні до неї лексеми – до центральної зони [122, с. 208], проте для нашої дисертаційної праці такий підхід не є прийнятним, оскільки лексико-семантичне поле «час» поряд із архісемою має кілька абсолютних синонімів, які безпосередньо чи в контексті мають те саме значення, тому відповідно до семантичного навантаження мають бути зараховані до ядра.

Ураховуючи структуру й аналізований матеріал нашого дослідження, вважаємо, що поділ структурних елементів лексико-семантичного поля, здійснений А. Марковським і Н. Ключкою, є найбільш зручним, оскільки лексико-семантичне поле темпоральності охоплює досить велику кількість лексичних одиниць, які ієрархічно поділяються на інші структурні елементи.

Отже, дискусійне питання полягає передусім у тому, до якого структурного елемента лексико-семантичного поля потрібно віднести навколоядрову зону – до ядра чи периферії. Це зумовлено різними чинниками: 1) лексична система мови не є однорідною; 2) не кожне лексико-семантичне поле має архісему – у такому разі основні лексеми поля будуть уходити до ядра, усі інші – до периферії; 3) будь-яке лексико-семантичне поле характеризується достатньо високим ступенем

гнучкості значень і можливістю переходу лексем з одного структурного елемента до іншого в різних варіантах уживання. Найбільш логічно обґрунтованим рішенням, на нашу думку, варто вважати виділення додаткового елемента – центру лексико-семантичного поля. Отже, ядро лексико-семантичного поля «час» у нашому дослідженні буде виражене лексемою *час* та синонімічними до неї лексемами; до центру ввійдуть номінації на позначення часових понять, виражені іменником та дієсловом, усі інші темпоральні номінації увійдуть до периферії.

2.1.2 Ядро і центр лексико-семантичного поля «час»

Найменш варіативною складовою лексико-семантичного поля є ядро. У дисертаційній праці К. Близнюк зазначено: «Ядро лексико-семантичного поля складають лексеми з найвищим ступенем полісемії та найчастотніші семи, що втілюють найважливіші для національної мовної картини світу ознаки об'єкта, який описує поле» [5, с. 21]. У нашому дослідженні ядровою лексемою слугує іменник *час* у його різних відмінкових формах, а також синонімічні до нього номінації *пора*, *врем'я*, *часина*. У досліджуваних текстах архісема *час* характеризується самотійністю, є суб'єктом дії, провідною думкою надфразної єдності: *Може, час забрав і їх, і те, що вважалося – звалось коханням* (22, с. 236); *Як не йде, як не божеволіє час, а колиска колишеться. Тільки не його* (19, с. 383); *І час не стирає вас із пам'яті...* (22, с. 125); *От і перегорнув час іще один рік* (22, с. 114); *Тільки таке й довбе мозок, бо повернув час не на життя, а на смерть* (22, с. 425); *Матінко, як повільно тягнеться час!* (14, с. 37); *Нескінченно довго пливе час* (16, с. 205); *Отак і плів тут її забутий, з сапкою в руці, час – поміж худобою, бджолою і перелітним птаством* (22, с. 459); *Минав час, а Вершомет все ще не з'являвся* (23, с. 43); *Та минав час і вони потроху заспокоїлись...* (7, с. 82); *Минав час у непевності, в очікуванні чогось лихого...* (2, с. 220); *Вечірній час минає неквапливо, наче його вутле павутиння тче отой павук, що ген примостився в темному кутку під стелею* (6, с. 102); *Минув час польових царівен* (22, с. 119); *Ішов час другої вахти, але відпочинку ніхто не мав* (23, с. 25); *Кінь зупинився, час зупинився, тільки у грудях так гунає серце, наче хоче розбудити приспані оселі*

(22, с. 408). В останньому реченні синтаксичний паралелізм *кінь зупинився, час зупинився* надає тексту додаткового емоційного забарвлення страху, а семантика лексеми *зупинився* виражена у двох значеннях (зупинка фізична і зупинка метафізична) є виразником двох понять – дії і стану.

Об'єктна позиція темпоральності в тексті є не менш виразною, хоч час уже не виконує жодної дії, а дія виконується над ним: *Знайшов час* для журби (22, с. 370); *Нащо гайнувати час...* (22, с. 289) *Ти всім гендлював, то не гендлюй часом*: він ще помститься за себе (22, с. 189); *Щоправда, й Тамара вибрала час* для свого весілля не дуже вдало (9, с. 102); *Чекати не треба, щоб часу не прогавити* (7, с. 86); *Навіть час обіду перенесла* на годину пізніше, чим домоглася чудового апетиту в господаря (11, с. 300); *Яку виучку послала йому доля, та не вгадала часу* (22, с. 346). Іноді об'єктну темпоральність бачимо в безособових формах: *Треба слухати нинішній живий біль наших сучасників, той біль, який шукає вигоду, прагне людського співчуття, бо співчуття лікує й допомагає завжди - навіть тоді, коли сплигло вже так багато часу* (3, с. 47). До об'єктної позиції темпоральності також зараховуємо номінацію *час* у реченні: *А над рікою на залізничному мосту теж йшла битва, мовчазна битва за час* (22, с. 268), яка у семантичній єдності *мовчазна битва за час* має значення боротьби лікарів і поранених за життя.

Лексему *час* автор уживає також у формі орудного відмінка в контекстуальному значенні раз у реченні: *Це тільки в пісні таке може бути, що першим часом* дівчина садить квітку кохання, *другим часом* поливає, а *третім* – уже бере цвіт у свій вінок молодості і з ним іде до судженого (17, с. 476). Такий контекст засвідчує факт переходу лексеми з одного поля чи групи до іншого, набуття ними додаткових конотативних значень. Подекуди ядрова номінація *час* у формі орудного відмінка втрачає первісне лексичне значення, натомість позначає спосіб виконання дії – випадково чи іноді повторювану дію: *А ти часом не брешеш?* (17, с. 465); *Часом не страхали?* (22, с. 92); *В тебе сомни часом нема?* (20, с. 225); *На кого я їх тоді залишу? – кивнула на дітей. – Чи не на вас часом?* (7, с. 65); *А ти часом не бачила, що то за жінка нещодавно у ліс*

пішла? (17, с. 500); *Ти, Гнате, не проковтнув часом язика?* (16, с. 344); **Часом** повіки самі злипались, наступала якась важка й глуха дрімота (7, с. 82); *Вона часом каже, що не тільки в дідька і оглашенного, а навіть у вас* (17, с. 435); *Він не піддобрювався до тих чи інших, часом стихійно створених, групок* (17, с. 169–170). У реченні **З часом** ці чутки притихли, та не стихали в негоду камени (22, с. 262) словоформа *часом* у поєднанні з прийменником з уже наголошує не на випадковій чи повторюваній дії, а на довгій тривалості її виконання.

Подекуди в тексті ядра лексема *час* вступає в синонімічні відношення з лексемою *пора* в різних числових та відмінкових формах задля уникнення лексичного повтору, а зрідка (коли граматичні форми цих лексем відрізняються) – для розмежування їхніх семантичних відтінків, пор.: *З тих пір ого скільки часу минуло!* (7, с. 206); **Час гадюк** уже минає... *Тепер надходить пора чистої краси і великих зірок* (20, с. 421); *Та минула пора таємниць, настав час спустошення* (22, с. 256). Іменниково-прикметникова конструкція з *тих пір* тут є точкою відліку часу, а словоформа *часу* – тривалим процесом, який розпочався в цій точці відліку. Зауважимо, звісно, що на сьогодні поєднання «з тих пір» розглядаємо як кальковане з мови країни-агресора, а тому не рекомендоване до вжитку. Натомість варто використовувати іманентний український прислівник «відтоді». В аналізованих реченнях помітними також є антонімічні протиставлення: *час гадюк минає – надходить пора чистої краси і великих зірок*, тобто на зміну негативним настроям приходять нові, які здійснять мрії про щастя. У цьому контексті бачимо також елемент екзистенційності часу – він минає, закінчується, ніколи не повернеться назад, але не зникає безслідно, а перетворюється у щось нове – більш гарне і корисне, або ж навпаки – щось жахливе, але все ж зрозуміле: *минула пора таємниць, настав час спустошення*. Проте в реченні *Може, знову, як колись, переночувати тут і хоч у снах зайти у позаколишній час?* (22, с. 472) екзистенційність часу виражено в мінорному ностальгійному настрої: так, минуле ніколи не повернеться, але воно було настільки гарним, що нічого кращого попереду й бути не може. У такому разі виділена частина *хоч у снах зайти у позаколишній час* висловлює нездійсненну мрію персонажа відшукати захист у

спогадах, у тому ж «позаколишньому часі», уникнути страшної реальності, «переночувати» її. Зростання психологічної напруги утворює ефект негативного теперішнього часу, який у контрасті зі щасливим минулим стає нестерпним для персонажа. Подекуди синонімічне поєднання ядра *час* із лексемою *пора* набуває ознак фразеологізації: *До пори, до часу* (16, с. 189).

Іноді до ядрової лексеми *час* письменники використовують синонімічну лексему *пора* задля увиразнення важливості певного моменту, надаючи їй значної самостійності, вилучивши її із синонімічного ряду [24, с. 133]: *Якоїсь доброї години гляне сонце із свого віконечка вниз, побачить, що там і земля, і люди, і худібка, і птиця помарніли і скучили за весною, та й питає місяця-брата, чи не пора землю відімкнути?* (17, с. 451); *Зараз і ти відпочиватимеш. Пора...* (17, с. 459); *То чи не пора вже тепер будувати нову комору?* (17, с. 460); *Побачивши мене, вона привітно мотнула головою: сідай, мовляв, скоріше, бо мені теж пора снідати* (17, с. 534); *Ось уже й сонце золотою пучкою постукало в моє вікно, а за вікном на тепло заворкували голуби – пора й до школи* (17, с. 575). Подекуди лексему *пора* використовують у значенні «відтинок часу, позначений існуванням, наявністю чого-небудь» [107, с. 243]: *І чому тепер не осіння пора, коли гарбузи б'ють прямо об землю, а потім з їхніх золотистих пазух вибирають слизьке насіння?* (17, с. 483); *В ту пору розрухи чинбарі за ремінь здирали шкуру, і добрі чоботи обходились у двадцять - двадцять п'ять пудів пащини* (17, с. 468); *Увечері йшла вистава за п'єсою Миколи Зарудного «Пора жовтого листя», їй сподобалась назва. Пора роздумів, підсумків, оцінок і переоцінок. Така пора настає в житті кожного і, мабуть, не раз* (14, с. 31). У цьому контексті бачимо нерозривний зв'язок природного часу («Пора жовтого листя»), який не залежить від нас, із особистим часом духовної зрілості (*пора роздумів, підсумків, оцінок і переоцінок*). У реченні *Відійшла журавлина пора*, відлетіли з озерецька й останні качки, і вже за хатою в золотій метелиці листу кружляє, гуде веретено (18, с. 356) образне поєднання прикметника *журавлина* і темпоральної номінації *пора* спричиняє нашарування додаткового значення: журавлина пора як час, коли журавлі збираються відлітати, і час, коли навколо – безтурботне літо.

Частково дотичною до ядра *час* є слово-покруч «*врем'я*», ужите в усно-розмовних діалогічних репліках персонажів творів на позначення нового післяреволюційного часу, але відповідно до національної лінгвокультури українців не змогло повністю пристосуватися, що пояснюється роздільною вимовою й уживанням апострофа на письмі: *Титар гнівався на таку мову й говорив, що через церкву й «таке врем'я» скоро стане дрантогузом* (17, с. 454); *Таке вже врем'я багатшим настало: живемо, лиха прикупивши* (16, с. 113); *Напевне, теж чує врем'я, в яке народився* (18, с. 309); *Куди в таке врем'я далеко заїдеш?* (22, с. 355); *А «таке врем'я» позначилось тільки на титаревих стінах: він, неначе шпалерами, обклеїв їх скатертинами керенок вартістю в сорок і двадцять карбованців – сороківки ближче до божниці, двадцятки – до помийниці* (17, с. 454); *Сьогодні ти дитя убогих, не маєш навіть у чому до школи ходити, а перегодя, дивись, зможеш у науку піти і навіть учителем стати, бо таке врем'я настало* (17, с. 543); *Зітхаю, знову ж таки вірячи й не вірячи в те, що, може, й збудеться в «таке врем'я»* (17, с. 544); *Ой, лишенько, яким же він світом пішов у таке врем'я?* (22, с. 295); *Вірячи й не вірячи, я запам'ятовую ті самі слова про «таке врем'я», яке одні проклинали, а інші живуть ним* (17, с. 543); *Бо сказано: летить врем'я во дні і в ночі, яко крилами* (2, с. 83). Лексему *воврем'я* (вчасно), утворену від лексеми *врем'я* префіксальним способом, знаходимо на сторінках «Словника мовних покручів» О. Тихого [117, с. 29]. І лексему *врем'я*, і лексему *воврем'я* вважаємо, звісно, анормативними, а тому непридатними для використання в українському усному мовленні чи писемому тексті.

Час – поняття абстрактне, проте в мовній свідомості письменників Вінниччини ХХ ст. нерідко набуває суб'єктивних рис, корелюючи з особистим часом, що підсилено семантикою лексеми *свій* (свого): *Що ж, і він наробив помилок, та було й виправдання у нього: для людей він не жалів ні свого часу, ні свого серця...* (22, с. 97); *От тільки шкода, що у свій час я не добрався до твоєї душі!* (22, с. 517); *Кожна книга має у свій час свою ціну* (17, с. 486); *Даремно свого часу він, Семен, так остерігався мати дітей* (22, с. 256). Герої літературного

твору отримують владу над часом, маючи змогу дарувати його іншим або використовувати на свій розсуд. Тут час переходить межу із загального простору в особистісний і вже не є всеосяжною силою, а належить конкретній людині. У такому разі персонаж може керувати часом, хоч, безумовно, загальний час має безмежну владу над людиною. Окремо використано стійке сполучення *чекати свого часу*, де час є невід'ємною його частиною і пов'язаний із можливостями, які з'являться в конкретний період: *Та це не заважало Юхримові думати про себе, що він розумніший за всіх у селі, і чекати свого часу* (17, с. 475–476). Такого ж значення набуває словосполучення *мій час*, що посилюється інверсією в реченні: *І час мій не вийшов, бо я ще не наорався, не насіявся, не налюбувався землею, не нажився* (20, с. 8). Але словосполучення *мій час* має вищий ступінь експресивності, ніж поєднання *свій час*, оскільки займенник у першій особі ставить читача ближче до персонажа та події, описуваної в тексті, робить його очевидцем і співрозмовником першого ряду, наче персонаж розповідає йому про себе особисто. Інверсія *час мій* у цьому контексті вживається задля виокремлення особистого часу персонажа, робить акцент на займеннику *мій*, відділяючи персонажа і його особистий часовий простір в окрему категорію, яка навіть вступає у конфронтацію із зовнішнім світом.

Суб'єктивним є також час, який можна зіставити з мінливістю життєвого циклу людини, наприклад, час – старість, час – молодість тощо. Причому в тексті використовують лексему час, а додаткові значення завуальовані, мають прихований зміст: якщо йдеться про сивину чи зморшки, то це – старість. Прикладом може слугувати речення: *Йому стало жаль її, жаль дочасних зморищ, які послував не час, а безхліб'я...* (22, с. 84). Семантика тексту підсилюється словосполученням *дочасних зморищ*, яка вказує на те, що старість, можливо, виникає не від довготривалого життєвого циклу і не є так званим періодом життя, а ймовірніше відображає результат способу й умов існування. Семантику сивини виражає лексема *борошно* за колірною схожістю в реченні: *Борошно часу навечно вибілило його голову й бороду* (18, с. 336). У цьому контексті йдеться про старість природну. Час матеріалізується, і хоч лексему час

використано в непрямому відмінку, вона все-таки «завойовує» головну позицію – час використовує *борошно* як інструмент, за допомогою якого фарбує волосся людей із настанням певного віку. За подібною структурою вжито конструкції *плин часу*, *копійкою часу*, *на вогні часу*, *колодязь часу*, *загадки й таємниці часу*, *краплина часу*, *крутежем часу*, *борозни часу*: *В останній порі дня і осінній порі року особливо гостро відчувається неминучий **плин часу** і настає потреба задуматися над собою, над життям, над вічністю* (14, с. 29); *І широко всміхнувся, вдоволений «**копійкою часу**»: він теж уміє увернути вчене слівце* (22, с. 68); *Подумайте добре над **копійкою часу**!* (22, с. 68); *Давно вже згоріла та вербова колиска **на вогні часу**...* (22, с. 321); *Вона стояла на галявинці перед зграйкою грибів, стояла на колінах і ніби заглядала в глибокий і тихий **колодязь часу**...* (17, с. 288); *Й пильні сині очі, в яких начебто гніздяться загадки й **таємниці** літа, неба, простору й **часу*** (6, с. 292); *Сплеснув зойк, сплеснуло весло, відштовхнувся берег, з очей сканнула сльоза, з весла – **краплина часу*** (22, с. 250); *А потім, коли зіткнемося віч-на-віч із **крутежем часу**, з гризотою серця, з веремією, коли побачимо, що ідеї чистіші за людей, а ще коли захопимо нестатків, то й почнемо равликом-павликом залазити у свою рідненьку шкаралупу* (22, с. 66); *Уся в чорному, з прив'яленими біля уст **борознами часу**, вона нагадує тих матерів, які у церквах вимолюють долю дітям* (18, с. 31). Проте за образною семантикою виділені словосполучення мають дещо інший значеннєвий малюнок: *плин часу* – безповоротна зміна часових відрізків, екзистенційність якої підсилена художнім означенням *неминучий*; *копійка часу* – це символ матеріальної можливості найбільш удалого заробітку в конкретний момент, якої, можливо, незабаром уже не буде; *вогонь часу* – символ екзистенційності, він неминуче поглинає всіх і все на землі, зрештою, залишаються тільки спогади; *колодязь часу* – за аналогією до води, клітина якої є носієм пам'яті – безпосередньо символ спогадів, захованих глибоко, як у колодязі; *загадки й таємниці часу* – невідоме, далеке, що ховається в символіці синього кольору; *краплина часу* – символ швидкоплинності, миттєвості; *крутіж часу* – символ рутини, яка захоплює людей і заважає помічати час; *борозни часу* – зморшки.

Час, який, на думку авторів, уносить зміни до суспільного устрою, до способу ведення господарства тощо виражено ядровою лексемою *час*, яка зазвичай позначає хоч і не активного суб'єкта виконуваної дії, проте безсумнівну умову для її обов'язкового здійснення. Така світоглядна позиція персонажів творів вінницьких письменників ХХ ст. є досить пасивною: начебто вони й не проти радикальних змін, активного поліпшення умов життя й господарювання, але все ж таки сподіваються, що настане час, який усе це зробить. Ця риса є закономірною для людей, які живуть в імперії. Вони сподіваються на вождя або на будь-кого іншого, проте не відчують особистої відповідальності перед навколишнім світом і майбутніми поколіннями, напр.: *Дочекаємось і такого часу, коли будемо не їдцями, а творцями* (22, с. 77); *І, думаю, настав час чаклувати над низькорослими сортами, бо в стеблистих соки землі йдуть не так у зерно, як у соломку* (22, с. 75); *Але як настане час нової влади, тоді скину і бороду, і вуса, і чийсь шкури од плечей – бубни вичиню з них і під їхню музику втну циганської галяндри* (22, с. 130–131); *Прийде час – і в палаці буду жити* (20, с. 77). Для висвітлення паралельної дії письменники вдаються до використання вказівних займенників *той, цей, такий* у різних відмінкових формах у поєднанні з лексемою *час*, чим зближують події, які відбуваються в різних місцях і стосуються різних персонажів. У такий спосіб автор утворює цілісну картину зображуваного, напр.: *А тим часом з підземелля його піднімається Данило Бондаренко* (22, с. 86); *Там ви трохи прохолонете, а ми тим часом заберемо з підземелля, що треба забрати* (22, с. 87); *На той час сонце, що заховалось кілька годин тому за туманним серпанком, несподівано бризнуло племенистими іскрами по крижаних просторах, залляло ясним світлом ведмедів і шхуну...* (23, с. 328); *В цей час на вулиці гуркоче підвода і коло наших воріт зупиняються вимиришавлені коні* (17, с. 479); *В цей час на порозі стала мати* (17, с. 483); *А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка* (17, с. 450); *Думаючи про своє, я виходжу на другу вулицю і в цей час збоку чую неласкавий чоловічий голос...* (17, с. 484); *В цей час до їхнього слуху долинув важкий гуркіт* (2, с. 298); *А в цей час до своєї*

двоюрідної сестри зайшов Данило та й вкляк біля порога (22, с. 63); Думалось про Таїсу, про її начебто звичайну й в **той же час** якусь дивну поведінку (7, с. 67) А в **цей час** не хтось, а таки більшовики кладуть голови, воюючи душогубів... (22, с. 447); І тим одним словом хотіла виразити багато, а найбільше – своє здивування, що в **такий час**, коли в душі людській все вигорає, коли душа стає попелищем, що в **такий час** весело і щасливо бігає в полях заєць, ховається за кущами, обгризає кору на стовбурах (2, с. 143); Він накрив золото долонею і відсмикнув її, наче б за **цей час** метал став гарячим (22, с. 443); Як змінилася за **цей час** пані Пасикевич (18, с. 327); За **цей час** і досвіду набув, і сам чогось навчився (7, с. 206). Як бачимо, використання прийменника за поряд зі словосполученням **цей час** передбачає висвітлення не паралельної дії, а тривалого процесу. У реченні **Саме в цей час** над обрієм показався дим (23, с. 78) одночасність сконкретизовано семантикою лексеми *саме*.

У реченнях **Весь час** сподіваюся й весь час марно, та надія не полишає мене, ой, не полишає! (6, с. 78); **Увесь час** думав і про тебе, і про твоїх дітей... (22, с. 59); Я перед тими, кого вже нема, хто поліг, **весь час** вину відчуваю (7, с. 96) сполучення **весь час** ужито в значенні постійності, одноманітності, натомість у реченні *Весною, коли повиводяться курчата, вона весь час клопочеться біля чужого виводка* (17, с. 455–456) термін виконання дії обмежує центральна лексема *весною*.

Періодичність дії відтворено в реченнях: **Час від часу** корчиться страшною змійстою блискавкою-гримасою (6, с. 228); Вони [тюлені – А.Г.] **час від часу** підводили морди і втягували в себе повітря, наче принюхувались, чи не наближається небезпека (23, с. 77); Лише **час від часу** швиденько перекидав з руки на руку колесо штурвала... (23, с. 21).

Уживання іменника *час* у формі множини надає висловленню додаткового значеннєвого відтінку: позначення певного періоду в історії країни чи в житті персонажа: У **ті часи** (Голодомор – А.Г.) спекулянтським героїзмом було проскочити в місто на торг (19, с. 76); В **безхлібні часи** можна було озолотитися на торгівлі продуктами (19, с. 76); Так, **часи міняються**, – згодилась Олена

Левківна (7, с. 207); *Як місяць у **часи затемнення?*** (18, с. 82); *Я мало тоді стрічався зі скарбами людського духу, та гріх було б гудити **ті часи** – вони були по-своєму прекрасні...* (17, с. 468-469); *Тепер **не ті часи**, щоб з чужого жити...* (6, с. 224); *Комуну стерегли добре, забили навіть підземний хід до неї, що вів од Південного Бугу до Красного дому іще **бозна з яких часів*** (11, с. 117). Помічаємо, що епоха, у якій довелося жити і працювати вінницьким письменникам, залишила помітний відбиток на їхній художній мові, адже «тривала військова, культурна, мовна, релігійна експансія, яку провадила російська монархія на теренах України, не могла не позначитися негативно на національній свідомості українців» [88, с. 111]. Національна свідомість усіх поневолених народів була суттєво приглушеною, а все, що «відбувалося в соціогуманітарному просторі Радянського Союзу, було підпорядковано єдиній меті повністю розчинити національно-культурні спільноти в єдиному новоутворенні – радянський народ» [89, с. 117]. Проте навіть у часи жорстокої окупації вони, хоч і приховано, проте все ж писали про поневіряння українського народу під владою московсько-більшовицьких окупантів. Ураховуючи зазначений аспект, доцільно припустити, що використання форми множини *часи* акцентує увагу на довготривалості й незмінності ознак суспільного ладу, оскільки, порівняно із сучасним станом суспільної свідомості північно-східного сусіда, справедливо зазначено, що «відстань у часовому просторі між двома правителями росії [Сталін і Путін – А.Г.] становить майже сто років, а експансивна сутність залишається незмінною» [84, с. 88].

Словосполучення *останнім часом* виражає темпоральну семантику нещодавно з протяжною тривалістю: *Путькало – це недобра віща птиця, на яку баба Ликера чекає **останнім часом*** (6, с. 162); *Ти ж знаєш, яку шанобу **останнім часом** мають натуркування і папірці* (22, с. 134); *Мало вони говорять між собою **останнім часом*** (7, с. 193); *І вперше за **останній час** вона несла радісний півусміх своїй дитині, своєму мужу* (22, с. 367). Про часозміну епохального характеру свідчить речення *А хіба я винен, що колись був **інший час?*** (17, с. 208), де за певними ознаками можна кваліфікувати час як період історії. Однак семантична

одиниця *інший час* належить до неозначеного часу через відсутність конкретного часопростору. Семантику неозначеного часу виражають також подані нижче речення: *Вгамовувалась на якийсь час, а потім жаль і страх знову підступали їй під самісіньке горло, витискаючи з очей сльози* (17, с. 137); *Так просидів якийсь час, не зважуючись іти додому, бо знав, що там на нього чекає кара й ту кару він заслужив* (17, с. 54); *За якийсь короткий час для вчительки існували тільки дівчата й пісня* (17, с. 211); *Михайло якийсь час балакав із бабою* (17, с. 266). Ступінь неозначеності, невідомості підвищується семантикою лексеми *якийсь*.

Зменшено-пестливе слово *часинка* (*часина*), споріднене з ядром *час*, імовірно означає годину або досить короткий, проте не визначений проміжок часу: *Отож ранком я вже мало не розкошував: мати на часинку позичила в сусідів чоботи...* (17, с. 454); *Посидь ще якусь часинку, ошаслив моє покуття і господу* (22, с. 54); *Перебудь хоч одну часину зі мною* (16, с. 173); *Отак і стоять вони мовчки якусь часину* (22, с. 50). Словоформи *часинка* й *часина* можемо віднести до авторських неологізмів М. Стельмаха, оскільки їх уперше введено в літературу саме з його пера. Відомо, що вони входять до гуцульського та північно-буковинського діалектів південно-західного наріччя і зафіксовані в художньому тексті «Дідо Иванчік», перекладеному літературною мовою І. Андрусяком у 2020 році [131] та в романі М. Івасюка «Балада про вершника на білому коні». Цілком можливо, що такі словоформи існували раніше і в діалектах деяких районів Вінницької області, зокрема Літинщини, проте в досліджуваних текстах інших письменників Вінниччини зазначеного періоду вони не використовувалися. Словоформи *часина* і *часинка* трапляються в словнику мовних покручів О. Тихого, але в значенні *хвилина* [117, с. 80].

До центральних елементів ЛСП «час» належать:

- номінації періодів доби, ужиті в прямому лексичному значенні – *ранок, день, вечір*, виділяється також і *надвечір'я* – відрізок часу між днем і вечором, *ніч*, а також прислівникові форми *вдень, вранці, вночі, увечері*: *На вишні-лутувці прокидається півень і раніше, ніж звичайно, кличе ранок* (17, с. 507); *Коли дідусь пізно повертався з роботи чи заробітків, то шкодував будити свою*

дружину, а сідав на призьбі коло її вікна і отут, припадаючи росою, засинав до **ранку** (17, с. 507); **Вдень**, навіть взимку, я ще міг сяк-так хитрувати, але ввечері діло моє було гибле: мати, гримнувши в сотий раз на оглашенного читальника, задмухувала сліпака... (17, с. 469); **Вечір** почав падати на село (17, с. 495); До землі вже прихилився зоряний **вечір**, з городів запахло чорнобривцями, соняшниками, прив'ялими нагідками (17, с. 458); Вислизав з хати у ті **вечори**, що навіки залишили мені свої зорі (17, с. 544); Коли ж вони повертались **увечері** додому, їх стрічали старі й малі (17, с. 468); Отак до **надвечір'я** жебонів і жебонів струмком дівочий голос і потроху розмивав мою печаль (17, с. 563); Мати почала на **ніч** замикати каганчика у прискринку (17, с. 470); Я не був таким хоробрим, як дядько Микола, і не мав його сокири, тому **вночі** тремтів і завмирав над тими казками, з яких, наче з лантуха, аж сипалася різна страховина (17, с. 470); А **вночі** при зорях плачем молила долю, щоб вона була справедливою до її дитини... (17, с. 492). Подекуди в досліджуваних текстах спостерігаємо також конотативні нашарування до лексичного значення, напр.: *Це сузір'я дрібних карликів подалось на смітники чужих богів не світити, а гавкати й гарчати на землю батьків, по якій уже в ясній задумі ішов новий ранок...* (17, с. 523). У поданому контексті **ранок** символізує вже не початок нового дня, а настання нового періоду в житті країни, з яким автор пов'язує глибокі надії на краще для неї майбутнє, проте не оминає тих, хто чинить цьому перепони;

- сезонні номінації – зима, весна, літо, осінь: *Поміж деревами, не дуже побоюючись нас, проскакує вихудлий за зиму вухань і зникає в підліску* (17, с. 467); *З щедрівок, які взимку виспівувались під вікнами добрих людей, я знав, що за плугом навіть сам Бог ходив, а Богоматір носила їсти орачам* (17, с. 468); *Це, видать, очікуючи весну, гомонить душа лісу* (17, с. 446); *Виходить, уже не мертвий ліс, бо лебеді принесли на своїх крилах весну і життя!* (17, с. 467); *Ото вже й знайте – прокинулась вода і дмухає в торішню розколену очеретину, а та, дурненька, ще не второпала, що настає весна, і чогось схлипує собі* (17, с. 512); *Я дуже люблю, як співає вода, – весною вона з ревінням нуртує по всій долині і, аж запінившись од люті, рве греблі, влітку – ледь-ледь наг्राє у сопілку, а взимку*

тільки іноді спросоння писне, як в'юн, і знову спить (17, с. 512); Деся неподалік у квітчастій, кинутій на плечі, хустці, широко бреде туманом **літо** (17, с. 490); І все це диво зробило **літо** за одну-однісіньку ніч та й пішло собі далі, щоб на світанні, коли я сплю, знову заглянути до нас (17, с. 490); **Літечко** торкнулось руками ягід, і вони почали паленіти (17, с. 490); І люблю **восени** по коліна ходити в листі, коли так гарно червоніє калина і пахнуть опеньки (17, с. 466); Мусив, бо на **зиму** нема чобіт (17, с. 558). Як бачимо, пори року досить часто набувають антропоморфних рис.

Подекуди натрапляємо на номінації нечітких часових координат на зразок *якась мить*: У видіннях до мене приходила школа, а наяву сяяли високі осінні зорі, а за **якусь мить** дідусь уже вів мене в науку (17, с. 559).

У мові художніх творів письменників Вінниччини активно вживаним є ЛСП темпоральності, реалізоване дієсловами. У значенні раптового приходу зими вжито авторське дієслово *зазиміло*: А як дурно-пусто перепало мені, коли тільки **зазиміло** і перший льодок запах чорнобривцями! (17, с. 452). Дієслово *літує* вжито в значенні «проводити де-небудь літо; жити десь літом» [107, с. 532]: Отут, ближче до призьби, темніє глибока, в якій **літує** качка (17, с. 535). Фразеологічний вислів *де раки зимують* у реченнях *Добереться до тебе совєцька власть, тоді усе визнаєш, навіть, де раки зимують*, – беззлобно відповідала жінка, снуючи між піччю і діжею (17, с. 523); *Я тебе пуцу, але так, щоб знав, де раки зимують!* (17, с. 571) влучно характеризує реалії нового післяреволюційного часу. У структурі фразеологізму *де раки зимують* компоненти втрачають своє значення, тож дієслово *зимувати* вже не означає «проводити зиму», а «пізнати горе в житті, мати досвід; знати, де можна пожитися; бути хитрим, спритним» [135, с. 438].

2.1.3 Периферійна організація як структурний компонент лексико-семантичного поля темпоральності

До периферії лексико-семантичного поля «час» належать лексеми, які позначають часові поняття, проте втрачають змістове навантаження, сполучаючись з іншими словами. У таких реченнях темпоральність переважно

виражена іменниково-прикметниковими словосполученнями: *весняними очима*, *весняна вулиця*, *веснянкуваті вишняки*, *весняна вода*, *весняна оранка*, *літній ранок*, *осінній ліс*, *осіннє листя*, *передосінній степ*, *ранкові легенди*, *вечірня зоря*. Напр.: *Може, до куховарки з **весняними очима**?* (20, с. 395); *А я перелітаю через ворота, і вже мої чоботи з розгону розбризкують **весняну вулицю*** (17, с. 459); *Нічого в світі нема кращого, ніж м'яка, що аж попискує соком, **весняна земля*** (20, с. 211); *Тут з-за хворостяних тинів привітно здоровкаються з людьми **веснянкуваті вишняки**, а в них то сумують, то веселять біленькі й блакитнаві хати* (17, с. 459); *Ловлю очима синю діброву, що наче викупується у **весняній воді*** (17, с. 465); *Люблю з мамою щось садити або розстеляти по **весняній воді** і зілля полотна* (17, с. 467); *А **оранка**, особливо **весняна**, вважалася святим ділом* (17, с. 468); *І мені згадався погожий **літній ранок**, і тітка Васирина, і її пісня, що так славно йшла між деревами* (17, с. 563); *Під нами прокидався туман, а над нами падало й падало листя - золоті сльози **осіннього лісу*** (17, с. 563); *Я засинав на материних руках, і в мої сні прибивалась хитка дорога, на яку вже не вийдуть мої діди, і в моїх снах зорі, як і **осіннє листя**, як і люди, падали на землю* (17, с. 462); *Навколо тихо бринів **золотий півсон** передосіннього степу* (17, с. 509); *Тому й досі, коли я в полі бачу обрис жінки, що несе обід уже не орачеві, а трактористу чи комбайнеру, в моїй душі трепетно сходяться **ранкові легенди** минулого з сьогоднішнім днем...* (17, с. 468); *Я потягнувся до пісні, до неба, до **вечірньої зорі** і завмер у тому смутку і диві, що їх робив чийсь голос з моїм дитячим серцем* (17, с. 559). Іноді трапляються висловлення, які не мають прямого чіткого семантичного зв'язку з часовими поняттями й переходять із лексико-семантичного поля в асоціативне, позначаючи часові проміжки словами, у яких темпоральна семантика прихована, виявляється лише на інтуїтивному рівні сприймання тексту, спрямована на внутрішню взаємодію автора з читачем: *хліб дитинства*, *давня усмішка*, *ранній плуг*, *зілля юності*, *зорі дитинства*, напр.: *Це був найкращий **хліб** мого **дитинства**!* (17, с. 468); *В його очах, обведених тінями голоду, з'явилася **давня усмішка** життєлюбця, а в моїх – сльоза...* (17, с. 461); *Я пам'ятаю, як урочисто проводжали в поле плугатарів із **раннім плугом*** (17,

с. 468); *Зараз Юхрим, хизуючись підписарською вченістю, пишається серед парубків, лускає насіння і підсміюється над дівчатами, що, співаючи, «сажать василя» – зілля юності* (17, с. 476); *Я вдячно прихилиюсь до діда і між зорями мого дитинства розшукую вечірню зорю поета, що буде мені сяяти все життя...* (17, с. 559); *Вони не сполохали тюленів, бо нагадували легке тріскання криги в морозні дні* (23, с. 78); *Уже сонце потроху почало визбирувати росу, коли я доїхав до Якимівської загорожі* (17, с. 498). В останньому реченні, до прикладу, спостерігаємо метафоричну конструкцію, за допомогою якої автор описує ту пору, коли настає світанок, проте не називає її, а підводить читача до розуміння через прохолодно-колючі (тактильні) передранкові відчуття, що виникають в уяві реципієнта. Подекуди часові проміжки автор виражає не словом чи словосполученням, а предикативною частиною складнопідрядного речення часу: *Місяць ген-ген перейшов на другу половину неба, коли ми приїхали додому* (17, с. 559). Ідеться про період доби перед світанком, на що вказує зміна положення земної кулі відносно власної осі. У реченні *Зараз притихлими дорогами, з яких не сходить місяць, ми з дідусем повертаємося із Майданів* (17, с. 556) спостерігаємо тонкий пейзажний опис, який указує на те, що розмова героїв твору відбувається в глибоку ніч, оскільки з доріг ще не сходить місяць. У реченнєвому контексті *Отак біля вікна дружини і прихопив мого діда останній осінній сон і простуда* (17, с. 561) значення словосполучення *осінній сон* підсилюється семантикою прикметника *останній* і набуває відтінка сумного, прощального, поважного осіннього періоду в житті людини, пов'язаного з відмиранням природи, смутком і старістю. Елементи лексико-семантичного поля темпоральності яскраво демонструють авторський ідіостиль, детально описують почуття і переживання крізь призму художньо-образної світоглядної системи, утворюючи своєрідний код авторського часосприйняття, реалізованого в художньому означенні *зимова постіль* і в дієслівних метафорах *вечір ворушиться, літо пішло, від'їхав травень, заглянуло літо: ...Він не якась ледащо, а вже зарання, до холодів дбає про свою зимову постіль* (17, с. 563); *Оksamитний холоднуватий вечір ворушиться навколо нас* (17, с. 557); *Не чуєш, як літо пішло нашим городом?* (17, с. 489); *На*

човнику й веслі від нас **від'їхав травень** (17, с. 489); *І в село, через тини, заглянуло літо* (17, с. 489). Нерідко категорію часу письменники відтворюють за допомогою низки метафоризованих лексем, напр.: *Здалеку, наче по блакитній воді, поволі пропливав приломлений до плуга орач, а за ним, біля самого неба, вітряки намотувати на свої крила бабине літо і час...* (17, с. 509); *Пастушок удавано байдуже лягає горілиць на стерню, кладе в узголів'я сплетені руки і ловить очима білі хмари, що з своїх краєчків обтрушують та й обтрушують на поле нитки бабиного літа* (17, с. 510). У поданих реченнях бабине літо як елемент художньообразного сприйняття підсилює переживання читача тієї останньої теплої пори, змушує відчувати терпкий осінній аромат та уявляти тонкі павутинки – першу ознаку ранньої осені.

До периферії також відносимо складнопідрядні речення часу зі сполучним словом коли: *Страшне почалось значно пізніше, коли нечиста сила розбирала та не прощала мої книги і в кожному рядку вишукувала ворожі прояви, різну апологетику, збочення, селянську обмеженість, селянські дрібновласницькі тенденції і ще якусь погань...* (17, с. 470). Таке часовираження є неточним (неозначеним), адже в тексті не вказано на конкретний час, а лише окреслено той момент, коли виконувалася певна дія. Не маючи чіткої прив'язки до періоду, час сприймається як рухома одиниця, яка може переміщуватися в просторі, а, отже, залежить від руху й простору водночас.

До периферії лексико-семантичного поля «час» належать назви вікових періодів: *дитинство, молодість, дівування, старість*, адже часовість у таких випадках посідає другорядну позицію: *У церкві вистоювала старість, біля церкви стрічалися молодість і любов, а під ними бавилося наше дитинство* (17, с. 475); *А лебеді летять... над моїм дитинством... над моїм життям!..* (17, с. 577); *А над усім цим світом, де пахощі сіна злегка притрушує туман і дух молодого, ще не затужавілого, зерна, сяють найкращі зорі мого дитинства* (17, с. 556); *Та й перші спогади мого дитинства починаються з зірок* (17, с. 556); *Тому й молодість майже щодня маяла косами в нашій хаті* (17, с. 492); *І угледів старий крізь притуманені роки свої далекі-далекії василечки, і той барвінок, і молоду*

жінку, яких тільки **в молодості** бачив (17, с. 531); **Старість** легше вигадати, ніж **молодість** (17, с. 573); Вона підіймає важку ляду скрині і подає мені торбу, пошиту з широкого рукава сорочки, на ній і досі червоніють квіти її **дівування** (17, с. 534).

2.2 Семантико-структурні елементи в межах лексико-семантичного поля «час»

2.2.1 Лексико-тематична група «пори року»

2.2.1.1 Мікрополе «зима»

У системі лексико-тематичної групи «пори року» лексико-семантичного поля «час» мікрополе «зима» посідає чільне місце. Напр.: *Перша зима в Медвинці випала важка* (7, с. 15); *Наближається зима...* (11, с. 143); *Почалась холодна зима* (23, с. 470); *Яка довга зима!* (16, с. 140); *Поспішає він чимдуж від зими та криги тікати* (23, с. 67); *А скиток, хоч і руйнувався, все одно тримав на стінах горобину, що і в люті зими червоніла тронами ягід і скликала в гості лісове птаство* (22, с. 98).

Основним індикатором лексико-семантичного мікрополя «зима» є наявність у досліджуваних текстах стрижневої іменникової лексеми *зима*, а також похідних від неї спільнокореневих слів, виражених іншими частинами мови, зокрема прикметником – *зимовий*, дієсловом – *зимувати*, прислівником – *взимку*. Часто часономен *зима* поєднується з означеннями *холодна*, *довга*, *ціла*, *важка*, *люта*, що вказує на своєрідний застій, постійність, стабільність, відсутність активних подій, затяжний відпочинок природи й людини.

Поширеними в аналізованих художніх текстах є компоненти на позначення обставин часу, виражені прислівниками *взимку* та *зимою*. Портал української мови та культури «Словник UA» подає ці прислівники з тотожним значенням: у зимовий період [106]: *Не хочеться взимку в наймитське ярмо влазити* (16, с. 189); *Бувало, тітку взимку і за ноги з печі не стягнеш* (16, с. 408); *Взимку ті пахоці розходяться по всьому селу* (11, с. 259); *Сонце взимку ховалося на цілий місяць* (23, с. 473); *Тоді найбільш імовірно те, що зимою його розчавить крижаними*

затисками (23, с. 60); *А нащо зимою? Це не кожух, я в ньому по морозу не ходитиму* (7, с. 23). Іноді за допомогою прислівників взимку, зимою автори створюють цілісний опис, напр.: *Лячно забилося серце у дівчини, **наче взимку спіймана пташина**, затиснута у задубілих руках* (16, с. 205), що підсилено порівнянням *наче взимку спіймана пташина*.

Прислівник *взимку* згідно зі словником української мови вжито у прямому лексичному значенні ‘найхолодніша пора року між осінню та весною’ [107, с. 566]. Таких прислівників на позначення пори року зафіксовано найбільше. Напр.: *Удосвіта я напоїв Обмінну водою з туманцем, що і **взимку** чайться у нашій криниці, і, зітхаючи, вивів її з клуні у двір, де на сніг рожевими калюжками лягли мерехи світанкової зірниці* (17, с. 661); *Але тепер, **взимку**, я розкошую, мов кум королю: маю чорнило і для себе, і навіть на обмін...* (17, с. 679); *Там на radoцax живкуни так вмацуються у сажу, що потім, коли вилітають на подвір’я, навіть коти розгублюються: яка це птиця з’явилася **взимку**?* (17, с. 680).

Подільська проза ХХ ст. ознаменована широким спектром образних зв’язків та асоціацій, що активно розширюють мікрополе, додаючи до нього периферійні елементи, – ознаки, які розкривають або поглиблюють семантику стрижневої лексеми: *сніг, сніжинки, мороз, холод, метелиця, завірюха* тощо. ***Сніг** вкрив болото і невеликі озерця* (23, с. 366); *Випав **сніг**, пухкий і білий* (23, с. 470); *На його обличчі тануть перші **сніжинки*** (11, с. 150); *На той час мороз пом’якшав... з неба порошило **снігом*** (23, с. 156); *Великий **мороз** злутував усі ополонки на цьому полі...* (23, с. 77); *А хіба не бачиш, як за твоїми ногами **метелиця** знімається?* (17, с. 210); *За вікном зривається перша зимова **завірюха*** (11, с. 167).

Мікрополе «зима» також уміщує назви часових відрізків, які належать до зимового періоду. Це можуть бути назви зимових місяців, а подекуди неозначено-часові форми на зразок *сніг танув, рання зима, кінець зими, люті морози* тощо, оскільки легко здогадатися з контексту, про який саме період зими йдеться. Такі форми належать до периферійної зони мікрополя. Пор.: ***Весна у грудні** білим **сніжком** починається* (16, с. 408), де автор порівнює початок зими (грудень) із початком весни, проводячи паралель у погодних умовах; ***Сніг танув**, і з гір збігали*

струмки (23, с. 51) – описується відрізок часу, коли зима переходить у весну; ***Ранньої зими*** нам треба було форсувати Буг (16, с. 203); ***Кінець зими*** позначився лютими морозами (23, с. 76). В останньому реченні ідеться, імовірно, про другу половину лютого – останнього місяця зими, на що вказує словосполучення кінець зими та конкретизує асоціативне поле *лютими морозами*, що зазвичай охоплює кінець січня – лютий. Як бачимо, неозначено-часові форми є більш поширеними в досліджуваних текстах, ніж назви місяців, оскільки зима часто не є предметом текстового вираження, а лише художньою деталлю – доповненням до розкриття настрою героя, його відчуттів, фізичного чи психологічного стану.

Ефект зимових вражень увиразнюють, поєднуючи стрижневу сему, виражену прикметником жіночого роду *зимова*, з іменниковими лексемами *завірюха*, *хуртовина*: *Другого дня над островом промчала остання зимова завірюха* (23, с. 264); *Починається справжня зимова хуртовина* (11, с. 182).

Зима – це пора року між осінню і весною, яка триває від листопада до березня на північ від екватора і від травня до вересня – на південь від екватора, характеризується найнижчою температурою повітря [139]. В Україні існує поділ «зими» на кілька типів: календарна зима, астрономічна зима, кліматична зима.

Календарна зима в Україні охоплює три місяці: грудень, січень, лютий. Тривалість астрономічної зими залежить від кількості сонячної енергії. Середина астрономічної зими припадає на день зимового сонцестояння (22 грудня), проте за кліматичними особливостями вона затримується. Кліматична зима в Україні триває 3–4 місяці, а в полярних широтах – понад 6–7 місяців. Отже, у художніх творах полярна зима охоплює також частину традиційної в Україні осені і весни.

За колористичними ознаками зима символізує суцільну чистоту, сон, відсутність яскравих вражень. Проте досліджуваний мовний матеріал дає нам право стверджувати, що зима може бути часовим відрізком, який позначає посилену активність людей і тварин, поєднуючи протилежні значення: відпочинок – активність, смуток – очищення, чорне – біле.

Певним засобом вираження настрою героя є наявність незакінчених речень, що вказує на негативний підтекст, усвідомлення неминучості висловленого і

водночас небажання/неготовність його приймати: *Наближається зима...* (11, с. 143). Незакінчене речення – потужний прийом письменника, застосований переважно задля спонукання читача до активного сприймання тексту, узаємодії з автором і героєм для продовження прихованої думки.

«Мова художніх творів письменників Вінниччини ХХ століття характеризується поширеним використанням фольклорних мотивів, що нерідко передає не лише красу рідного слова, але й тісний узаємозв'язок із національним надбанням і народним колоритом, притаманним етнічній спільноті з прадавніх часів» [37, с. 421]: *Нащо він тобі на святий вечір здався!* (17, с. 294); *Не кожний стрічає свій щедрий ранок чи щедрий вечір* (17, с. 305); *Коваль над ковалями – сам Сварог – у своїй кузні кує новорічне сонце* (17, с. 257).

У реченнях *Спитала, чи не пошиє мені плаття, то він каже, що пошиє, тільки не раніше зими, бо замовлень багато* (7, с. 23); *Міряти не треба, я за цю зиму не виросла* (7, с. 23) лексема *зима* є своєрідним відрізком часу, який має етап завершення. Нерідко для увиразнення довготривалої, затяжної зими, яка нарешті завершилася, у художніх текстах використовують фразеологізовану сполуку 'зимова сплячка', пор.: *Скрадаючись, добрів до борсучих нір, обколесував їх, знайшов перші після зимової сплячки сліди звірів...* (22, с. 85).

Похідні дієслова *зимує, перезимуємо, зазимуємо, зимувати*, які трапляються в досліджуваних художніх творах, значно розширюють лексико-семантичне мікрополе «зима». Словник Collins подає таке тлумачення цих дієслів: «Якщо людина, тварина чи рослина проводить десь зиму, це передбачає наявність зими у тому місці» [140]. Згадані дієслова вирізняються певними особливостями: указують на особу, що інтуїтивно зближує читача з персонажем твору; характеризують тривалий процес (зимувати); указують на тривалу завершену дію (за допомогою префіксів *за-*, *пере-*) тощо: *А може, якийсь пароплав теж зимує біля цього острова?* (23, с. 136); *А тут і зимувати добре* (23, с. 57); *Ми захопимо звідси свою пайку, рушниці, патрони та пастки на псців і добре перезимуємо* (23, с. 64); *Та, мабуть, доведеться нам коли не тут, то в Карському морі зазимувати* (23, с. 67); *Як зазимувати, то й зимувати*, – наче даючи свою

згоду, сказав *Стьопа*. – **Зазимуємо** – не згинемо (23, с. 67); *Як же ми з харчами будемо, коли зазимуємо в кризі?* (23, с. 68). У підрядній частині складного речення *Коли нас затре кригою в морі Лаптевих і ми там зазимуємо, то все-таки більше користі буде, ніж дрейфувати в Карському морі* (23, с. 61) елемент коли нас затре кригою вказує на момент настання зими, а особове дієслово зазимуємо (буквально зустрінемо й проведемо зиму) употужнює його.

Синонімічним до лексеми перезимувати є словосполучення перебути зиму в реченні *Нам доведеться перебути тут **цілу зиму**...* (23, с. 60). Означення цілу (цілісіньку) указує на довготривалий період і створює атмосферу важкості, надлишковості: *Цілісіньку зиму не злавив із печі...* (7, с. 47).

Зрідка ядрову лексему зима вживають у переносному значенні. За народними уявленнями, вона позначає старість, що пов'язано із завмиранням усіх життєвих процесів. Подекуди трапляється асоціативне коло на основі колористичних характеристик: сніг, пізня осінь – сивина, золото у волоссі – русявий відтінок. Через схожість колірної ознаки ці поняття є синонімічними, виникають цікаві метафоричні структури, як-от: *От і прощай, літо, бо зима одразу впала на голову, певне, для того, щоб довіку не забував отих, хто вже ніколи не повернеться до нього* (22, с. 328); *З голови удовиці зсунулась хустка, і тепер затанцювало підбите кучерями волосся золотої і пізньої осені* (22, с. 465). Дослідники слушно зауважують, що «як тільки хтось вирішує серйозно сприймати весь спектр прикладів у мові, стає зрозумілим, що умовна семантика істини не підійде для вивчення семантичних ролей. Буде потрібна когнітивна семантика, яка охоплює пояснення метафори та метонімії» [143, с. 35]. У мові художніх творів письменників Вінниччини зазначеного періоду когнітивна семантика виражена переважно метафорою, метонімією, синекдохою – художніми засобами, які ґрунтуються на вживанні переносного значення.

У метафорі «певні слова та словосполучення розкривають сутність одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастністю» [62]: *Тепер ідіть з Богом, поки вас не застала зима в цьому лісі* (11, с. 293); *Досвітній морозець з'їдав туман, перетворюючи його на колючу мряку, що голками впивалася в*

обличчя (11, с. 60).

Яскравим різновидом метафори є персоніфікація, яка полягає в олюдненні явищ природи: *Вечірній мороз швидко замальовує відтале за день віконце* (11, с. 156); *А вітер скаженів, кружляв сніжними вихорами, засипав тундру...* (23, с. 475).

Зрідка, але досить яскраво темпоральні номінації на позначення зими вживаються у складі синекдохи – кількісного перенесення ознаки: *Сніг пішов густіший і Олесь приніс на собі в пекарню зиму* (11, с. 151).

Нерідко на основі образів, пов'язаних із відчуттями, які зазвичай асоціюються з зимою, виникає певне асоціативне поле. Його визначальною рисою є відсутність лексеми, яка називає часовий проміжок, і наявність образу, що викликає сприймання зими в уяві, підсвідомо: *Там над засніженою кригою пламеніло ранішнє небо* (23, с. 487); *На сніговому покривалі крижаного поля, наближаючись до острова, від суходолу рухалась чорна пляма* (23, с. 488); *На зиму воно [лоша – А. Г.] замохнатіло, було все в інеї і від того добре якесь та ніби не з цього суворого світу, а прибилося сюди із зимової казки* (11, с. 50).

У контексті метафоричного вираження мікрополя «зима» нерідко спостерігаємо мовні асоціації. На нашу думку, вдалим асоціативним образом можна вважати перенесення ознаки за схожістю: зима – *хурделиця, сніжниця*, що дає читачеві змогу уявити поведінку зими, зрозуміти специфічну сутність цієї пори року: *А тим часом хурделиця плела навколо холодні сіті* (18, с. 7); *Сніжниця сичала, в'юнилася біля Василькових ніг, але не могла остудити його радість* (12, с. 106). Влучно використана асоціація в жодному разі не спотворює змісту, а навпаки залучає читача до активного сприймання, спонукає до самостійної побудови образних зв'язків, а, отже, робить його безпосереднім учасником створення образної системи художнього тексту. До асоціативного часового поля належать такі елементи, які не називають часові проміжки безпосередньо, але за певними ознаками зрозуміло, про який саме період ідеться: *Сніги блищать, іскряться, аж боляче дивитись на них, бо ріже зір* (6, с. 137). В аналізованому реченні граматична основа сніги лежать, іскряться вказує на

морозний зимовий день.

На основі спостережень за кліматичними умовами різних пір року український читач вибудовує власну систему часосприйняття, яка може значно відрізнятися від системи часосприйняття людини-іноземця, якщо вони проживають у різних частинах світу. Це свідчить про суб'єктивний зв'язок автора художнього тексту і читача, оскільки для ознайомлення із зарубіжними творами потрібні додатковий досвід і знання про особливості країни, яку описують.

2.2.1.2 Мікрополе «весна»

У центрі ЛСП «час» перебуває часономен «весна»: ***Весна** вже не за горами* (5, с. 322); *На просторому подвір'ї лісника дзвенів уздечкою кінь і копитцем бив м'яку землю, його теж непокоїла **весна*** (20, с. 341); *І тільки тепер Богдан зрозумів, що вже минулася, наче й не була, **їхня весна*** (18, с. 241). В останньому реченні суб'єктивну семантику лексеми *весна* підсилено присвійним займенником *їхня*, що утворює додатковий значеннєвий відтінок *весна* – *юність*.

Центральна сема мікрополя «весна» може виражати об'єктну й суб'єктну темпоральність. Об'єктну темпоральність простежено в таких реченнях: *Як вона тільки, вже з Різдва, **виглядала весну**, як тішилась першим підсніжником, як прислухалась до співу зерна, що шелесту маківки, до всієї землі* (22, с. 164); *Він уже не раз із Настечкою **зустрічав весну*** (19, с. 161); *Уже сьогодні про них заговорило місцеве радіо, що вони **відкрили весну*** (18, с. 90); *От і дочекались **весни**, – підніс квіти до обличчя, вдихнув їх світлий земляний повій* (20, с. 146); *Сподобалося їй у твоєму палаці – там **почула весну*** (20, с. 108). Суб'єктну темпоральність нерідко виражають формами непрямих відмінків, зокрема родового: *А **весни** вже **нема*** (19, с. 192); *Хоча й **весни в нас не було**, – зажурилась Мирослава, – он у мене за це літо й зморшки з'явилися* (22, с. 243); *Обоє вони біжать **по слідах весни*** (19, с. 192).

До центру мікрополя «весна» входять також форми часономена *весна* і спільнокореневі слова, які позначають періоди весни: *провесінь, напровесні, посеред весни, рання весна* тощо в різних граматичних формах: *Хмільний, з*

прохолодою барвінковий цвіт, **цвіт провесни і весни**, з розмаху крилом ударив йому під повіки і викресав кілька сльозин, що, мов почеплені, загойдались на темній основі опущених вій (20, с. 9); Пробивався **насичений тасмничістю провесня** сміх (18, с. 88); **З цієї провесни** (а може, й раніше) снується в твоїй пам'яті дивна мелодія матеріної пісні (5, с. 145); З тими бичками теж мороки було чимало – приводила їх Зірка **напровесні**, коли й для самої бракувало корму (7, с. 17); Пам'ятаєте, як ми **напровесні** зустрілись у панському лісі? (22, с. 363); **Напровесні** батько, якого аж вернуло від пожадливості сина, почав його відділяти (22, с. 261); І він зважився: **напровесні** зібрав усю свою писанину й, коли нікого не було в гуртожитку, кинув до груби (18, с. 87); Скільки було збігано **напровесні**, коли з вирію повертаються птахи (5, с. 140); Якось **напровесні** прилетів до моєї шпаківні самотній шпак та й почав і співом, і посвистом, і помахом крил кликати собі пару (22, с. 59); А хіба не віяла така завірюха, що **посеред весни** зодягай кожуха? (6, с. 337); **Ранньою весною** земля у них пахне тільки відпаром і березовим соком, що йде від лісів (19, с. 72); **Ранньою весною** Мирон приходив додому (12, с. 113).

Як засвідчує обстежений матеріал, найпоширенішу групу формують елементи, виражені 1) одиничним прислівником: Він багато плавав пароплавами, а ще більше – парусними човнами, полюючи **навесні** в кризі на гренландських тюленів (23, с. 69); Як подалися **навесні** в нетрі, то тільки після першого снігу прийдуть із приплотом (22, с. 34); Якось **навесні**, після двомісячної подорожі, Ушаков з Урванцевим повертались на свій острівець (23, с. 51); **Весною** я прийду до вас із нашим і польським військом (19, с. 367); А ключ у мене завше лежить на призьбі під вербовою дощечкою, про яку дівчата **весною** співають (22, с. 162); Хіба ж він колись за все своє життя гуляв **весною**? (16, с. 484); **Весною** під її осоками оживала вода (18, с. 12); А вже з **весною** можна було галуззя назбирати по ярках, щоб можна було палити в печі (7, с. 16) – у цьому реченні прийменниково-іменниковим сполученням з весною виражено період ранньої весни або власне настання весни; 2) іменником із вказівним займенником: Він їй колись **навесні** приніс вітром відчахнуту вишиневу гілочку, не знаючи, що **цієї ж**

весни відчахнеться од нього його любов... (20, с. 323); 3) часономеном зі значенням повторюваної, регулярної дії: *Петруня щовесни приносила в школу ранні квіти* (11, с. 257); 3) обставиною місця (із семантикою напрямку руху): *Їм теж хочеться розмахнутись крильми і летіти назустріч своїй весні* (19, с. 374).

Подекуди в мові художніх творів письменників Вінниччини ХХ ст. трапляються односкладні називні й безособові речення із семантикою ранньої весни, напр.: *Провесна...* (22, с. 47); *То крига у броді. Весніє...* (22, с. 47), що надає читачеві значно більшої самостійності у виборі асоціацій, ніж повні двоскладні й до того ж поширені речення.

Зрідка спостерігаємо вживання одиничного прикметника *весняний*, що виражає образну семантику в різних словоформах: *Струмок ледь шелестів, навіваючи щось приємне, п'янке, весняне...* (10, с. 19).

До периферії аналізованого мікрополя відносимо словосполучення, до складу яких уходить лексема на позначення весни. Простежено такі периферійні елементи:

1) із первинною темпоральністю: *Вони [волоконця повітря – А.Г.] починають світитися незвичайним світлом, наче зросли не в моїй душі, а в самому повітрі цієї щасливої весни, натхненної животворністю, мудрої своєю зеленою ласкою...* (2, с. 307); *Ще цієї весни, коли Дмитро насилу витягнув її з Бугу і на плечі заніс додому, вона полюбила його, мов душу* (19, с. 167);

2) із вторинною темпоральністю: *Склепив повіки, з-під яких раптом випурхнуло по сльозині, мовбито проліски вигулькнули з провесінної землі* (6, с. 326); *Пригадай – западає вечір, синьою млою сповита весняна земля...* (5, с. 142); *В голові раптово зашуміло, неначе в ній зненацька пустився рясний весняний дощ* (2, с. 151); *Оksamитна святкова тиша сповивала весняну землю* (20, с. 336); *Десь опівночі зірвався поривчастий весняний вітер* (10, с. 25); *Ці осінні підсніжники перенесли Чигирину до тих далеких весняних, коли він уперше зустрівся з Мариною* (22, с. 496); *Щось трепетно беззахисне було в цьому весняному цвіті, який невідомо чого зацвів восени* (22, с. 486); *Стоячи коло вікна та дивлячись на вулицю, виглядаючи, ждучи, вся світилася: одміненою весняною*

свіжістю цвів її погляд (2, с. 291); *На його столику стояла самотня квітка сон-трави, досхочу розкрита, жадібна, навіть пристрасна, схожа на весняні ночі, може, кольором темно-синім, а може, самим тільки настроєм* (10, с. 27); *За Івановою головою вони й досі не стягнулися на скотинку, не розжились якоюсь шкапиною з економії чи в галичан, коли ті в тифу відступали бездоріжною весною* (19, с. 337);

У цій групі також виокремлюємо: 1) метафоризовані вислови на позначення весни: *Зацвіло у весняному гаї людське життя, і, тільки в його захистку, в його теплі зуміло вистояти проти негод часу, проти хмар, які завжди минають* (5, с. 232); *Вгорі, біля дзвонів, дрімали і прокидались весняні вітерці* (22, с. 17); *Роксолана народилася саме в повінь, тому довго вірила, що її принесла весняна вода* (9, с. 135); 2) епітетні словопоєднання: *За селом на пагорбі м'яко вляглася не висушена сонцем весняна синь* (16, с. 83); *До колоса, до цар-колоса Данило мав незмінний трепет душі, чекав із ним зустрічі ще тоді, коли він вгадувався в зеленому весняному сповитку* (22, с. 114); *Вона [хата – А.Г.] плаче і плаче весняними сльозами* (20, с. 310); *Дивлячись на чорний, ще не завеснілий дуб, може, хоч однісінька душа, коли вона отам є, коли вона там живе, обізветься, прошелестить таємним листом* (6, с. 10); *О, Господи, весняні святощі трав, як чудно!* (5, с. 18); *Травники, які вже були у весняному одязі, поблискуючи білими дзеркальцями на крилах, знову стеблинами опустились до води і знов у тривозі подались на луг* (20, с. 353); *І люблю весняний спів їжака* (22, с. 172); *І вражали весняно-зелені очі з таємничою імлою чи хмелем юності* (22, с. 257); *І на цій теплій долоні землі, що яскріє молодого весняною травою, точиться бій* (3, с. 4); *На вулиці повно живого весняного світла – аж треба примружитися* (9, с. 145); *Синьою-синьою чашею упав у глибінь ставок, а в ньому розквітають по-весняному білі хмари* (22, с. 467); 3) лексеми на позначення весни, уточнені розлогими підрядними описовими конструкціями: *Отакі весняні ночі, коли садки почали перецвітати і перші листки на деревах розливають навколо гіркуватий п'янкий аромат, здається, що й люди в цей час п'яніють* (9, с. 154).

До периферії належить і рідковживане слово *веснянка* – спільнокореневе до

центральної номінації «весна» – у реченні: *А вже з Кіндратового подвір'я злетіла друга веснянка* (19, с. 374), адже веснянка – це «1) хорова народнообрядова пісня, у якій оспівується пробудження природи, кохання, надії на врожай і под. 2) народна назва пташок, що прилітають рано навесні» [11].

2.2.1.3 Мікрополе «літо»

Часономен *літо* виражає семантику суб'єктної первинної темпоральності і може бути компонентом предикативного центру речення: *Гарне цього року літо, і зерном, і погодою гарне* (22, с. 151); *Пройшло більше, ніж рік, літо саме настало, в таку пору зозуля хрипне, люди кажуть, що вдавилася ячменем, який саме визріває на полях* (9, с. 71); уходити до іменниково-прикметникового словосполучення: *Врожайне літо* завжди наливає хлібороба добрим спокоєм (16, с. 515); бути в структурі дієприкметникового звороту: *Веселі її губи схожі на достиглі вишні, омиті краплями дощового літа* (7, с. 183) тощо.

Цікавим авторським неологізмом Є. Гуцала є лексема на позначення часу *літепло*, утворена складанням основ *літнє тепло*, оскільки в художні твори ця лексема із семантичним компонентом *літнє тепло* введена саме Є. Гуцалом: *Літепло спокою сповиває мене* (6, с. 259); *Її долоня на маківці моєї голови – наче ласкаве літепло. Здається, я тану душею від такого літепла* (6, с. 165), хоч Словник української мови в 11 томах тлумачить *літепло* як «теплу воду або будь-що тепле» [107].

Подекуди суб'єктну первинну темпоральність виражає одинична лексема *літо*, яка, метафоризуючись, позначає виконавця дії, напр.: *І знову літо війнуло на нього спогадами* (16, с. 406); *Літо, однак, уже перецвітало* (12, с. 69).

Нерідко письменники надають часономену *літо* пестливого, зменшувального забарвлення, додаючи демінутивні суфікси, пор: *Медом пахне, що то літечко! Літечко! Це не те, що зимова цибулина* (22, с. 153); *Здавалосьь, літечко на волі тече медовими ріками в молочних берегах* (6, с. 290). У цьому контексті бачимо чітку позицію автора: *воля* – це рай, а *літо* – лише образ, який допомагає її употужнити.

Часономени на позначення літньої пори року в різних словоформах, що виконують синтаксичну роль обставини часу, є досить поширеними в досліджуваних художніх текстах, напр.: ***В повне літо**, після цвітіння, кожну його [соняшника – А.Г.] зернину вінчає золота корона, кожна зернина тобі прямо королевою пишається* (20, с. 208); *Був сякий-такий урожай **у цьому літі**, та й не стало* (22, с. 51); ***Влітку** в ньому навіть волошку бачив, дивилась на світ дівочим оком і не журилася* (22, с. 174).

Об'єктну темпоральність у межах мікрополя «літо», виражену лексемою *літо*, помітно в реченнях: *Угорі озвалися журавлі, що **взяли літо на крила** і летіли з ним у далекий вирій* (22, с. 398); *Щоб **нагадували літо**, коли все родить* (22, с. 57); *Прихилившись плечем до копички, ввібрав ніздрями сухий запах трави, що **нагадав літо*** (2, с. 398); *Й липові пахощі зовсім **нагадали про літо*** (2, с. 332); *Що ти **лишив за собою?**... Свою працю, **своє літо**, свій колос...* (22, с. 210). Зрідка спостерігаємо актуалізацію пестливої форми *літечко*: *Ось уже й **літечко маєм**, а всередині холоднеча* (22, с. 186).

У межах периферійної частини аналізованого мікрополя чільне місце посідають іменниково-прикметникові словосполучення з первинною темпоральністю: *Далеким густим повієм **достиглого літа** пахло потривожене сіно і насіння...* (20, с. 225); *Напів забуті видіння **далекого літа** непомітно війнули на нього* (16, с. 406). Образності семантики таких словосполучень нерідко досягають використанням слів, ужитих у переносному значенні, зокрема епітетних конструкцій: *Чоловіку пригадалась давня пора щедрого **розімлілого літа*** (20, с. 194).

Іменниково-прикметникові словосполучення зі значенням вторинної темпоральності теж досить активні в мові досліджуваних творів, пор.: ***Літнє сонце** пряжило, сухе проміння аж шелестіло в зеленому листі акацій і лип, що росли довкола ложка* (5, с. 333); *Купається хлопчина в лісових звуках, у зелених і синіх, у темнуватих фарбах **літнього лісу*** (12, с. 49); ***День літній** промовляв до серця й душі* (6, с. 290). Дещо рідше функціонують іменникові словосполучення, у яких один з іменників виконує роль неузгодженого означення, напр.: *Магазаник*

здивовано глянув на жінку, на свіжу блакить вишиття, під яким **спокоєм літа**, **спокоєм материнства** дихали високі перса (22, с. 101); *I від нього **війнуло духом** вітряка і **літа*** (22, с. 57); ***Смага літа** застигла на його довгообразному обличчі* (18, с. 215); *Нізвідки й не пахло грозою – і небо, і ліси мали дрімливий **перепочинок літа*** (22, с. 272).

Періодичність, повторюваність, регулярність дії зазвичай виражають прислівниками часу *влітку*, *щоліта*, *літом*, *через літо* з домінантним уживанням *улітку* (*влітку*). Пор.: ***Влітку** в Карському морі вони [норвежці – А.Г.] бувають* (23, с. 64); *До цього часу **влітку** ходив лише в полотні* (22, с. 259); *У хатинці, де **влітку** було холодніше, на лісовому сіні спали діти* (22, с. 112); *Туди ніхто **влітку** не заглядає* (23, с. 232); ***Влітку** на тини кладуть голови праведників соняшники* (18, с. 7); ***Влітку** їй щось дрімотливе шепоче зледаціла хвиля й очерет, восени сполоханим дзвоном озиваються приплутані човни, а взимку в деревинах потріскує чи дідом покректує мороз і у вікна б'ють крилами вітровії, стукають заметілі* (22, с. 238); ***Улітку** вітер і крига принесли сюди багато такого дерева* (23, с. 198); ***Влітку** над кригою майже завжди висять тумани* (23, с. 260–261); *Ні, нема кращої моди **влітку**, як полотняні штани* (19, с. 74); ***Щоліта** мали трохи лепехи* (7, с. 88); ***Щоліта** ми разом ходили по горах, разом збирали ті самоцвіти, що лежать на твоїм вікні* (11, с. 267); ***Літом** сюди не наважувались іти навіть найкращі мисливці* (23, с. 366); ***Літом** на берег, де жив Тико, приїхала бригада мисливців* (23, с. 471); ***Літом** тут стояло болото* (23, с. 366); *Он **через літо** до школи піду* (15, с. 203).

Час із тривалою протяжністю нерідко позначають 1) прийменниково-іменниковою конструкцією *за літо*: *Петруня червоніла, м'яла в руках свою тугу, вигорілу **за літо** косу* (11, с. 260); *Так ми багаторічними травами, особливо люцерною, яка нам дає **за літо** чотири укуси, зміцнюємо і культивуємо ґрунт* (22, с. 70); 2) іменниковими словосполученнями *ціле літо*, *усе літо*: ***Ціле літо** кланяєшся сапці* (16, с. 436); *Марко добре знав, де стояла стара, схожа на бабусю, хата Броварника, у вікна якої **ціле літо** заглядали соняшники, рожі і кручені паничі* (20, с. 199); *Придивляються, ніби хочуть заримітити щось особливе, саме*

те, майже невидиме, що з'явилося в знайомих обличчях за **ціле літо** (7, с. 131); Вони, відцуравшись на **все літо** своєї хати, навіть ночують тут (22, с. 154).

Про «завершальні акорди» літа свідчить семантика словосполучень *на збутку літа, в передосінніх днях, передосінній вітер*: *А торік, уже на збутку літа я згадав Івана Великого* (15, с. 161); *В передосінніх днях є велика радість нового хліба* (18, с. 147); *За вікнами свище передосінній вітер* (15, с. 114). Семантику останньої літньої пори, прощання з літом виражають також за допомогою дієслова *одспівували*, напр.: *Затишкли, стихли нічні птахи, які трималися нас, і зворушливо одспівували своє партизанське літо* (10, с. 96). У цьому контексті незвичним є словосполучення *партизанське літо*, у якому головне слово виражає пору року, а залежне – період історії (війна, партизанський рух).

Спостерігаємо яскраве вираження темпоральної семантики в обставинах місця, напрямку тощо: *Пахнуть духмяні квітки, що розкошують на просторах літа* (6, с. 240); *Навіть чути було, як туман з долоні літа переходить в осінь* (18, с. 101); *Отак і сиділи... перекидали думки в літо* (18, с. 120).

Зрідка простежуємо разову темпоральність в межах мікрополя «літо», напр.: *Одного літа недалеко від хати лісника загорівся ліс* (11, с. 260); *Одного літа Устя теж відпочивала біля моря* (15, с. 125).

Важливою для частиномовної структуризації мікрополя «літо» є дієслівна форма *літували*: *У цьому гиблому місці я знайшов би сухі островці, де перше літували журавлі* (22, с. 392); *Добирався до хатини, де літували ластівки* (18, с. 201).

Обстежений матеріал дає підстави висновкувати про те, що дієслівні деривати темпоральних лексем на позначення пір року властиві лише мікрополям «літо» і «зима», що, імовірно, робить їх основними, а «весну» та «осінь» – проміжними.

2.2.1.4 Мікрополе «осінь»

Носієм центральної семи мікрополя «осінь» є іменникова лексема *осінь*: *Пора така, осінь, що все летить до тепла, тікає від холоду* (7, с. 167); *Тим, певне,*

осінь і схожа на старість: дух прожитого більш владно колишеться над нею, аніж теперішній день (22, с. 465).

Образними постають контексти, коли ця лексична одиниця метафоризується, зокрема набуває фразеологічно зв'язаного значення. Пор.: *Обступила її, давно не дитину, хоч і не стару жінку, справжня осінь, серед якої дико – радісно сміятися* (9, с. 113–114); *І знову осінь глянула у вічі* (18, с. 38); *І знову Магазаник іде мертвими вулицями і городами, з яких проростає осінь* (22, с. 474); *Осінь, суха і дзвінка осінь кличе дітей до школи, але тепер війна, смерті і плачі* (12, с. 240); *Там і осінь на носі, буде що з городу потягнути* (7, с. 19).

До центру мікрополя «осінь» відносимо також прислівник *восени*: *Восени старий возами вивозить на торг карасі і коропи* (19, с. 111); *Якось восени обтинав я в саду сухі галузки* (15, с. 153); *Восени при зорях вони дуже добре ловляться, коли в ятір кинути макухи* (19, с. 220); *Я ж збиралась восени на твоєму весіллі погуляти* (22, с. 213); *Оце тепер, восени, збирались побратися* (20, с. 123); *Дубові гаї Мірошніченкові здавались найкращими восени* (19, с. 210); *Земля найкраще пахне восени* (19, с. 72); *Восени, дитино, коли з його [батька – А.Г.] живого хреста осипалося листя* (20, с. 29); *Вони знайшли нору старого борсука, який восени хазяйнував у Веремієвім городі* (19, с. 322).

Таку ж позицію посідають іменникові словосполучення у детермінантній функції *цієї осені, тієї осені, пізньої осені*: *Обіцяв цієї осені навідатись разом із сім'єю* (5, с. 43); *Так і знай: цієї осені починається наша весна* (19, с. 350); *Адже тієї осені хіба один день випав гарний?* (5, с. 43); *Пізньої осені несподівано над островом з'явився літак* (23, с. 287).

Прийменник *під* у сполученні з центральним часономеном *осінь* означає період, який на календарі належить до літа. Хронологічні межі цієї пори досить нечіткі, але до осені в цьому контексті залишається кілька днів: *Приїхали в Медвинець під осінь, то, звісно, город засадити не встигли* (7, с. 15).

Осінь відповідно до кліматичних умов Поділля сприймається як перехід природного циклу від літа до зими. Перший етап перехідного періоду називають «бабиним літом». Згідно зі слов'янськими міфологічними віруваннями баба – це

верховна берегиня і наставниця роду, зазвичай, літня жінка. Її літо – коротке, але яскраве й сухе – сприймається в народі як остання тепла пора в межах річного циклу, ще один шанс помітити й запам'ятати літо. Звідси походить фразеологізм *бабине літо*: *Спрагло вбирав сонячне тепло, останнє тепло бабиного літа* (15, с. 137); *Сьогодні сонце висварило в осені ще один погожий день, і він не знав, куди йому занести бабине літо* (22, с. 507); *Вони ввійшли в бабине літо, що плило над пашистими стернями і шамотіло на свіжих скиртах* (18, с. 164); *Павутиння бабиного літа* почіплялось на бур'янах й поблискувало краплями роси (7, с. 178); *Павутиння бабиного літа* білим смутком, ясною печаллю світилось на гіллі... (7, с. 154); *Саме в такий день бабиного літа* він колись прибрався на хутір до вдови (20, с. 415); *І підняв руки вгору, та не вловив ними небо, а тільки нитку бабиного літа* (22, с. 52); *Біла павутинка бабиного літа* пропливла над Явдохою, вчепилася до Юхимкового лиця (9, с. 81); *Навколо стояла така тиша, що було чути, як зривається і пропливає між сонцем та бабиним літом березовий лист* (18, с. 169). Як бачимо, у досліджуваних текстах бабиним літом зазвичай метафорично називають павутину, яка літає в повітрі і є основною ознакою цієї пори, властивою тільки їй.

Нитка (стрічка) бабиного літа – павутина – за колірною ознакою викликає асоціації з сивиною, що традиційно є ознакою вікового періоду – старості: *Марія вміло, по-косарськи, махнула косою, а на плечах її гойднулися важкі, з бабиним літом коси* (22, с. 258); *От жаль тільки, що в неї починає влітатися бабине літо* (22, с. 326); *А в тих косах заплуталась стрічка бабиного літа і не знала, що їй робити: чи пригорнутись до людини, чи злетіти у небо* (22, с. 257). Схожу семантику має лексема *осінь* у реченні *Чигирин охоче закивав бородою, у яку вже забиралася осінь* (22, с. 149).

Подекуди семантику сивини волосся за колористичною ознакою схожості з павутинкою проступає в структурі порівняння: *Волосся на голові перебирав вітерець – сиве волосся, як павутиння бабиного літа* (9, с. 58); *Щемливий жаль бринів у ній, як павутинка бабиного літа* (14, с. 27).

Після засушливого бабиного літа зазвичай настає сезон перших осінніх

дощів – грибна пора: *У нас живеш, як у пні, а дівчат лише в грибну пору бачиш* (22, с. 140). Фразеологізми *бабине літо* і *грибна пора* є більшою мірою частиною лексико-семантичного темпорального поля, ніж асоціативного, оскільки за цими стійкими мовними зворотами традиційно закріплене синонімічне значення «осінь».

Периферію мікрополя «осінь» становлять здебільшого іменниково-прикметникові словосполучення зі значенням вторинної темпоральності: *І на дворі, де моросів осінній дощ, учителька, зупинившись під деревами, подумала про те, що тварини, люди і навіть дерева чимось дуже схожі* (9, с. 118); *У село з безлистого осіннього гілля опадали важкі, мов срібні зорі, краплі* (9, с. 97); *Тільки молоденькі деревця стоять під осінньою сльотою* (9, с. 94); *Пекучими жаринами посипалися ... достигле, з пекучим зоряним туманцем осіннє небо і ясноокі діти з батьками* (20, с. 211). Нерідко натрапляємо на метафоричне й персоніфіковане вираження темпоральності, пор.: *І пішов у ліси, з якими вже бавились осінні шуми* (22, с. 496); *І, можливо, звичайний осінній листок був щасливіший за них [зорі – А.Г.]* (20, с. 411). У цих реченнях спостерігаємо суб'єктну темпоральність – словосполучення, до якого входить часова номінація, є предметом мовленнєвого відрізка. Об'єктна темпоральність указує на те, що словосполучення з темпоральною частиною не позначає виконавця дії, навпаки – дія іншого суб'єкта спрямована на цей денотат: *Вона знову сіла випрядати осінній день* (18, с. 356); *Олесь Чоботар залишає осіннє місто* (11, с. 145). Зважаючи на аналізовані тексти, припускаємо, що поділ на суб'єктну й об'єктну темпоральність можливий лише у разі належності словосполучення до частини мовленнєвого відрізка, який виконує синтаксичну роль підмета або додатка. Якщо часономен уходить до словосполучення, яке в реченні є обставиною, то він не виражає ні суб'єктної, ні об'єктної темпоральності. Пор. обставину місця: *Осінніми, розгаслими дорогами повільно, сумовито рухаються їхні одноколки* (11, с. 177); *На осінніх росах ядерніє скошена гречка* (19, с. 318); обставину часу: *Гострий зір чоловіка і в осінні ночі вловлював непевні тіні, що сновигали біля колишнього панського палацу* (19, с. 38); обставину способу дії: *За городами по-*

осінньому тривожились перелітні птахи (19, с. 65); *По-осінньому гунають яблука* (22, с. 466).

Серед словосполучень із вторинною темпоральністю виділяємо периферію:

- метафору: *Осінній вітер бігав біля школи, було рано, мокро і сіялись, сіялись краплі дощу* (9, с. 218); *Велика осіння тиша огортала їх* (7, с. 268); *Вона прихилилась до старого - і трохи торішньої осені, і трохи затишку прихилилось до неї* (18, с. 40); *Тепер осінні зорі наливали щастям очі Марійки* (19, с. 63); *Осіння тиша стоїть над берегом, і тільки один плескіт води підмиває її* (19, с. 104);

- перифраз: *Земля заплакала осінньою сльозою і неспокійно ввійшла в зимовий сон* (22, с. 160); *Марушак похитав своїм осіннім соняшником* (18, с. 117);

- епітети: *Сумне осіннє смеркання* (19, с. 101); *В її очах грає відблиск далеких осінніх зірок* (19, с. 38); *І знову шматок безтривожної минулорічної осені війнував над Яриною* (18, с. 40); *У низькому небі холодною квіткою цвіло сонце, й прохолодні пелюстки його променів лежали на Марійчиних щоках, і свіжий осінній рум'янець, здавалося, ось-ось почне просвічуватись на них* (7, с. 269); *Струснув головою, ніби скидаючи з себе цей могутній осінній сон, знеможливе навіяння осені* (7, с. 268); *Десь останній листок залишився на голій осінній гілці* (9, с. 222); *От тобі й тихий осінній смуток* (20, с. 171); *Дивується, червоніє жінка і знову обличчя її береться чудесною осінньою красою* (20, с. 318);

- порівняння: а) порівняльний зворот: *Перед ворітьми стояла, як осінній промінь, засмучена Оксана* (23, с. 448); *Спокійна доріжка лягла між ними, як осінній промінь* (16, с. 233); *У відблиску вогню вони тремтіли, мов осіннє кленове листя* (20, с. 332); *Її образ сумовитий і тихий, як затуманена осіння далечінь* (16, с. 284); б) порівняння у формі орудного відмінка: *І все одно на кожній роботі ми повинні думати про крила, бо інакше сіренько, осіннім туманцем стече наше життя* (22, с. 155); *До нього шматочком осіннього сонця присусідився пожовклий березовий листок* (18, с. 36); в) заперечного порівняння: *До нього прийшла невідома Золота Липа, тільки не річкою, а осіннім деревом, що не знає,*

куди подіти своє журливе золото (22, с. 74);

- зорові словесні структури, нерідко метафоризовані: *Сумно дивився, як люто періщить косий осінній дощ* (14, с. 204); *Стояв Козидра на своєму горбку біля хати, дивився, як у небі пливуть осінні журавлі* (5, с. 313); *Дивлюсь на осінній світ, гарний пізньою вродою згасання* (2, с. 162); *Холодне, молоде срібло сонця пізньої осені розлите по землі* (2, с. 162); *Аж до самого села тріпотіла осіння стежка* (19, с. 261);

- словосполучення із колористичним семантичним компонентом: *Згустила кров сіялась і сіялась на синювату осінню траву* (19, с. 292); *На пригнутих плечах її зашелестіла хвиля осіннього волосся* (22, с. 179); *Не з такої вже великої далечі проміниться в душу золото осіннього дня* (5, с. 40); *За очеретом біліло стернею викошене осіннє поле* (7, с. 155); *Вже спадали вечірні сутінки, перемішуючись із сірою осінньою мрякою* (9, с. 91); *Зник за дверима школи – провалився в сірий осінній дощ, наче в безодню* (7, с. 236);

- словосполучення з одоративним семантичним компонентом: *Дуже рано того бездощового вигорілого літа дихнуло зів'ялою осінню, а в чистому небі пролетів перший журавлиний ключ* (9, с. 72); *Йому здалось, що від неї навіть повіяло пахощами осінньої калини* (20, с. 418); *Він знову чує пахощі осінньої калини* (20, с. 419); *Осіннім приморозком віяло від дружини* (16, с. 310); *Ще осіннім садом і осіннім лісом віяло од них* (18, с. 361); *Пахло осіннім полем – стомленою за літо землею, охопленою легеньким морозцем* (2, с. 188); *Несе в місячну даль біблійський сніп своєї сивини, що пахне осіннім зіллям і встояним духом пасіки* (19, с. 71);

- словосполучення зі смаковим семантичним компонентом: *Просто йде собі, милується полем, ловить гіркуватий подих осінньої землі* (7, с. 199); *І раптом чує, що від нього віє осіннім полем і осіннім гіркуватим листом, як іще вчора віяло від Тимофія* (19, с. 299); *Гіркувато-солодка прілість осінньої пори нагадала йому, як пахне неперелопачене зерно у повних засіках* (16, с. 326);

- словосполучення і речення зі звуковим семантичним компонентом: *І – майже без звуку, лише самим шелестом осіннього листя – співає ту пісню, яка*

нині була нині була пробуджена в його єстві (5, с. 37); **Осінньою тугою озвалися** торішні ліси і покликали до себе (18, с. 240);

- словосполучення із тактильним семантичним компонентом: *А ще Килина така чутлива, що ніби переймає отой **холод осінньої води**, якою вмивається її квартирантка* (9, с. 99); *Краплина **нахололої осінньої роси** зволожила її обличчя, як давно колись зволожував теплий плач надломаної гілки* (20, с. 423).

Спостережено, що периферійні структури зі значенням первинної темпоральності найчастіше художні означення, які звужують, конкретизують темпоральне значення із суб'єктною та об'єктною темпоральністю. Пор.: *Це **стара осінь розлютувалася*** (9, с. 213); *Спить, не чує, як **розлютувалася стара осінь*** (9, с. 213); *На всьому видно **сліди пізньої осені*** (11, с. 167); *Всі тримають, незважаючи, що **глибока осінь**, квіти в руках* (11, с. 78); *Але, зрештою, чи потрібні ваги у твою **осінь**? Та ще в таку **страшну осінь**?* (22, с. 431). В останній ілюстрації додаткового емоційно-значеннєвого ефекту висловленню надає градація *осінь ... таку страшну осінь*.

Осінь функціонує у свідомості реципієнта і письменника в різних аспектах: осінь у природі – пора року й осінь – пора життя людини, тобто зрілість, що свідчить про надзвичайно багату народно-поетичну уяву й збереження колективного світобачення українців навіть у буденному житті (інакше читач, сприймаючи художній текст, не зміг би провести таку паралель). Доповнюють ці аспекти асоціативні зв'язки, які базуються на колористичних сенсорних ознаках: павутина бабиного літа у волоссі – сивина, ознака старості; золота осінь на голові - русяве волосся, що теж указує на певний віковий проміжок.

Отже, лексико-тематична група «пори року» об'єднує чотири мікрополя: «зима», «весна», «літо», «осінь». Кожне з названих мікрополів має у своєму складі центр (власне сезонна номінація) і периферію (словосполучення, до якого входить сезонна номінація).

Обстежений матеріал дає підстави виокремити суб'єктну й об'єктну темпоральність, яку позначають аналізовані текстові фрагменти. Суб'єктною темпоральністю вважаємо ту, яка є активним суб'єктом дії і виконує здебільшого

синтаксичну роль підмета. Об'єктна темпоральність позначає явище, на яке спрямована дія іншого суб'єкта; у реченні це переважно додаток. Для темпоральних номінацій, які виконують синтаксичну роль обставини (часу, місця, способу дії тощо), категорій суб'єктності/об'єктності на матеріалі нашого дослідження не простежено.

В аналізованих мікрополях визначаємо також первинну і вторинну темпоральність у структурі периферійних одиниць. Критерій первинності/вторинності виражає ступінь акценту на категорію часовості й залежить від позиційного розміщення темпоральної номінації у складі словосполучення: якщо часономен є головним словом, то він позначає первинну темпоральність, якщо залежним – то вторинну.

На окрему увагу заслуговують виражені сенсорні конотації темпоральних одиниць, що доводить цілісність сприйняття художнього тексту крізь призму емоційно-чуттєвої сфери реципієнта й утворює думку про те, що мова не є усталеною системою знаків, а живим організмом, який змінюється, пристосовуючись до умов навколишнього середовища й людського світосприйняття на основі певних відчуттів.

2.2.2 Лексико-тематична група «періоди доби»

Лексико-тематичну групу «періоди доби» за семантичним принципом поділяють на чотири мікрополя: «ранок», «день», «вечір», «ніч», які об'єднують навколо себе великі пласти семантико-асоціативних відношень та утворюють нові контекстуальні зв'язки, що слугує «запорукою формування самостійних мініпарадигматичних комплексів, у межах яких простежується поетична динаміка кожної з названих одиниць як формантів мовно-часової картини світу» [91, с. 111], а в системі засобів вираження категорії часу їм належить провідне місце.

Кожне з досліджуваних мікрополів реалізується в межах центра і периферії (за будовою), виражаючи об'єктну і суб'єктну темпоральність (за семантико-синтаксичним навантаженням), крім часономенів із синтаксичною функцією обставини, пор.: *В сільську бібліотеку вона йшла **вранці**, а поверталась пізно **ввечері*** (6, с. 399). Обставина часу у виділеному реченні не є суб'єктом чи

об'єктом дії, а виконує лише детермінантну функцію, тому ця класифікація її не охоплює. Периферійні одиниці досліджуваної ЛТГ поділяємо на ті, що зреалізовують первинну темпоральність, і ті, що вказують на вторинну.

2.2.2.1 Мікрополе «ранок»

Мікрополе «ранок» позначає часовий проміжок, який розпочинає добовий цикл за рухом Землі навколо власної осі. Центром мікрополя «ранок» є субстантив *ранок* у різних відмінкових формах: *Вже наставав **ранок**, розвиднілося, але клубочився густий туман* (9, с. 206–207); ***На ранок** ворожий фронт може докотитися аж сюди* (11, с. 25); *З одинадцятої години **ранку** на небі зникали зорі* (23, с. 145). Семантика центральної семи в досліджуваних художніх творах часто посилюється використанням дієслівної метафори: ***Ранок** притрусив землю гнилим клоччям снігу* (19, с. 362); *Терентій Іванович повернув не в село, а до річки, між деревами якої вже **волохатився ранок*** (22, с. 233). Дієслівна метафора *волохатився ранок* породжує образ туманного початку дня. Авторське бачення «волохатого» ранку пов'язане з пасмами туману, які, мов сіре хутро, вкривають землю.

Подекуди замість іменника *ранок* використовують синонімічну лексему *рань*, що відрізняється з погляду граматики в категорії роду (ранок – чол.р., рань – жін.р.), а з погляду семантичних відношень – значеннєвим відтінком (ранок позначає частину доби, яка триває після ночі, початок дня [107, с. 451], рань – світанок): *Хоч вікна і позавішувано ряднами та мішками, але ж **рань** ще яка – все може бути* (2, с. 79); *Хоч ходити в цю **рань** ще не дозволено, але хіба дядька що-небудь спинить?* (2, с. 88). Прикметник *ранній* у реченні: *А у відчинене вікно вливається **ранній** лісовий лемент* (11, с. 265) належить до периферії лексико-семантичного мікрополя «ранок» зі значенням вторинної суб'єктної темпоральності.

Синонімічними до лексеми *рань* є також іменникова лексема *передсвітанок*, яка виникла шляхом злиття прийменника *перед* з іменником *світанок* без жодних додаткових процесів, а також прийменниково-відмінкова форма *перед світанком*, пор.: *У глибині **передсвітанку** він вчуває ходу свого нового життя* (16, с. 96);

Перед світанком село, розбуджене стріляниною, не спало (2, с. 252); *Зірки в небі промінилися біло-голубим льодистим світлом понад тихим лісом, завороженим глибокою передсвітанковою порою* (2, с. 418). Таке ж лексичне значення мають прийменниково-відмінкові форми *перед світом, перед ранком, перед досвітком*: *Бо перед світом виникувала надвір* (2, с. 261); *Заснули діти лише перед ранком – сидючи під хатою* (7, с. 74); *Буря налітає перед досвітком – і заглядає у вікно вогнем блискавки* (6, с. 170).

Першу фазу ранкової пори називають у досліджуваних текстах по-різному: *світання, світанок, досвіток*, напр.: *І не можуть дочекатись світання* (19, с. 284); *Це ж перша сльоза впала на його світання* (18, с. 138); *Побачили світанок* (19, с. 293). У цих реченнях яскраво виражено об'єктну темпоральність. Прикладом суб'єктної темпоральності в межах цієї групи можуть слугувати:

- метафори: *Вже ожива світанок над Красним домом* (11, с. 109); *Досвіток зводився понурий, попелястий іній сірів на гіллі дерев* (2, с. 324);

- фразеологізми (*перші півні, треті півні*), адже відомо, що птахи орієнтуються за світловим днем і ніколи не помиляються в часі: *Вже скоро перші півні заспівають* (20, с. 90); *Мені ж за тим театром не спалося до третіх півнів* (22, с. 159); *Доведеться ще затримати вас до третіх півнів* однією історією (20, с. 66); *Але чи не краще на цих зборах сидіти, аніж у Фільки до третіх півнів різатись?* (19, с. 333); *Причепилась до тих співців, наче й не знає, скільки голова має клопоту від півнів і до півнів* (20, с. 90); *Від перших півнів неодмінно треба постояти до третіх* (22, с. 176); *Коли проспівали перші півні, Данило Васильович повів Марка у ванькир* (20, с. 210);

- підрядні порівняльні речення: *Але враз його очі починають світлішати, як світлішає світання, вириваючись з темного лона ночі* (20, с. 49).

Метафору *сонце зійде* запозичено з фольклорної мовної картини світу, напр.: *Данилку, вже скоро сонце зійде* (22, с. 10). Таке розуміння світанку властиве не лише українцям – в англійській мові світанок – sunrise (дослівно: схід сонця). Тобто, як бачимо, сонце є сталим і цілком прийнятним символом нового дня для різних лінгвокультур індоєвропейського походження. Метонімічне вираження

світанкової пори в реченні *Вона ні разу в житті не проспала сонце* (22, с. 10) не лише стимулює уяву реципієнта, збагачує його внутрішній світ шляхом мовної економії (*сонце – схід сонця*), але й демонструє однозначне розуміння символіки сонця.

Безособові дієслівні форми *світає, світало, засвітало* розширюють коло семантичних відношень у ЛТГ «частини доби» (на матеріалі досліджуваних художніх текстів). Таку темпоральність визначаємо як суб'єктну, оскільки лексеми на її позначення займають позицію предикативного центру в односкладних реченнях: *Світає вже...* (16, с. 446); *У старому Гніздичеві їм уже світало* (12, с. 35); *Вийшла так рано, що тільки світало* (9, с. 8); *І ледь засвітало, ми вийшли з дому* (12, с. 158).

Суб'єктною темпоральністю вважаємо і таку, яка визначає час виконавцем дії. Це зазвичай метафоричні, часто персоніфіковані моделі: *Погожий осінній ранок покотив над деревами вибілене сонце, низько полями розіткався туман, наливаючи зібраним молоком долини й яруги* (16, с. 318).

Об'єктну темпоральність у межах центральних одиниць простежуємо в реченнях: *Досвіт у нас завжди починають півні, а ранок – голуби* (22, с. 414); *У кожному вікні засвітили зорі, стрічаючи новий світанок* (16, с. 390); *Нема ні досвітку, ні світанку, темно, ніби чорти покрали з неба не тільки зірки, не тільки місяць, а й сонце збили з дороги* (6, с. 221–222); *Якийсь ранній косар розкошував світанок* (18, с. 136); *Рани трав вточили у досвіт свої пахоці* (18, с. 136); *Я люблю, коли співають півні – вони людям ранок виспівують* (22, с. 18); *Вона широко розчиняє двері з Красного дому і випускає ті світанки на волю* (11, с. 92). Майже в усіх поданих реченнях майстерно вжито дієслівні метафори, які, поєднуючись із темпоральними номінаціями, слугують окрасою художніх описів природи. І хоч ці часономени належать до центру мікрополя, усе ж у пропонованій ієрархії вони перебувають ближче до периферії через нижчий ступінь семантико-стилістичної самостійності.

Виділені обставини часу *в(у)досвіта, ранком, вранці, сьогоднішнього ранку, світанком, на світанку, перед світанком, раннього досвітку* не мають категорії

суб'єктності/об'єктності. У пропонованих нижче реченнях вони також належать до центру мікрополя й позначають разову дію. Пор.: *Їх одягли під поліцейських, навантажили їм хуру дров і **вдосвіта** тихо вирядили з лісу* (10, с. 38); *А **вдосвіта** просинаюся – світиться в ранковому промінні материн полумисок на миснику* (6, с. 83); *Навіть забуває **вдосвіта** прокукурікати* (6, с. 152); *Тому-то прокидалась **вдосвіта**, що клопотів багато* (7, с. 19); *Проснувся **вдосвіта*** (15, с. 172); *А **вдосвіта** всі троє зібрались і вийшли за ворота* (12, с. 32); *Відступали, бо червоні **вдосвіта** перейшли в наступ, прорвали фронт* (2, с. 271); *Ти чого прийшов **удосвіта** нуртати чужу хату?* (6, с. 195); *Він навіть відчуває, що кожна смережина чи ялівець **удосвіта** з горя зітхають* (12, с. 4); ***Ранком** сам Тютюнник немало здивувався, чому увесь «український уряд» скупчився в такій тісноті* (19, с. 346); ***Ранком** мінялися вахти* (23, с. 67); ***Ранком**, коли в тумані сходило сонце, навколо «Лактака» шуміли хвилі моря Лаптевих* (24, с. 66); ***Ранком** він прощається з матір'ю* (19, с. 305); ***Ранком** наша шхуна стояла серед криг* (23, с. 323); ***Вранці**, ще навіть не сходило сонце, я сидів на лавочці біля нашої хвіртки* (9, с. 219); ***Вранці** Данило вийшов за ворота тюрми* (20, с. 330); ***Сьогоднішнього ранку** дівчина вийшла з яранги* (23, с. 488); *А **світанком** одинадцятого листопада біля Старої Мурафи заграли сурмачі* (19, с. 346); ***Світанком** вони дійшли до оселі Веремія* (19, с. 146); ***Світанком** Варчук на своїй бричці віз Гуркала до Вінниці* (19, с. 314); ***На світанку** наша застава затримала невідомого, який добивався до Стратіона* (10, с. 99); *Під Львовом **на світанку** й накрили мене міною* (20, с. 222); *А **перед світанком** задріботів дощ* (15, с. 204); *У ставці все ще горіли вогні – вони гасли десть **перед самим світанком*** (10, с. 228); ***Раннього досвітку** вирушили в світ, в нове життя* (7, с. 15).

У реченнях *З самого ранку* обходила музеї (14, с. 59); *Ниньки з **самісінького досвітку** товклись коло молотарки* (7, с. 5); *Лишайтеся, якось перекуняємо **до світа*** (2, с. 372); *Як вікна зарожевілися **від досвітку**, то сну як не було* (2, с. 380); ***Саме перед досвітком** Ганнуса на печі втихомирилася* (2, с. 380) виділені слова й словосполучки вказують на першочерговість разової дії. Подільськими діалектами є лексеми *ниньки*, тобто сьогодні, а також *досвіток*. Лексема *досвіт* утворена

злиттям прийменника *до* з іменником *світ* (*світанок*): *Горювала я з нею досвіту, аж поки роса впала* (6, с. 143).

На позначення повторюваності або постійності певної дії використовується часономен, який виконує синтаксичну роль обставини, у формі множини: *Він почав міцно спати і не чув, як світанками просиджував над його узголів'ям старий горицвіт* (19, с. 372); *Ранками Вершомет сходив на кригу і гуляв довкола пароплава, сподіваючись дістати звіра* (23, с. 164); *Ранками люди моляться до сходу* (10, с. 27); *Старий любив літніми ранками виходити на Буг* (16, с. 202). Проте в реченні *Світанки довшали* (23, с. 145) спостерігаємо суб'єктну темпоральність, ідеться не про постійність чи повторюваність дії. Отже, на ознаку певної дії вказують темпоральні номінації в непрямих відмінках, і це переважно обставини, а суб'єктна темпоральність позначає безпосереднього виконавця дії.

Периферія ЛТГ «частини доби» у досліджуваних текстах представлена іменниково-прикметниковими словосполученнями а) із первинною темпоральністю; б) із вторинною темпоральністю. Первинна темпоральність реалізується в позиції головного слова у словосполученні, напр.: *Хай святиться новий ранок!* (9, с. 110); *І знову туманний світанок у полі* (22, с. 398). Означення *новий* у словосполученні *новий ранок* можна назвати художнім, оскільки лексема *новий* указує не стільки на зміну доби, скільки на нові почуття, які виникли цього ранку в персонажів твору.

Часономени, які виражають вторинну темпоральність, мають значно більшу варіативність, а також переважають кількісно. У реченнях вони виконують різні синтаксичні ролі:

- узгодженого означення (найчастіше): *Данило так подивився довкола і на землю поранкову, і на блакиттю неба, – наче весь обшир хотів увібрати в себе* (22, с. 249), де номінація часу *поранкову* виражає кінцевий проміжок часу, що входить до мікрополя «ранок». Інверсія слугує засобом акцентуаційного виділення темпоральності; *А ось і перша бджола забриніла йому ранкову пісню* (22, с. 79); *Тремтять сльози на її темних очах, схожих на достиглі черешні в ранковій росі* (19, с. 305); *Довіра навпіл з тривогою, та вологі очі, та шерхлі*

вуста, що бояться любові, що прагнуть любові, і **досвітнє завзяття** до свого ділечка (22, с. 156); Був **легкий ранковий приморозок**, пахло весняним повітрям (12, с. 158); **Крізь досвітній туман** розпливався, ширився обрій (23, с. 75); **Ранкова мла** розвіялась (2, с. 328); **Густі ранкові поля** стрепенулись у льоті, перехлюпнулися за іскристий обрій, чітко заворушилися на тлі золотого лиття хмар і вмилися сонцем (19, с. 254). Окрему групу серед них становлять ті означення, що є епітетами, адже в такому разі вони насичені додатковою семантикою: а) тактильною: **Яринка** пролітає біля підйомного крана, ще **мокрого від ранкової роси** (11, с. 173); б) тактильно-колористичною: **З-під срібного холоду ранкового туману** виходять тополі (19, с. 349);

- неузгодженого означення (зрідка): **Уже сколихнулися, поширилися смуги світанку** (19, с. 297).

Периферія мікрополя «ранок» з об'єктною темпоральністю надає часономену більшої ваги, на нього подекуди падає логічний наголос: **Він вилаявся: що це за напасний ранок!** (23, с. 70); **Ось хай дочекається ранку**, тоді знову шукатиме (7, с. 55); **Можже, вона роздаровує людям оці чудові світанки** (11, с. 92). Більшість периферійних елементів з об'єктною темпоральністю насичені образністю, що або увиразнює основну семантику часономенів, або додає їм додаткових значеннєвих відтінків. Найпоширенішим засобом вираження таких темпоральних одиниць є художнє означення (епітет), яке реалізує семантику часу крізь призму тактильних відчуттів-асоціацій, реалізуючи первинну темпоральність, напр.: **Темні неблискучі очі туманить вологий світанок**, біль і злість (19, с. 297).

2.2.2.2 Мікрополе «день»

Мікрополе «день» уміщує два поняття: *день* як період доби і *день* як власне доба. *День* у значенні *доби* є основною одиницею часовиміру. У досліджуваних художніх творах *день* у значенні *доби* виражає як означений, так і неозначений час. Пор.: **Другий день** вони йшли тундрою на північ (23, с. 361); **Я** пришлю свою відьму, а вона **за три дні** зарубцює вам ці виразки (19, с. 146); **І так кожен день** з

якимсь своїм розпорядком обходить свої «володіння» (15, с. 202); *То що ми маємо на сьогоднішній день?* (15, с. 176); *Після стількох місяців голоду й поневірянь вони мали за три дні оклигати* (15, с. 135); *Дайте мені, Іване Артемовичу, цю жалісливу душу хоч на пару днів* (20, с. 270); *Підполковник свідчив, що кілька днів тому до Вінниці прибув Гітлер разом з генеральним штабом* (10, с. 106); *Ми кілька днів тому розбили обоз евакуйованої з-за Дніпра поліції* (11, с. 23); *У Рогачині кілька днів тому приземлився представник партизанського штабу* (11, с. 33); *Йому великодушно відстрочили смерть ще на один день* (10, с. 69); *В той день у свідомості Олени Левківни тільки й бриніло: людина – це звучить гордо* (7, с. 255); фразеологізоване: *Так ні – що не день, то новий коник* (14, с. 164).

Помітною діалектною особливістю мовлення подолян є граматична форма множини *день* замість *днів* у значенні діб, напр.: *Він не взяв з собою ні харчів, ні хутряного мішка, в якому можна пережити пургу, що могла затягтися на кілька день* (23, с. 475); *За кілька день шторм утих* (23, с. 343). У поданих реченнях ужито іменник *день* у формі однини, але в значенні множини – *днів*. Ця тенденція є цілком зрозумілою для подільського читача, на якого був розрахований художній текст, а отже, є однією з виняткових мовно-ментальних особливостей Вінниччини.

День як частина доби охоплює найдовший період активної діяльності людей, семантично позначаючи весь світловий період доби – зранку до вечора: *Надворі ще був день* (9, с. 27); *Негоже воску плакати вдень* (23, с. 54); *Ось бачиш, що перед твоєю красою навіть вдень палю святий віск* (23, с. 54).

Суб'єкту темпоральність спостерігаємо в таких реченнях: *Минали дні, батьки все частіше надокучали вчителю* (19, с. 159); *День починався весело* (23, с. 185); *І ось, нарешті, прийшов довгожданий день* (23, с. 145); *Й коли тільки день минув?* (6, с. 645).

На окрему увагу заслуговує семантика словосполучення *полярний день*, оскільки, як відомо, полярний день триває пів року, як і полярна ніч: *Загадали ще там, у Вінниці, зустрітися в Ямальській тундрі і при світлі полярного дня, який просвічує душу, з'ясувати нарешті їхні стосунки* (15, с. 164).

Іноді лексему *день* у значенні *доба* увиразнює опозиційний / зіставний компонент, пор.: *Він на якихось вагах зважував день сьогоднішній і день завтрашній* (22, с. 293); *А хіба попередні її дні, інші хвилини в тих днях чимось відрізнялись від нинішніх?* (7, с. 31); *Так, у щоденному очікуванні смерті жила Катерина Шарабура до того дня, коли Погорільці були звільнені нашими військами. Живе й по нинішній день – розстріляна фашистами, проте не знищена* (3, с. 43). Опозиції *день сьогоднішній і день завтрашній*; *попередні дні – нинішні* [дні – А.Г.] часто визначають не конкретну добу, а сучасне і майбутнє / минуле і сучасне, тобто охоплюють індивідуальний неозначений час. Такі самі знакові тенденції спостерігаємо, як слушно зауважує Г. Сюта, «у напрямках текстово-асоціативного розгалуження й утворення концептуальних кореляцій із методологічно важливими поняттями пам'ять та історія» [113, с. 78]. Зіставний компонент виражений повторенням *до того дня* й *по нинішній день* також виражає семантику індивідуального неозначеного часу і, попри однобічність часової межі в зіставленні (*до того дня* – кінцеву; *по нинішній день* – початкову), указує на постійність дії через повтор різночасових форм присудка (*жила, живе*).

Постійність дії в цьому контексті може бути виражена також через зміну числової форми лексеми *день* на орудний відмінок у формі множини: *Минали дні за днями* (12, с. 68); *Розповідали, що він цілими днями придивлявся до зарослих пирієм дядьківських нивок* (22, с. 11), що також має семантичний відтінок незавершеності, пор.: *Вони цілісінький день протримають худобу на толоці коло ставу* (7, с. 4), де *цілісінький день* указує на довготривалу (*цілісінький*), але завершену дію, яка відбуватиметься протягом одного дня. На короткотривалу одноразову (*хоча б на один день*) дію вказує низка повторюваних умовних речень: *Перепиніть рух на лінії Жмеринка – Козятин хоча б на один день... Перепинити рух на один день... Хоча б на один день перепинити рух... (11, с. 187); Дай хоч один день побуде зі мною. Тільки один день, благаю тебе* (22, с. 267).

Отже, постійність у нашому ілюстративному матеріалі має два типи: та, у якій означено початкову (або кінцеву) точку відліку: *Веселиться весілля з учорашнього дня* (5, с. 324); *З того дня, коли петлюрівці прорвалися на південь*

від Летицева, Марійка вперше за все життя почала вболівати над військовими ділами (19, с. 334) і неозначена, яка позначає не відрізок часу, а часову пряму: *Кожен день підводою везуть покійників до цвинтарної ями* (12, с. 155).

Об'єктна темпоральність переважно відображає семантику лексеми *день* у значенні *доба*, напр.: *Не роззявляй рота, думаючи про завтрашній день* (20, с. 98); *Саме після вечери з сім'єю про завтрашній день говорив* (19, с. 154); *В усіх снах бачив цей день* (19, с. 198); *Спробував заглянути бодай у нинішній її день* (2, с. 380). В останньому реченні на яскраво виражений індивідуальний означений час указує наявність присвійного займенника *її*.

Обставина з темпоральною семантикою не виражає об'єктної чи суб'єктної темпоральності, оскільки слугує лише описом часу певної дії, процесу чи стану: *З дня на день [незабаром – А.Г.] Стьопа відчував, як поверталось до нього здоров'я* (23, с. 260); *Дмитро з дня на день відкладав вступ до колгоспу* (16, с. 351); *Ще за дня нетерпеливий Володька кілька разів сідав до радіоприймача* (23, с. 410).

Найпоширенішою є обставина часу, виражена іменниково-займенниковими та іменниково-числівниковими словосполученнями: *У цей день з «Лахтака» побачили надзвичайно білих, так званих снігових чайок* (23, с. 47); *І того дня почувався так, наче здибав когось рідного – і знову втратив* (6, с. 145); *Це трапилось через два дні після їх подорожі на острів Місячної Ночі* (23, с. 113), а також прислівниками *в(у)день*, *щодня*: *У дітей опухали животи та руки, але вдень все потроху стухало* (12, с. 150); *І вдень він ходив наче неприкаяний, з жахом придивляючись і прислухаючись до лісових доріг* (20, с. 176); *Люди щодня мусять обідати за ним [столом – А.Г.]*. *Щодня! Їм треба щодня обідати* (11, с. 120).

До периферійної частини мікрополя «день» належать:

- подвійна темпоральність, коли обидва компоненти словосполучення семантично позначають день, але власне лексему *день* замінено синонімом: *Була саме обідня пора, коли Борис проник на залізницю* (10, с. 70), а також подвійна темпоральність, де сему *день* виражено лексемою *день*: *Але це прояснення схоже на осінній день, коли з димчастої хмарної проріхи прогляне якась пляма, схожа на*

сонце (19, с. 153). Компоненти словосполучення можуть мати фразеологізований характер, що увиразнює описуване мікрополе. Пор.: *Роботі вашій – копійка ціна в базарний день* (16, с. 396); *Щастя такого можна знайти в базарний день по три пучки на ломану копійку* (5, с. 371); *Так що для них настане судний день* (12, с. 18);

- первинна темпоральність, виявлена в складі словосполучення, що надає їй додаткової семантики високої інтенсивності: *Тяжкі то були бої і тяжкі дні* (22, с. 25); *Скільки було вибігано в ті прохолодні весняні дні* (6, с. 140); *Серед усіляких нашарувань часу, серед дрібного, несуттєвого світиться тобі той осінній день* (5, с. 43); *Невже той день, коли фотографувались, вже став минулим днем?* (7, с. 193–194); *Сьогодні видався сонячний день, хоч і не спечний* (7, с. 34). Іноді первинна темпоральність може набувати ознак конотативності, наприклад, *до кінця життя: До крайнього свого дня не забуду, як відтягли ви мене від ще не виритої моєї могили* (20, с. 377) чи фразеологізуватися: *А серед цих нешкрябів почуваси, наче тебе до гола роздягають серед білого дня* (16, с. 435); *Посеред білого дня притупачив сюди* (2, с. 342); *Хто ж так нагло пограбував його серед білого дня?* (22, с. 86);

- вторинна темпоральність, актуалізована в складі словосполучення: *Притулився спиною до стіни, теплої після денної спеки* (7, с. 55);

- вторинна темпоральність, експлікована залежними словами цілоденна, післяполуднєве у словосполученнях, напр.: *Тоді наче зникала цілоденна втома* (7, с. 124); *Через оголене віття ясенів та осокорів падало бліде післяполуднєве сонце* (7, с. 267);

- іменникові й прислівникові часономени на позначення частини дня: *полудень, ополудні, після обіду*. Пор.: *Він з охотою працював до пізнього полудня* (16, с. 29); *З полудня сиджу, а тебе нема й нема* (7, с. 83); *Сонце щойно звернуло з полудня* (16, с. 179); *Обіцяв же, чортяка, ополудні з'явитися* (12, с. 17); *Після обіду труну винесли з церкви Успіння* (15, с. 198);

- дієслівні часономени *переднювати, дніти*, напр.: *Живем, аби день переднювати* (22, с. 314); *Та куди ж йому подітись тепер, коли вже скоро й*

дніти почне (22, с. 212).

2.2.2.3 Мікрополе «вечір»

Вечір як елемент мовно-концептуальної картини світу письменників Вінниччини ХХ ст. призначений зреалізовувати описово-змалювальну складову, оскільки, залежно від особливостей сприймання цієї частини доби, подільський читач звик визначати вечір як наймальовничішу, сповнену різноманітних відтінків пору відпочинку й морального задоволення від корисної втоми: *Уже **вечір**, сонце лежить над полем, як ожеред соломи, охоплений золотим полум'ям* (6, с. 180); *І здавалось, що в нього вже був такий **вечір надій*** (22, с. 163). Іноді вечір може бути пов'язаний із виникненням негативних почуттів, які переживає персонаж, тобто темпоральність у цьому разі слугує засобом конкретизації морально-психологічного стану персонажа чи ставлення автора до нього або до описуваної події: *І вже вкотре за **цей вечір** і ніч Михайло знову відчув свою провину* (7, с. 56), але завжди вечір – це час підбиття підсумків дня, спогадів, меланхолійної рефлексії: *І так славно **згадався той вечір** біля вітряка і ті крила, що підіймали вгору її коси* (22, с. 161); *Чого тільки не згадалось і не передумалось за **цей вечір*** (20, с. 210). У центрі мікрополя «вечір» перебуває іменниковий дериват жіночого роду *вечорина*, яку автор наділив рисами, властивими людині (суфікс -ин- у цьому контексті слугує засобом персоніфікації темпоральності), напр.: *Ніщо тепер не може заспокоїти серця: ні **лагідна синя вечорина**, що **попаски наближається до тебе**, ні зітхання колоса, що сполохано сахається коліс* (22, с. 265).

Обставини часу можуть бути виражені найрізноманітнішими засобами:

1) прислівниками: *Я сам бачив, як твій **увечері** вискочив на машину* (22, с. 63); *Може, і **ввечері** заглянеш до мене?* (20, с. 423); ***Надвечір** узявся невеликий мороз* (23, с. 51); *От **надвечір** і охрип від балачок* (19, с. 226); *Учора, **уже надвечір**, фашистські кроволоуби пролетіли біля татарського броду* (22, с. 286); *Тепер люди по коліна бредуть у снігу, що **вечорами** решетують крихти срібла та*

виколихують блакитні зими й волошкове цвітіння (22, с. 160);

2) прийменниково-відмінковими формами: *Горпина Тиківна в село повернулась **під вечір*** (7, с. 140); *Знав, що старий **до вечора** всім розкаже?* (7, с. 57); *Сказати щось Явдошці, то **до вечора** всі знатимуть* (7, с. 25);

3) іменниково-займенниковими словосполученнями: *А мого ж Мойсея Абрамовича **того ж таки вечора** німці скинули з моста у Мурафу* (9, с. 94);

4) іменниково-прикметниковими словосполученнями: *Вони **пізнім смерком** вибрались із неводі в степу на долину* (22, с. 279).

Мікрополе «вечір» корелює з іншими полями, оскільки досить часто часономени виконують граматичну роль обставини місця: *І **застигла** вона, мов у сні, **між двома вечорами** – давнім Ярославовим і сьогоднішнім* (22, с. 68); обставини напрямку руху: ***Пройшла** тоді жінка в сиве **надвечір'я*** (5, с. 63).

Периферійна організація мікрополя «вечір» характеризується високою образністю. Найпоширенішими периферійними елементами темпоральності «вечір» у мові досліджуваних художніх творів є метафори й епітети, подекуди об'єднані в одну фразову єдність, напр.: *Дивлюся в траву, яка вже **пахне вечірньою студеною росою*** (6, с. 183); *І всю дорогу йому **зоріли вечорові очі**, над якими так гарно тремтять нерівні при полохані вії* (22, с. 172); *Жінки мовчки пішли **полем, що вже вбиралося в осмеркові шати*** (22, с. 429); ***Присмерк розмив, розкошлатив силуети убитих**, вони здалека скидались на велетнів, що полягли перепочити на снігу перед новим походом* (11, с. 18).

Периферійні словосполучення з вторинною темпоральністю є семантично нестійкими, тому набувають значеннєвих відтінків суміжних полів, їм властива більша образність, ніж словосполученням із первинною темпоральністю, пор.: *Свіжозорані ниви обсівалися великими **вечірніми зорями*** (16, с. 523); *То **вечірній туманець** повився над покосами* (6, с. 214); *Довго придивлявся до вишень у цвіту, крізь які просівалися промені **надвечірнього сонця*** (20, с. 424); *Його досі хвилювали сині подолки **присмерків*** (16, с. 59); *Отак і несе чоловік у душі красу **цього весняного вечора*** (20, с. 318).

Периферію мікрополя «вечір» письменники виражають 1) іменником на

позначення частини вечора, наприклад, *сутінки*: *На заході в сутінках уже розпадаються останні вишневі згустки, залишені сонцем* (20, с. 214); *Видіння зникає у сутінках* (20, с. 213); *надвечір'я*: *У надвечір'я полеглі на снігу мають вигляд зловіщий, якщо не містичний* (11, с. 12); *Якось у надвечір'я Олена Левківна сиділа за швейною машинкою* (7, с. 141). Іноді на позначення пізнього надвечір'я – тобто пори, коли ранній вечір переходить у середній, уживають метафори, як, наприклад, *дрімало надвечір'я*: *Уже дрімало надвечір'я, коли Данило побачив у лугах Терентія Івановича* (22, с. 92); *надвечірок*: *Прожогом збігла у теплий тихий надвечірок* (14, с. 27); *передвечір'я*: *У передвечір'ї лунає тиха пісня* (11, с. 194). Досить активно частину вечора виражають за допомогою темпорального прикметника пізній: *До пізнього вечора не розходились новобутівці з полів* (19, с. 226), який подекуди в складі метонімії позначає темпоральність через ознаку людини: *пізній гість* – гість, який прийшов пізно ввечері, напр.: *Пізньому гостеві вона [печатка – А.Г.] була потрібна більше хліба насущного* (20, с. 167); 2) безособовим дієсловом: *Вечоріє, вже перші зірочки висіялись і зійшли на безмежному полі небес...* *Звечоріло* (3, с. 75); *Уже вечоріло. Дорога стелилася вечірнім Києвом на вокзал* (12, с. 231); *Вечоріло, зелені поля бралися туманом, а діброви сизою синню* (20, с. 409); *А як добре смеркло, як холодними скалками затріпотіли в небі зірки, поріг їхньої хати переступила Головиха* (7, с. 264); *Вже сутеніло, коли в їхню хату завітала Варка* (7, с. 264); *Посутеніло* (22, с. 93). Іноді таке дієслово автори художніх текстів використовують у переносному значенні: коли йдеться про кінець життя людини крізь призму кінця доби. Пор.: *Він відчув, як одразу йому повечоріло в очах, як померкло обличчя, як пересохло в роті* (22, с. 129-130); *Мені вже вечоріє в очах, і я нікого не боюся, окрім Бога* (22, с. 466); 3) дієприкметником: *Він шпарко мете у звечоріле село* (22, с. 429); 4) описовою конструкцією: *Швидко вийшов із хати, біля якої в зеленій корошовці вмирало сонце* (18, с. 337); *Там, по той бік річки хилилось до раннього заходу сонце* (14, с. 142); *Вже й сонце сіло, тіні впали на руїни* (12, с. 190); *Поки зійде місяць, маємо бути на вереміївському хуторі* (19, с. 97). Як бачимо, подані описові конструкції засвідчують використання в художній творчості письменників

Вінниччини ХХ ст. фольклорних мотивів на основі спостережень за природою, рухом небесних світил, адже «сонце для українців завжди було насичене глибоким символізмом: з першим променем сонця розвіювався страх, темрява, натомість наставав світлий і радісний у праці день» [81, с. 22]. У такий спосіб відбувається перенесення зорово-просторової характеристики небесних світил на темпоральність як таку, а вже потім – на вербальне вираження в художньому тексті. Подібного значення набувають описові конструкції, які базуються на традиційному розпорядку дня, де вечір виражено через дію, яка виконується о цій порі: *Після вечері тато зі мною пішов спати на сіно* (22, с. 159). Такі мотиви подільський читач не сприймає як чужорідні, оскільки вони гармонійно виражають народнопоетичну особливість часосприйняття.

2.2.2.4 Мікрополе «ніч»

Мікрополе «ніч» значно відрізняється за набором значеннєвих ознак і позамовних зв'язків від інших мікрополів лексико-тематичної групи «періоди доби», оскільки лише ніч корелює з темрявою (усі інші позначають світлу пору доби), тому й небесні світила, які помітно функціують цієї пори, відрізняються від інших: коли в художньому тексті сказано про зорі чи місяць, читач автоматично сприймає цей відрізок часу як ніч, навіть якщо безпосередньо про ніч не йдеться: *За порогом їх чекала місячна повінь і журба осокоїв* (18, с. 46); *Наближався час темряви, коли з неба світитимуть лише зорі* (23, с. 219). Проте існує також сема *ніч*, яка безпосередньо є об'єктом чи суб'єктом мовленнєвого відрізка, або ж указує на час, який описується в цьому відрізку. Це протиріччя зумовлює виділення центрально-периферійної структури в межах мікрополя.

До центральної частини мікрополя «ніч» належать:

- лексико-семантичні компоненти з іменником «ніч» у різних граматичних формах, які виражають суб'єктну темпоральність: *Хоч у хату зайдемо, бо яка не є ніч, а її чиєсь око стереже* (16, с. 199); *Аж небо гойднулось за вікном. Давно не було такої нічки* (20, с. 385); *Це ж наша остання ніч* (11, с. 51); *Це остання*

цього річна осіння ніч (16, с. 122); *Полярна ніч над морем тягнеться місяцями* (23, с. 81); *Полярна ніч кінчалася* (23, с. 145); *Протягом цього часу тривала холодна полярна ніч* (23, с. 486); *Ніч перетікала уже в світання* (9, с. 143); *Це ніч твоєї перемоги* (23, с. 373); *Ніч – найкращий спільник закоханих, тільки тих, що нежонаті* (20, с. 89). Використання лексеми *ніч* у формі множини вказує здебільшого на постійність (у називному відмінку) або повторюваність (в орудному відмінку) дії, пор.: *Ночі були довгі й темні* (12, с. 139); *Всі ночі тепер сидить край сліпого віконечка* (20, с. 30); *Ночами привозились прибузькі луги* (16, с. 308); *Було б не вивозити його ночами поза хмари* (20, с. 236);

- лексико-семантичні компоненти із субстантивом *ніч* у різних граматичних формах, які виражають об'єктну темпоральність: *Сонце перемогло полярну ніч* (23, с. 148); *А в долині скрадливо воркувала річка, розмиваючи берег, розмиваючи ніч* (22, с. 74); *У броді качки розкльовують ніч* (22, с. 415); *То пішли, бо люди всю ніч по шматках розберуть* (22, с. 121); *Цей їхав тихо-тихо, придивляючись до ниви чи ночі* (22, с. 229); *Як славно було прислухатись до ночі, по якій никають сонні тумани* (22, с. 128); *Бог для того послав на землю ніч, щоб у тиші росло усяке зілля і відпочивала людина* (19, с. 148); *Так він був ладен просидіти всю ніч* (7, с. 55); *Згодом поліція змарнувала не одну ніч, полюючи на «башилика»* (11, с. 32); *Він згадував птаство, що співом прокльовує ніч* (20, с. 10); *Ночі треба було сподіватись ясної, бо на зовсім безхмарному небі вже сховався місяць* (23, с. 196), де інверсія додає висловленню додаткової художньої експресії, слугуючи засобом реалізації естетичної функції мови;

- лексико-семантичні компоненти із семою «ніч», які виражають проміжок часу, коли відбувається певна дія, описана в тексті. Ця дія не стосується часу: час її не виконує і вона не виконується над ним, напр.: *Протягом довгої осінньої ночі кожні десять хвилин ми пускали зі шхуни ракети* (23, с. 18); *Ще цієї ночі, в умовлену годину, з'явився сам провідник Гнат Яворина* (10, с. 64); *Цієї ночі особливо дико й зловісно на кригах пустинного моря Лаптевих* (23, с. 81); *Чоловік цілу ніч не спав* (16, с. 46); *Тихої зоряної ночі, розсипаючи пісні, гамір і сміх по всьому селі, почали розходитись гості* (16, с. 304); *Тієї ночі ясно зоріло небо,*

нерухомо завмерло повітря (23, с. 94); Він міг спостерігати арктичний краєвид в **полярну ніч** (23, с. 132); Загартований моряк поспішав виспатись, бо **вже кілька ночей** він або зовсім не спав, або дві-три години (23, с. 74); Чи потрібне вам ясне світло **серед ночі**? (23, с. 491); Над морем Лаптевих **другу ніч** ревла шалена полярна буря (23, с. 81); Але сьогодні їй **цілу ніч** спалося злецько (7, с. 19); В її вікні з **ночі** мерехтіло світло, яке в гарячці забули погасити (10, с. 250); Заспівують **ночами** солов'ї і дівчата (11, с. 120); **Довгими зимовими ночами** старого Ковтягу часто навідувало безсоння (2, с. 310); **Вночі** дивно зоріло полярне небо (23, с. 62); Тоді для нього позалишались тільки запахи рослин, що **вночі** так погострішали, та ще ближчі й далші нічні звуки села (7, с. 55). Як бачимо, обставина часу в межах мікрополя «ніч» може бути виражена як іменними частинами мови, так і прислівниками у різних граматичних формах, що вказує на високу абстрактність і різноплановість темпорального поля. Окремо в межах цієї групи виділяємо обставину часу, яка виражає додаткове значення швидкоплинності часових відрізків, що сприяє драматичності висловлення й виражає екзистенційну філософію часу: Провела рукою по волоссю, посивілому **за ніч** (9, с. 64); Мама, яка сиділа біля мене, так змінилася **за одну ніч**, аж не можна її пізнати ні по глибоких зморшках, ні по червоних від сліз очах (9, с. 29); Отак **за ніч** приготував він усе для весілля і в них, коли віддавалася сестра (14, с. 41); Це краще, ніж показатись дітям **на одну ніч**, після якої я втечу, а їх поведуть на шибеницю (10, с. 32); О, коли б можна було **на цю ніч** стати невідомими? (11, с. 297);

- часономен *ніч* на позначення обставини місця, напр.: І **лихий вийшов у ніч**, де досягали, але ще не падали зорі (18, с. 231); Завжди, коли він дивився в цю безодню, йому хотілося **піти в темряву ночі** (23, с. 86–87); **З нічних сутінок виплила** його хата, вишита соломою (2, с. 397);

- часономен *ніч* на позначення способу дії, напр.: Там, **крізь темряву ночі**, світився вогонь (23, с. 129). Такі мовленнєві відрізки виражають здебільшого вторинну темпоральність.

Ніч, як і будь-який інший проміжок часу, має свої періоди, на позначення

яких у художній мові письменників Вінниччини ХХ ст. виявлено окремі лексеми або сполучення слів різних частин мови, що лише в єдності виражають потрібне значення. Їх ми відносимо до периферійної зони мікрополя «ніч»: *Десь опівночі Мирон Строгуш виліз зі сховища* (12, с. 24); *Було вже, певно, далеко за північ* (14, с. 193); *З хати вийшла посеред ночі* (7, с. 143); *А я ще поночі* кинув пальто на мішок (20, с. 108); *На ніч* узявся морозець (20, с. 42); *А Галинка до пізньої ночі так і не вийшла з землянки* (10, с. 48); *До пізньої ночі він не виходив з землянки* (10, с. 43); *Він до пізньої ночі стояв біля шибениці й тихо, самим серцем, оплакував свого колегу й товариша, який стільки літ чесно й самовіддано допомагав йому боротися зі смертю* (11, с. 287).

Периферійні елементи мікрополя «ніч» за ступенем самостійності класифікуємо на такі, що виражають первинну і вторинну темпоральність. Первинну темпоральність спостерігаємо в реченнях: *Над землею легковіяно тремтіло імлісте срібло місячної ночі* (20, с. 282); *З такою відьмочкою і весільна ніч здається пеклом* (16, с. 116); *За вікном стояла місячна ніч* (16, с. 353). Іноді визначаємо подвійну темпоральність, коли і головне, і залежне слово виражають темпоральну категорію, але за ступенем насиченості перевагу надаємо таким, де сема аналізованого мікрополя є головним словом у словосполученні: *Яке чудове твоє вологе повітря, березнева ніч!* (16, с. 398).

Вторинну темпоральність виражають словосполучення, у яких часономен посідає позицію залежного слова: *Нічний ліс не озивався* (2, с. 311); *Спроквола парує червоний дах од відсоння: взявшись за ніч росю, немовби прокидається од нічної втоми понівечена часом жіноча статура* (11, с. 91); *Навколо лампочки снують крилаті нічні метелики, і від них по стінах бігають велетенські тіні. ... Кружляють нічні метелики навколо лампочки, од них на стінах миготять крилаті тіні* (11, с. 100–101); *Хитромудро довідався, що старий нічого не знає про нічну пригоду* (20, с. 225).

Периферійну зону мікрополя «ніч» влучно доповнюють дієслова-часономени на зразок *ночувати, споночіло*: *А ти, хлопче, в моїй калитці ночував, що так завидуєш на мої статки?* (16, с. 99); *Коли споночіло, пішли малим ходом*

(24, с. 72).

Периферійні елементи, як бачимо, найчастіше контактують із суміжними полями, що значно розширює межі темпорального поля й робить їх нечіткими. Отже, основною структурною одиницею аналізованих мікрополів визначаємо центр, який, попри значеннєву насиченість, поступається периферії системою образності.

2.2.3 Лексико-тематична група «назви місяців»

Лексико-тематичну групу «назви місяців» у контексті нашого дослідження ототожнюємо з поняттям «мікрополе», оскільки вона не має значної варіативності й поширення в мові досліджуваних творів. Проте ця група має чітко виражену структуру: ядро – іменник *місяць* у різних граматичних формах, центр – назви місяців, периферію – словосполучення, до яких уходять назви місяців, виражені як іменником (первинна темпоральність), так і прикметником (вторинна темпоральність). Значний пласт у цій групі належить асоціативному полю.

Неозначений час позначають лексеми, які містять архісему мікрополя місяць, але не називають конкретної темпоральної одиниці. Проте ці неозначені часові структури вказують на темпоральний простір, який описано в реченнях – минулий, теперішній чи майбутній. Ж. Поль-Сартр зазначав, що минулого як такого не існує. Але існує пам'ять про минуле. Така позиція спричинила появу теорії церебральних слідів – у церебральних клітинах, які зберігають пам'ять і досвід, залишаються відбитки минулого, які впливають на теперішнє і навіть майбутнє через так званий особистий досвід кожної людини [151, с. 43]. Тож можемо стверджувати, що минуле – це лише результат процесів нашої пам'яті, а майбутнє – уяви на основі минулого. Відтак у реальному часі існує тільки теперішнє, але й теперішнє залежить від руху і простору, що показує нерозривний зв'язок теперішнього з індивідуальними психологічно-ментальними особливостями. Минулий час виражено в реченнях: *Все закінчилося несподівано за кілька місяців* (8, с. 8); *Місяць тому саме в цей район мав необережність потрапити генерал Наумов* (10, с. 109); *Я оце з місяць тому заніс твоєму*

Петрику четверо півників (19, с. 127). В останньому реченні часопроміжок *місяць* тому вжито в сполученні з прийменником *з*, що свідчить про неточний, нечіткий час, тобто дія відбулася не конкретно місяць тому, а приблизно – або раніше, або пізніше.

На позначення постійності, довготривалості неозначеного часопроміжку вжито іменник *місяць* у формі множини: *Обличчя людей за кілька місяців перебування серед криги значно змінилося* (23, с. 82); *А людині тепер стали важкими усі місяці* (22, с. 408); *Це «скоро» стало місяцями. Та якими місяцями?!.. Хай їх ніхто і через віки не знатиме...* (22, с. 236). У цьому реченні спостерігаємо ампліфікований повтор іменника *місяцями*, що посилює експресію архісеми: «автори досягають вершини емоційності, експресивності шляхом нанизування ампліфікованих іменників, демонструючи важливу роль названого об'єкта» [128, с. 162].

Минулий, але незавершений часопроміжок виражає семантика речення: *Максим Петрович уже місяць працює директором радгоспу в сусідній області* (22, с. 232), підсилена дієсловом-присудком у формі теперішнього часу. Майбутній часопроміжок у реченні *Даниле, це ж через місяць суд нам* (22, с. 97) постає конкретно: через місяць після моменту мовлення, що виражено семантикою прийменника часу *через*.

Центр мікрополя «назви місяців» переважно вжито у значенні суб'єктної темпоральності: *Це був її місяць – вересень, на морі б сказали: оксамитний сезон* (13, с. 7); *Ніколи він не мав таких вечорів, як ті, коли між літом і осінню зупинився вересень* (18, с. 15); *Серпень – пора перельоту – найтяжчий для птаха місяць* (22, с. 408). Об'єктну темпоральність центральних лексем простежуємо в реченнях: *А дочекаємось вересня, то ще, надіюсь, здамо якусь тисячу понад усякий план* (22, с. 147); *І ще для когось пролетів, а когось відсочився рік, і посивіла матір-земля, мружачись під метелицями, вже думала про березень* (22, с. 43).

Естетику художнього слова виражають метафоричні конструкції: *Магазаник думає про хутірець, якого вересень обметав першою прозолоттю*

верб, зеленим подихом отави і бабиним літом (22, с. 424); *Данило мав радість, коли червень клав сивину на жито, а золотінь на пшеницю; він любив, коли вдосвіта липень клевав коси, коли серпень цілими днями тиховійно сіяв у рахманну землю зерно і надії, а вересень стишував напівсонну пісню джмеля* (22, с. 207), у яких часові номінації – назви місяців – є активними суб'єктами дії, а, отже, виражають первинну темпоральність.

Обставина часу може виражатися:

- іменниковим часономеном у сполученні з прийменниками у (в), *посеред*, з: *У січні* його знову понесло на північ (23, с. 83); *Мало кому доводиться у вересні* бачити цих первістків весни (22, с. 496); *У вересні* під час шторму з островів далеко в морі спостерігалось якесь судно (23, с. 20); *У листопаді* ведмедів не бачили, а *в грудні* Вершомет застрелив лише одне худе ведмежа (23, с. 83); *А то якось у березні* знайшла двох зайчєнят, що замерзли в снігу під кущем (22, с. 430); *У липні* щороку колишні партизани з'їжджаються до Трубчевського лісу (5, с. 292); *В листопаді*, коли вечорами і ранками волохатиться від паморозі озимина, у вирій відлітають останні перелітні птахи (16, с. 329); *Вечірнє небо в травні* особливе: осипане зорями, блискуче, як дзеркало (9, с. 148); *Хіба в квітні* не замерзало, хоч тури гони? (5, с. 337); *У нас тільки в березні* після хуртовини бувають оті несподівано дивовижні дні, коли широко прокидаючись од сну, природа якимсь одним пристрасно-чародійним завершенням так поєднає землю і небо, як навіть Бог не міг поєднати душу й тіло (20, с. 9); *Хто ж посеред вересня* береться так пляжувати? (14, с. 136); *3 листопада*, незважаючи на полярну темряву, я знову спробував пройти на схід у Карське море (23, с. 19) – прийменник з у поєднанні з іменниковим часономеном позначає часопроміжок, у якого є початок відліку, але немає завершення;

- іменниково-прикметниковими словосполученнями у різних відмінкових формах: *В ці листопадові дні*, коли Петлюра кинувся до Підсудського, втікав до Австрії претендент на українську корону (19, с. 94); *Де ж це видано, щоб у березневу темінь*, коли навкруги лежить сніг, літала теплолюбна, схожа на краплини сонця комаха? (20, с. 23); *Тої травневої ночі* на Чернечій до світанку

горіло багаття (15, с. 198); Пам'ятає, як **березневого ранку** через село пройшла велика колона німецьких машин, що переслідувала з'єднання ковпаківців (3, с. 60); Колись давно **тихою вересневою годиною** він спроваджував на хутірець свого батька (22, с. 466).

Часопроміжок тривалої дії від вересня до початку жовтня у реченні **Від вересня до початку жовтня** мисливській бригаді пощастило вбити трьох моржів, двох морських зайців, двох нерп і дев'яťох ведмедів (23, с. 83) має хронікальний характер із чітким визначенням часових меж, виражених прийменниками *від ... до*.

Іноді назви місяців належать до обставини місця, що називає напрям руху, тому таку темпоральність називаємо вторинною, адже семантика часономенів виконуватиме другорядну роль у словосполученні: *Кружляє-пливе в березневі світи, в оте фіалкове марево веснування* (22, с. 43); *Суворе обличчя діда проясняється, і він, мружачи очі, підіймає вгору бороду і підставляє добру усмішку під березневе сонце* (19, с. 370); *Під тим березневим сонцем* могли грітися лише ці звірі з величезним запасом сала під шкірою, бо в цей самий час у мисливців німіли від морозу ноги (23, с. 77); *Прислухається до веснянки, що наближається до нього і сяє з березневої темені* нерозгаданими дівочими очима (19, с. 374).

Іменниково-прикметникове сполучення з темпоральною номінацією є досить яскравим художнім означенням, яке утворює нові асоціативні зв'язки між власне часономеном та поняттям, характеристикою якого є цей часономен у конкретному реченні: *Червневе сонце* надто запопадливо сушило в кабінеті письмові столи (15, с. 123); *Світило вересневе сонце*, зрідка падали яблука в садку (5, с. 33); *Вересневе сонце* непомітно зайшло за потріскані негусті хмари і зразу ж розіслало аж за ліс недобілені полотна (19, с. 251); *Вересневі сутінки* скрадали контури застиглих у горі постатей (19, с. 271); *Урочиста вереснева тиша* пом'якшує його підозру до світу (19, с. 318); *Зупиняється під вишнями, що вже оцій березневій годині* повишневішали стовбурами й гіллям, набубнявіли й залиснювали бруньки (6, с. 321); *Повітря тут втратило вересневу міць*, стало

в'язким і затхлим (16, с. 298); *Під полозками шипів, посвистував сік березневого снігу* (20, с. 17). Тут назви місяців виконують роль вторинної темпоральності, оскільки є не суб'єктом дії, а ознакою суб'єкта. У реченнях *Все це насмішечки зеленого маю* (22, с. 66); *Майова роса без вітру накрапала з похилених верб на дівчат, які співали не пісню, а своє життя, бо ж хіба було тут хоч одне серце, що не мліло в тяжкій тузі?* (20, с. 366) назва місяця «травень» належить до асоціативного поля темпоральності. Мовна асоціація «май – травень» виникає на основі міжмовних спільностей. Хаотично ми обрали кілька мов індоєвропейської сім'ї і зіставили назву місяця *травень*: англійською, латинською – *May*, баскською – *maiatza*, болгарською, словенською – *maја*, французькою – *Mai*, шведською – *Maj*. В українській мові семантика останнього місяця весни виражена в коренях слів: *розмай, розмаїття, промайнати, маятися, майорити* тощо, проте власне часономен *май* поширений у діалектних варіаціях. Присвійний прикметник *майова* у поданому вище реченні виражає семантику часономена *травнева*.

У реченні *Чого їм, первенцям весни, захотілося зацвісти восени, чого їм не захотілося чекати свого туманного березня?* (19, с. 350) фіксуємо часономен з первинною темпоральністю, оскільки назва місяця є головним словом у словосполученні й наділена високим ступенем суб'єктивності – або виконує дію безпосередньо, або є об'єктом, на який дія спрямована.

ЛТГ «назви місяців» – найменш варіативна тематична група лексики з темпоральною семантикою в досліджуваних текстах. Ядро мікрополя «назви місяців» виражене лексемою *місяць* у всіх її відмінкових і числових формах. Таких одиниць в аналізованих текстах всього 8. Центром мікрополя визначено одиничні лексичні елементи на позначення назв місяців – 34 одиниці. Центральні елементи часто виражені сполученням з прийменником, який визначає синтаксичну роль цього елемента. До периферії лексико-семантичного мікрополя належать іменниково-прикметникові сполуки, до складу яких уходять назви місяців, але вони не виражають однозначної темпоральної семантики, а мають нечіткі межі й торкаються семантики інших суміжних полів – 32 одиниці. Значна роль належить периферійним одиницям із первинною темпоральністю – коли

темпоральна номінація позначає суб'єкта або об'єкта дії; дещо менша – периферійним одиницям із вторинною темпоральністю, у яких часономен є ознакою об'єкта або предмета. Синтаксично периферійні елементи-часономени можуть бути суб'єктом, об'єктом або означенням; центральні – обставиною, суб'єктом, об'єктом; ядрова номінація може виконувати будь-яку із зазначених синтаксичних функцій.

Оскільки кожна лексема об'єднує навколо себе цілу павутину асоціативних зв'язків, то асоціативне поле темпоральності в складі ЛТГ «назви місяців» класифікуємо за асоціаціями, які виникають із часоназвами, поділяючи їх на тактильні, одоративні, смакові, зорові (у складі яких значне місце посідають колірні), звукові. Асоціативним полем темпоральності вважаємо також темпоральність, яка постала в результаті переносного слововживання, що засвідчує взаємозв'язок і взаємозалежність людини та світу природи. Інший тип асоціативних темпоральних полів – заміна темпоральної номінації: коли номінація часу відсутня, але наявна певна ознака, яка вказує саме на цей часопроміжок.

2.2.4 Лексико-тематична група «назви вікових періодів»

Серед широкого розмаїття лексико-семантичного й асоціативного темпорального поля важливе місце посідає тематична група «назви вікових періодів», що нерідко пов'язує власне темпоральність з атрибутивними характеристиками, природно-кліматичними змінами та асоціативними символами і виражає тісну взаємозалежність із ними. А. Пожар зазначає, що «поняття «вік» є фундаментальним для будь-якого етносу, воно відіграє важливу роль у концептуалізації світу, бо на підставі уявлень, знань, оцінок, пов'язаних із віковими періодами життя людини, відбувається осмислення різних явищ дійсності» [93, с. 53]. Відтак ті самі події спонукають людей різного віку до неоднакових висновків, різного бачення деталей та сприяють зміні світосприйняття загалом. Називаючи певні емоції, настрої, почуття словами, які в первинному значенні позначають назви вікових періодів життя, яким вони

властиві, автори часто вдаються до використання метафори – художнього засобу, який полягає в перенесенні ознаки за подібністю чи схожістю значень.

Вікові особливості й життєві періоди стають об'єктом досліджень із психології, філософії, біології, фізіології, медицини, історії, культурології, етнографії тощо. Лінгвістична наука вивчає вікову періодизацію людського життя з погляду особливостей номінацій, зв'язків лексико-семантичних одиниць на позначення вікових періодів із позамовною дійсністю. Про поняття «вік» у лінгвістичному витлумаченні крізь призму історико-філософського сприйняття йдеться в дослідженні А. Пожар [93]. Концептуальне дослідження вікових номінацій у дискурсі загальнонаукового пізнання подано в статті Ю. Орлової [79]. Концепт «дитинство» на матеріалі лексикографічних джерел детально схарактеризовано в статті О. Борисова та В. Петракович [7]. Вікові періоди в розрізі лексико-семантичного поля «час» на матеріалі поетичної мови ХХ століття проаналізовано в дисертаційній праці О. Петрушенко [91].

Вік людини – категорія, яка не має чітких меж, а залежить від суб'єктивного сприймання на основі власного життєвого досвіду чи загальноприйнятих національно-культурних уявлень. Згідно з дослідженнями Ю. Орлової, «вік – первинно темпоральна величина, синонімами якої за даними фахової літератури є період, час, тривалість, етап, часова характеристика, показник кількості років» [79, с. 67]. Отже, поняття «вік» в українській лінгвокультурі рівноправно корелює з поняттям «час», що дозволяє йому іноді переходити з периферії лексико-семантичного поля «час» одразу до ядрової зони поля «вік». Власне часономен «вік» має кілька семантичних відтінків. Академічний тлумачний словник української мови подає такі його значення: 1) тривалість життя людини, тварини, рослини; 2) період, ступінь у рості, розвитку людини; 3) відрізок життя людини від зрілого періоду до смерті; 4) сторіччя; 5) період часу, який виділяється за певними ознаками; епоха; 6) відрізок часу, який відповідає геологічному ярусові Землі; 7) надзвичайно довгий час; вічність [107, с. 671].

У мові досліджуваних творів лінгвістичний семіокод «вік» виражає здебільшого семантику історичного періоду або усієї тривалості життя

конкретного персонажа, напр.: *Мій вік постарів, а сон помолодшав, – як пішов опівночі парубкувати, та й досі не навертається на очі* (18, с. 36).

Вікові ознаки за будовою лексико-семантичних полів (ядро, центр, периферія) ми відносимо до периферійної зони лексико-семантичного поля «час» і за семантичною диференціацією поділяємо їх на мікрополя «дитинство», «молодість», «старість».

2.2.4.1 Мікрополе «дитинство»

До мікрополя «дитинство» належать такі найменування: назви вікових періодів дитинства (*раннє, пізнє, підлітковий період* тощо); назви осіб відповідно до вікових періодів дитинства: *немовля, підліток*; найменування дитини залежно від її зв'язків із батьками; назви речей, призначених для дітей; ознаки дитинства, властиві іншим віковим групам; змішана група найменувань різних предметних сегментів, пов'язаних із дитинством [7, с. 165]. До мікрополя «дитинство» ми не відносимо назв осіб та предметів для використання дітьми, а розглядаємо їх лише з часового аспекту в контексті тематики дослідження, то ж у нашій роботі в межах лексико-семантичного мікрополя «дитинство» розглядаємо 1) назви вікових періодів дитинства та 2) їхні семантичні ознаки в межах асоціативного поля.

Мікрополе «дитинство» виражене часономеном дитинство, що в національній лінгвокультурі характеризується високим ступенем наївності, довірливості, веселощів. Часто дитинство використовується як художній прийом спогаду, духовного очищення, відновлення, адже воно видається найближчим до досконалості: *Голос, що, лунаючи в схованці над самісіньким вухом, повертав Ілька в минулі сонячні дні дитинства* (2, с. 243); *На хвилину повернувся до свого дитинства* (22, с. 208); *Час перегортав і перегортав усе твоє дитинство* (18, с. 156); *Тільки де тепер те дитинство, де ті жолуді?* (18, с. 158); *Де те дитинство, де ті зелені лужки, на яких слались мамині полотна – білі полотна надій?* (18, с. 355). Як бачимо, образ дитинства тут не випадковий, іноді він свідчить і про циклічність вікових періодів, як і періодів історії загалом: *Мати підійшла до доньки, припала до її грудей, як колись, у дитинстві, донька*

припадала до неї (18, с. 23).

Х. Ніколайчук визначає ядро і периферію мікрополя «дитинство» залежно від сигніфікативної структури семантики елементів мікрополя: 1) елементи, які означають протяжність часу, починаючи з нейтрально вираженого дитинства – така структура займає найближчу до ядра периферію. За нашими спостереженнями, це переважно субстантив дитинство, ужитий в непрямих відмінках: наприклад, у поєднанні з прийменником з указує на часопроміжок, який бере початок з дитинства, але ще й досі триває: *Каже, що бринзи з дитинства в рот не бере* (18, с. 135); *Цей гармидер я полюбив з дитинства* (22, с. 154); використання архісеми в місцевому відмінку задля увиразнення неповторності дитинства употужнюється прислівниками тільки, лише: *Він мав два таких закутки: весняну землю, яку запам'ятав у дитинстві, і чисту красу і душу своєї дружини* (19, с. 243); *То тільки в школі, тільки в дитинстві все здається простим і легким у майбутньому* (14, с. 14); *Він лише в дитинстві трохи опасався мостів у пізній час* (20, с. 365). Досить часто замість часономена дитинство використовують синонімічні до нього словосполучення, пор.: *Чи не з дитячих літ відчувала до книжок побожне ставлення* (7, с. 209); 2) темпоральні номінації, які, крім семантики дитинства, мають додаткову семантику – темпоральну або й нетемпоральну: наприклад, семантики дитинства може в певному контексті набувати іменник весна, а також прикметна для подільського темпорального світогляду нетемпоральна лексема на позначення елементів світу природи: *Неждано ледве чутно заспівав пісеньку, в якій пролітали птиці його дитинства* (19, с. 306); *І чим віддячити тобі, добра птице нашого дитинства?* (22, с. 211) – подібні елементи темпорального поля мають високий ступінь асоціативності, що часто корелюється з народно-поетичними мотивами, які виражають романтичний узаємозв'язок людини і природи. Такі речення виражають здебільшого вторинну темпоральність і, за нашими спостереженнями, завжди належать до периферійної зони; 3) що більше в лексеми додаткових значень, то далі її позиція від ядра [77, с. 123–124]. Х. Ніколайчук також визначає ступінь насиченості периферійних елементів: найменш насиченими є ті, які

позначають «кінець дитинства», сюди також відносимо раннє дитинство: *Бо пісню цю на зорі дитинства полюбив* (6, с. 329), де асоціативними зв'язками пов'язані мікрополя, які належать до різних тематичних груп: *світанок і дитинство*; *Мовила те, що казала йому ще в ранньому дитинстві* (7, с. 28), а також ті, які виражають не біологічний вік людини, а спосіб мислення чи світосприйняття, оскільки людина протягом усього життя може зберігати в собі дитинство, а не лише до настання повноліття: *Долали нелюдську дорогу до того берега, за яким у нескошеному полі так затишно, як у дитинстві, бовваніли два вітряки* (18, с. 256); *М'яко і тривожно шуміло небо, так, як у дитинстві шуміло йому у рідній лісовій Жданівці* (16, с. 80). Помітною ознакою таких висловлень є наявність порівняльного звороту *як у дитинстві*, що одночасно і пов'язує *дитинство* та *сучасність*, і розриває між ними зв'язок, залишаючи дитинство в минулому. Отже, дитинство через індивідуальні асоціації виникає в спогадах як цілком реальна картина сучасності, навіть закриваючи собою сучасне.

До віддаленої периферії належать також часономени з об'єктною темпоральністю, коли не сама людина бачить себе дитиною чи є дитиною на момент, описаний у художньому тексті, а її сприймають дитиною чи говорять про дитинство, яке виражає будь-яке інше поняття, крім вікового періоду: *Його бентежить сон цього забутого присілка, півсон ріки і дрімота звичайних човнів, що з берега на берег перевозили його дитинство, а потім кохання* (22, с. 408). Такі висловлення характеризуються значною образністю й експресією, а оскільки темпоральність – явище абстрактне, то й алегоричністю образів.

Подекуди лексему *дитинство* із вторинною темпоральністю бачимо в структурі порівнянь: *Дитинство моє витолочила війна. Але не вбила! Воно іноді підводиться в мені десь із глибини, як рослина* (9, с. 56).

Іноді автори проводять асоціативні зв'язки між часом оповіді та дитинством персонажів за певними сенсорними ознаками: а) зоровими: *Його так вражає ця проста, підвішена до стелі колиска, що він розгублено стає на порозі, бо побачив і своє дитинство, і свою матір біля колиски* (18, с. 319); *Так хочеться іноді зустрітись із поглядом свого дитинства!* (5, с. 135). У межах зорових сенсорних

характеристик дитинства виділяємо колірні: *А от є інші в людини броди: блакитний, як досвіт, – дитинства, потім, наче сон, – хмільний брід кохання, далі – безмірної роботи і турботи, а зрештою – онуків і прощання* (22, с. 96); б) слуховими: *І той скрип нагадав мені моє справжнє дитинство* (9, с. 21); *Забринів з дитинства її голос* (18, с. 31); в) тактильними: *Випрядається пучками, випрядається болями, випрядається серцем нескінченна сіра нитка, що прялася тільки в її дитинстві* (18, с. 356); г) нюховими: *А чим твої коси пахнуть? – Моїм далеким дитинством* (20, с. 147); *Потривожене сіно війнуло водночас і літом, і Святвечором, нагадало дитинство* (18, с. 386), оскільки асоціація з літом, Святвечором і дитинством виникає через запах скошеного сіна. Тут бачимо використання автором асоціації з давнім слов'янським обрядом – прикрашання дідуха на Святвечір; г) смаковими: *Левко переходить до солодких дитячих мрій* (19, с. 191), де темпоральність виражена художнім прикметником дитячих й увиразнена художнім означенням *солодких* – така темпоральність належить до віддаленої периферії, оскільки автор зосереджує увагу не на дитинстві, а на мріях, які переважають у цей період.

Нерідко письменники не вживають іменника *дитинство*, проте контекстуально зрозуміло, що йдеться саме про цей віковий період: *Голоси пішли стороною і на якусь мить занесли його в ті літа, коли й він, як на свято, біг з кошиком до осіннього лісу* (18, с. 342); *Гай-гай, де ті роки, що вирощували в грудях надії, а за плечима – крила?* (18, с. 321). Такі конструкції належать до периферійної зони мікрополя «дитинство».

2.2.4.2 Мікрополе «молодість»

Мікрополе «молодість» має такі структурні компоненти: центр, виражений лексемами *молодість*, *юність* у різних відмінкових формах, і периферія. За тривалістю *молодість* переважає над іншими віковими періодами і символізує час, коли людина сповнена сил і життєвої енергії, здатна підкорювати вершини: *Молодість. Пора гарячих пристрастей, закоханості* (12, с. 236); *У молодості входив у кохання, наче у весняний шум* (18, с. 123); *У молодості ми всі від дороги*

чекаємо казки (18, с. 148); *І защеміло серце в чоловіка, як у молодості щемить* (22, с. 496); *Ніколи не буде так пахнути сіно, як пахне в молодості* (22, с. 122); *І Мариня колись в юності ходила в опівнічний ліс зі своїми подругами й шукала своєї заповітної квітки* (12, с. 42); *Вам не здається, що ми в своєму щоденному житті якось відходимо від того ідеалу, який з юності носимо в голові і серці?* (14, с. 55). У поданих реченнях центральна лексема виконує роль обставини часу, а в реченні *Війна війною, а молодість раз на віку* (18, с. 244) *молодість* виражає суб'єктну темпоральність.

Важливим моментом у розгляді мікрополя «молодість» є виділення об'єктної й суб'єктної темпоральності, що традиційно визначається за синтаксичними відношеннями між компонентами висловлення. Найчастіше в межах мікрополя переважають часономени, які виражають об'єктну темпоральність: *Всі сусіди виходили з хат, слухали та дивилися, як тітка Маланка згадує молодість, любов і білий цвіт* (9, с. 39); *Біля її ніг стелиться дорога через зарослий бур'янами степ, на якому жінка лишила свою молодість* (9, с. 44); *Здається, що тітка Маланка виглядає свою молодість, схожу на коня, на корову чи інше якесь живе створіння* (9, с. 44); *Я, сину, загубила її, свою молодість* (9, с. 154).

Суб'єктна темпоральність визначається тоді, коли молодість є виконавцем дії: *Тут, серед цих стін, погасла моя молодість і мрії* (14, с. 35); *Та й молодість встала – ворухнулася перед очима* (20, с. 75). Подекуди автори вдаються до метонімії – перенесення ознаки молодості на людей у молодому віці, що образно забарвлює контекст, експресивізує його. Пор.: *А як же і виспатись могла молодість, коли петрівочка вдосвіта йде з косою і граблями, а ввечері – з коханням і сподіванням* (18, с. 131).

Семантичний відтінок докору і сум'яття мають речення *Мої літа, моя молодість були складнішими і страшнішими за твої* (18, с. 27); *Не дай Боже, щоб цей страшний корінь обплутав твою молодість* (18, с. 40), адже негативно забарвлені лексеми *складнішими*, *страшнішими* та фразова єдність *страшний корінь обплутав* спричиняють негативний ефект апатії, смутку, повнір'янь.

Автор мимоволі спонукає читача до розуміння важливості згаданого періоду життя і потреби провести його з користю, щоб час, відведений на найкращі справи, не минув даремно, що підсилено лексемами з негативним семантичним забарвленням розтрусив, проциндрив з об'єктною темпоральністю: *Може, просвітліло від однієї лиш згадки **про свою молодість**, проведену в тій хаті* (12, с. 187); *На бандитському коні **розтрусив, проциндрив свою молодість** Омелян...* (18, с. 20). У реченні *Ні, це не золото було. Це в одному чорному чавунку, як у домовині, **була похована його молодість**, усі його зрілі роки і край невітійної старості* (18, с. 369) метафоричну лексему *похована* можна розтлумачити як змарнована, тобто прожита даремно через жадобу до грошей і нівелювання моральних цінностей. Використовуючи подану метафору, автор закликає читача до збереження духовності, надання їй основного значення в людському житті.

Іноді автор уводить метафору в контекст задля ототожнення молодості з людьми, до яких персонажі відчували глибоке і єдине кохання в молоді роки, напр.: *Під цим хрестом лежала його далека молодість, його перша і остання любов* (18, с. 13); *Восени двадцятого року, коли тікали петлюрівці з України, вона поховала Мирона, а з ним і свою молодість* (18, с. 42) Ефект туги та смутку посилює наявність лексем на позначення могили, процесу поховання: *під цим хрестом лежала, поховала*.

Синонімічними до лексеми *молодість* є лексеми *дівування, дівоцтво, юність*, які в системі будови мікрополя також посідають центральне місце: *Старенька свитка на ній, яку й досі не зносила, хоч шила ще чи не за дівування свого* (7, с. 258); *Пригадує своє дівування, свої сльози в економії Колчака* (16, с. 206); *Лілеєю прозивали в дівоцтві його Оксану* (23, с. 390); *Ти ж – і дитинство моє, і юність моя* (18, с. 312); *Це ж треба таке, щоб **чорнобривці юності** так **розтривожили твою старість**?* (18, с. 370). В останньому реченні використано художнє протиставлення *юність – старість* як антонімічні поняття, між якими несподівано виникає слабкий зв'язок через *чорнобривці*.

До центральної зони належить також іменниково-прикметникове словосполучення *молоді літа*: *Яринка уявляє собі, як до діда знехотя **збираються***

в гості молоді літа (18, с. 36), підсилене персоніфікацією збираються в гості.

Подекуди лексема *молодість* виконує синтаксичну роль обставини місця, зокрема на пряму руху (куди?, звідки?), напр.: *Далекий Чоліїв погляд стає ще дальший, наче старий зараз дивиться в немисливо далекі дні свого минулого, молодості своєї* (5, с. 30); *Може, він підходить не до звичайного натрудженого і місяцем завороженого мосту, а до порога своєї далекої юності, коли так само дівчата після війни співали журливі пісні* (20, с. 366); *Пісня з берегів молодості, повитих туманом, доскочила в нинішній день* (5, с. 37).

Периферією мікрополя «молодість» на мовному матеріалі текстів письменників Вінниччини ХХ ст. слугують номінації *весна, світання* в складі іменниково-займенникових та іменниково-прикметникових словосполучень, що символізують початок дорослого життя через асоціації з пробудженням природи, новим днем: *Тільки тому в стількох людей кохання так схоже на перелітну птицю: майне крилом над твоєю весною, струсить з того крила кілька світосяйних росинок чи сльозин, та й зникне* (20, с. 136); *І тільки тепер Богдан зрозумів, що вже минулася, наче й не була, їхня весна* (18, с. 241); *Тоді в неї справді минала шістнадцята весна* (9, с. 7); *Це ж перша сльоза впала на його світання* (18, с. 138).

2.2.4.3 Мікрополе «старість»

Центральну лексему *старість* мікрополя «старість» використовують найактивніше, в основному з негативним емоційним забарвленням, напр.: *Підводиться, відчиняє скриню і, діставши звідти панчохи, ховає в неї гроші: – На старість... (11, с. 157); Коли до людини в одні двері входить старість, то в другі – виходить радість* (17, с. 281); *Невже отако марудно підточує вже старість* (14, с. 193). Цю лексему досить часто спостерігаємо в складі фразеологічної одиниці з наданням вислову влучності, емоційності. Пор.: *До кого ж вона, Секлета, притулить свою голову на старість* (5, с. 195); *І де тільки в мене та сила береться на старість?* (2, с. 141); *Ото на старість – до природи* (15, с. 178).

До проміжного структурного елемента – центру мікрополя – належать також прикметники *старий, стара*, які утворюють опозиційні пари на основі ознаки *істота – неістота*; *людина – ніч*: *Осінь пройшла по скорботному обличчю старого* (17, с. 303); *Не так сумно перекреслює стару ніч п'яний, підсушений вереснем лист* (17, с. 162), а також дієслово *постаріла* в реченні: *А коли постаріла, зморшками взялась осінь...* (17, с. 16). Ефект сумної старості підсилює образ осені, який набуває персоніфікованих (антропоморфних) рис через використання метафори *взялася зморшками*.

До периферійної зони мікрополя «старість» відносимо також фразеологізовані словосполучення на позначення зрілості як раннього періоду старості, які не містять лексеми *зрілість*: *То були вже літні солдати, покійно йшли перед нами до вітряків...* (11, с. 48); *Уникав глибокого з іскорками надії погляду літньої жінки* (16, с. 83); *Та ось зазирнув у віконце, чомно простився останній хворий: цей був уже літній чоловік з підстриженою рудою борідкою і кучерявими сивими бровами* (11, с. 278); *Тільки оце на схилі віку, вже умудрений досвідом, самотійно пройшов інститутський курс* (11, с. 259). Евфемізми використовуються в комунікації для згладжування так званих гострих кутів, щоб не підкреслювати вік людини, що відповідає етичним традиціям українців. Старість асоціюється із зимою як такою порою, яка завершує життєвий цикл природи: *Здавалося б, одбушував у молодості, ... то тепер, під старість, коли пізній вік зимою ліг на скроні, пора б і постатечнішати, вгамуватись* (6, с. 314); *От і прощай, літо, бо зима одразу впала на голову, певне, для того, щоб довіку не забував отих, хто вже ніколи не повернеться до нього* (22, с. 328). У цьому ж контексті за колірною ознакою можуть використовуватися зорові характеристики весни: *Давно осипався той вишневий цвіт, і, може, слід його біліє на скронях Марка, якого всі-усі тепер зовуть Безсмертним* (20, с. 123), де помітною є колірна паралель *сніг – цвіт – сивина*. Імовірний висновок: старість до персонажа прийшла передчасно, оскільки на його скронях біліє вишневий цвіт (весна, молодість), а не сніг (зима, старість, відмирання).

Дещо рідше у значенні старості використовуються елементи періодів доби:

Доглядачем-охоронцем музею працює Марія Іванівна Ілленко, якій уже не так багато й до полудня віку зосталося (3, с. 18).

Отже, лексико-тематичну групу «назви періодів життя людини» структурно поділяють на мікрополя «дитинство», «молодість», «старість», у межах яких виокремлюють ядро та навколоядрову зону (центр і периферію). Іноді трапляються синонімічні ряди на позначення центральних сем, як-от: *молодість, юність, молоді літа* тощо. Авторська мова вінницьких письменників ХХ ст. багата на використання метафоричних конструкцій, що полягають у вживанні слів-замінників за певною ознакою: кліматичні особливості; душевний стан персонажа, його емоції, почуття; зовнішній вигляд героя та ін.

2.3 Асоціативне поле «час»

Художня мова – це «особлива концептуально-мовна картина світу (колективна (фольклор) або персональна (ідіостиль митця), продукт вербальної творчості, зануреної в культурний контекст часу й простору» [65, с. 104]. Отже, в утворенні асоціацій беруть участь складні когнітивні процеси, які полягають у створенні й розумінні понять. Основою асоціацій є поняття, що виникає не в текстовому вимірі, а у свідомості людини (автора), яка продукує його в тексті через призму власних асоціацій, пов'язаних із цим поняттям, а інша людина – реципієнт (читач) – відтворює це поняття відповідно до свого емпіричного досвіду, емоційно-ціннісних орієнтирів, естетичних смаків, сенсорних характеристик тощо, нашаровуючи на поняття й авторське бачення нову асоціативну модель, утворюючи парадигму асоціативних значень, адже «якою б новою алегоричною семантикою не наділяв слово автор, воно постає в сукупності всіх відомих мовцю значень, і чим складніші й незвичніші смислові зв'язки між позначеним (слово) і позначуваним (референт алегорії / асоціації) у контексті, тим цікавіший словесний образ у його конкретно-чуттєвій рецепції» [66, с. 16]. Такі парадигми, на нашу думку, і становлять *асоціативне поле*.

Асоціативне поле – це сукупність певних уявлень про явище, які існують лише у свідомості реципієнта і пов'язані з його особистими, індивідуальними

особливостями сприймання. Як наголошують дослідники, «асоціативні групи не входять в ієрархічну організацію (тематична група – лексико-семантичне поле – лексико-семантична група – синонімічний ряд), а пронизують у різних напрямках усю лексичну систему мови» [121, с. 22].

Визначальною рисою асоціативного поля є відсутність лексеми, яка називає певний часовий проміжок, і наявність образу, який викликає образ цього часового проміжку в уяві, підсвідомо: *Там над засніженою кригою пламеніло ранішнє небо* (23, с. 487); *На сніговому покривалі крижаного поля, наближаючись до острова, від суходолу рухалась чорна пляма* (23, с. 488).

Визначаючи елементи асоціативного поля «час», убачаємо потребу в класифікації за способом вираження і за асоціативними зв'язками.

За способом вираження виділяємо два основні види асоціативних елементів: 1) переносне значення; 2) заміна часової номінації іншою лексемою або описовою конструкцією за певною ознакою.

Важливе місце серед асоціативних елементів, поданих у переносному значенні, посідають персоніфіковані (антропоморфні) часономени. Аналізовані темпоральні номінації мають антропоморфні риси трьох типів:

- за зовнішніми ознаками: *Усміхнене його обличчя нагадувало сліпучий березневий сніг, що іскрився під сонцем у полі* (5, с. 356); *...веселою красуню Ольгу Бойчук з тим ніжним березневим туманцем на щоках, на якому пізніше проростуть веснянки* (20, с. 271); *Ах, ця тривожна і надійна краса на зморшкуватих долонях вересня!* (18, с. 166); *Літа уповільнили їхню ходу і кров, вони ж зимовим холодом обвіяли їхні голови* (16, с. 8). В останньому реченні утворюється асоціативний зв'язок *зима – старість*;

- за рисами характеру: *Одразу за невидимою вулицею темною ріллею впало неспокійне березневе небо* (20, с. 40); *Легідне вереснєве сонце підбивалося вище і заливало половецьку площу* (14, с. 165); *В легідну та й чомусь тривожну пору вересня ... на широке обійстя Чоліїв стікався усяких люд* (5, с. 28); *Спокоєм дихає вересень* (22, с. 424); *А мав іти вчитель до свого сусіди Свирида Веприка, чоловіка вдачі крутої, мов травнева буря* (5, с. 314);

- за діяльністю: *За річкою червень виклепував коси* (18, с. 130); *Заходив серпень – місяць снопів, місяць селянських надій* (18, с. 315); *Ще вересень мало думав про осінь, бо під придорожніми липами гаряче пашать золоті корони дев'ятилисту, а в дула лип не вселилися вітри* (22, с. 465).

Отже, персоніфіковані часономени вказують на тісний ментальний узаємозв'язок природи і людини, часу і людини, викликаючи стійкі асоціативи у свідомості реципієнта. Такий прийом слугує засобом єднання персонажа й реципієнта зі світом природи, про який ідеться в художніх текстах.

Заміна часової номінації іншою лексемою або описовою конструкцією за певною ознакою має найвищий ступінь асоціативності, адже в таких реченнях відсутня темпоральна номінація, проте асоціації, які виникають на основі сприймання майстерно створеного художнього тексту, викликають розуміння того чи того часового проміжку, напр.: 1) на позначення вікового періоду (молодість): *У моїх грудях б'ється серце... б'ється молоде й радісне серце весни... закохане серце весни...* (2, с. 307); 2) на позначення пори року (весна): *Вздовж вулиці попід тинами яблуні цвіли біло* (9, с. 64); *Дуже рано вони пішли в землю і барвінковим цвітом проглянули на могилі* (22, с. 241); *Прикрилив її руками, точнісінько так, як Лаврін в оту давню годину вишневої заметілі* (22, с. 521); *Руйнуючи весільну паморозь на яблунях і вишнях, він дійшов до зобидженої Тетяниної могили* (18, с. 14); *Настала пора мінливого сонця і мінливої води, коли, прокидаючись, блакитнаво задихала земля, коли над нею у лісах і яругах святими німбами засвітився ліщиновий пилок, а в небі обізвалися журавлині сурми* (18, с. 94); *Бує і цвіте, наче дерева білою м'якою піною склепіли* (15, с. 142); *І не так медово пахло молоко білого цвіту, що водоспадом лялося з вершка груші, по краплинці-пелюстинці стелилося додолу* (5, с. 181); зима: *Вечірній мороз швидко замальовує відтале за день віконце* (11, с. 156); *Три дні лихоманила завірюха* (23, с. 190); *Другу добу лютує хуртовина* (23, с. 477); *А вітер скаженів, кружляв сніжними вихорами, засипав тундру...* (23, с. 475); 3) на позначення частини доби (ніч): *А зорі на небі такі рясні! Потрусити б – осипались би гарячими ягодами* (9, с. 9); вечір: *Дивиться*

кудись убік, *туди, де в хмарі вмерло сонце* (4, с. 34). У реченні *Йдуть до нас **попід розквітлими вишнями, що присвічують їм пелюстками білого цвіту*** (6, с. 52) майстерно поєднано два темпоральних асоціативних поля: «весна» (*розквітлими вишнями*) й «ніч» (*присвічують пелюстками білого цвіту*). Небесні реалії нічного циклу «формують семантичний простір найрізноманітнішого значення та виражають одне з ключових понять – яскраве освітлення горизонту перед сходом і після заходу сонця» [132, с. 71]: в аналізованому реченні немає темпоральної номінації, але є *зорі* і вони *рясні*, а ще це все відбувається в теплу пору року – *осипались би гарячими ягодами*, до того ж ідеться про зорепад. Отже, асоціативні зв'язки приводять читача до розуміння, що в текстовому фрагменті описано *серпневу ніч*, яка характеризується рясними і частими метеоритними дощами (зорепадами). У такому разі утворюється кілька асоціативних елементів темпорального поля: «ніч», «серпень», а також інших полів: «небесні світила», «рух». Крім того, проведено паралель із гарячими ягодами за тактильно-колірною ознакою (*гарячими*) і за формою (*ягодами*), що також указує на теплу пору року, бо ягоди є ознакою літа. Такий погляд на асоціативне поле вказує на відсутність лексеми, яка позначає темпоральність, але наявність лексем-асоціативних образів, які викликають в уяві реципієнта певні символи, пов'язані з конкретним часовим поняттям, оскільки «ментальний чинник орієнтований на конкретну художню ментальність і лінгвосвідомість: у кожного народу за умов спільної семіотичної матриці є свої тлумачення культурних кодів» [68, с. 165].

Подільська проза ХХ ст. засвідчує наявність широкого спектра образних зв'язків та асоціацій, що активно розширюють особливості сприймання, додаючи до нього периферійні елементи – ознаки, які розкривають або поглиблюють семантику стрижневої семи. Наприклад, у реченнях *Великий мороз злутував усі ополонки на цьому полі...* (23, с. 77); *Сніг вкрив болото і невеликі озерця* (23, с. 366); *Випав сніг, пухкий і білий* (23, с. 470); *На його обличчі тануть перші сніжинки* (11, с. 150); *На той час мороз пом'якшав... з неба порошило снігом* (23, с. 156); *Так само і в спеку було йому замало тепла, впугувався, ніби ось-ось із лісної ясної хмари мав упасти сніг* (7, с. 47) лексеми мороз, сніг, сніжинки

підводять читача до асоціативного сприймання темпоральності: зима – пора року, яка характеризується своєрідними ознаками: *мороз, сніг, сніжинки*.

Такі асоціативні символи формують етнічно-ментальні особливості сприймання певних явищ через конкретний подразник, який потрапляє у свідомість читача й викликає, наприклад, зорові чи тактильні асоціації з конкретним часовим поняттям. Заслуговує на увагу той факт, що іноді письменники описують події, які відбуваються в іншому кліматичному поясі, тому в тій частині світу не збігаються ознаки сезонних номінацій із традиційними для Поділля. Проте автор намагається наблизити подільського читача до сприймання оригінального тексту. Це пояснює феномен ментальної апперцепції дійсності, оскільки в мові «зафіксована специфічна для кожного мовного колективу схема сприйняття дійсності, за допомогою якої з'ясовується специфіка буття народу» [8, с. 26]. Отже, ментальні риси взаємодіють із мовними символами культури, гармонійно поєднуючись у єдину ментально-ціннісну систему народу-носія мови.

У метафоричній конструкції *досвітній морозець з'їдав туман* автор використовує лексему *з'їдав*, чим наближує читача до смакових асоціацій, проте не називає безпосередньо жодної смакової ознаки. Читач самостійно вибудовує смакові асоціації з нічним туманом, який змінюється ранковим морозом, – *терпкий, трохи колючий, із м'ятною свіжістю*, як у реченні: *Досвітній морозець з'їдав туман, перетворюючи його на колючу мряку, що голками впивалася в обличчя* (11, с. 60).

За асоціативними зв'язками асоціативне поле темпоральності функціонує залежно від окремих сенсорних характеристик, які викликає часономен у свідомості персонажа, автора чи реципієнта. Серед цих характеристик основними є такі:

- тактильні: *М'який вересневий день неводом затягував сонце в сизуваті крила* (16, с. 226);
- одоративні (нюхові): *Й немовби весною пахне, гіркуватим її духом, який ото тривожить серце* (2, с. 171); *Дівочі губи пахли свіжим снігом і*

приморозком (16, с. 135); *І кращого він нічого не знав у світі за цей перший поцілунок, за ці перші дівочі уста, що пахли весняним квітом і вологістю весни* (16, с. 102); *Накостричився вирваним татарським зіллям, що ніжно запахло торішнім літом* (22, с. 49); *Шестеро очей схрестились на сумирному вогнику, що тепер пахнув медом і літом* (22, с. 509); *Біля порога біліла козубенька з суніцями, що пахли літом і сонце, будячи спомини про дитинство* (5, с. 294); *Його пальці топилися в чорному Любиному волоссі, що пахло раннім, раптово розквітлим літом* (15, с. 169); *Справді, тут вереснем і чорнобривцями пахне* (22, с. 163); *Це земля, мов колиска, заколисує пахучий вересень, та не може приспати думи* (18, с. 162); *Вони [вінки кукурудзи – А.Г.] й досі пахли вересневим сонцем і вересневим смутком* (18, с. 26); *Мліло, густо пахло чебрецем і врожаєм повне літо* (16, с. 515);

- смакові: *Він вийшов на просторе шкільне подвір'я і навмання побрів у тишу серпневої терпкової ночі, що м'яко сивіла розкиданими на пагорбах і долинах хатами* (22, с. 74);

- зорові: *У передвечір'ї імлилось дрімливе сонце, імлилися вересневі блавати далини* (22, с. 424); *Сніги блищать, іскряться, аж боляче дивитись на них, бо різше зір* (5, с. 137). Серед зорових сенсорних характеристик важлива роль належить колірним характеристикам: *Трава на обійсті, кущі, дерева, город, – усе мерехтить від щедрої роси, в якій сивим цвітом цвіте сонце* (6, с. 114); *Часом на цій вересневій сині вилитими дзвіночками кохалися грона жолудів або виділявся обрис пташини* (19, с. 217);

- звукові: *Велика вереснева тиша стоїть над землею* (19, с. 64); *Вона, тиха та негомінка, з тихим поглядом, з тихими добрими рухами, наче здавалась духом самої зими...* (2, с. 204);

- поєднання різних характеристик: а) тактильно-зорових: *Серпень видався сухий, сонячний* (7, с. 101); б) тактильно-зорово-звукових: *В морозному передсвітанку, стишуючись, весело шерехкотів лапаний сизий сніг* (16, с. 402); в) зорово-просторових: *В густому досвіті, коли все так принадно, виразно окреслюється і збільшується, здавалося – не сніг, а легкокрилі зграї птиць*

зліталися на синьо-димчасті розлозі кроні дерев (16, с. 402); г) тактильно-звукових: *Дзвінко зойкали кружечки пухирчастого березневого льодку* (20, с. 72); *Тут саме білою хвилею цвіли гречки, підворушуючи над собою чи в собі теплу музику літа* (22, с. 286). Безперечно, поєднання асоціативних характеристик різноаспектно розкривають природу аналізованих темпоральних полів, поглиблюють їхню семантику.

Серед засобів образного відтворення мікрополя «весна» нерідко спостерігаємо асоціативне метафоричне вираження: Пор.: *Яблуні повкутувалися урожеві хмари, і все Овачаче було густо покрите яблуневими хмарами* (5, с. 176); *Вже листячко кволе на вишнях та сливах світиться, з-поміж нього круглі пуп'янки ось-ось розів'ються, зацвітуть* (5, с. 165). Влучно використана асоціація в жодному разі не спотворює змісту, а навпаки, залучає читача до активного сприймання, спонукає до самостійної побудови образних зв'язків, а, отже, робить його безпосереднім учасником створення образної системи художнього тексту. На нашу думку, вдалим асоціативним образом можна вважати перенесення ознаки за схожістю: *зима – хурделиця; весна – шлюбна пора*, що дає змогу читачеві уявити поведінку зими (*весни*), зрозуміти, про яку саме пору року йдеться в художньому творі: *А тим часом хурделиця плела навколо холодні сіті* (18, с. 7); *А зараз – шлюбна пора в садках, правда?* (5, с. 7).

До асоціативного часового поля належать такі елементи, які не називають часові проміжки безпосередньо, але за певними ознаками зрозуміло, про який саме період говорить автор, наприклад, за ознакою холоднуватого важкого туману під сонними вербами й опадання запізненого жолудя визначаємо осінь (у першому випадку ранню, у другому – пізню) в реченнях: *Бо ота біла наволока, що вирівнює ярки і лащить до ніг сонних верб, зовсім не вата, а туман, холоднуватий, аж важкий* (15, с. 200); *З дуба, вистукуючи по гілках, опадає запізнений жолудь* (20, с. 424).

Як бачимо, досить важко простежувати потрібні процеси утворення асоціативних полів через високий ступінь суб'єктивності висловлень. У такому разі варто звернутися до поняття сенсорики (відчуття) з погляду інших галузей

знань. Сенсорика як поняття є здебільшого об'єктом досліджень психологів, біологів із погляду фізіологічної дії подразників на різноманітні рецептори в організмі людини, що пов'язано з виникненням чи виявленням умовних чи безумовних рефлексів. Проте, як засвідчують наші спостереження, слово діє на свідомість реципієнта зі значно більшою силою, ніж, скажімо, смакові чи слухові подразники, викликаючи ті самі відчуття спочатку в його уяві, а потім і в реальності. Сенсорні характеристики категорії темпоральності ми відносимо до асоціативного поля «час», оскільки вони викликають зорові, слухові, нюхові, тактильні та смакові асоціації із часовими поняттями в уяві реципієнта і діють лише внутрішньо, індивідуально [25].

Сенсорні характеристики темпоральності досить активно виявляють себе в асоціативному полі «час». Асоціативне поле як психолінгвістичне явище досліджувала І. Ходарева [126], а часові номінації на матеріалі поетичної мови – О. Петрушенко [91; 92]. Опис сенсорних характеристик в українській та іноземних мовах знаходимо в статтях О. Паршак [90], О. Турчак [121], у підручнику А. Мойсієнка [112]. Одоративні сенсорні характеристики слугували об'єктом дослідження В. Дятчук, І. Іншакової, Н. Ключко та Ю. Поздрань, Л. Ставицької [30; 39; 43; 110]. Аналіз тактильної поведінки мовця на матеріалі англійської художньої мови здійснено в дисертаційній праці А. Жуковської [35]. Етимологію, семантику й особливості функціонування смакових номінацій вивчала І. Гайдаєнко [17].

Не будучи семантично навантаженим, слово не викликає жодних асоціацій, а існує в нашій особистій системі значень і має такі семантичні відтінки, які виникають на основі нашого попереднього досвіду чи уявлень. Щоб покращити сприймання художнього тексту, автор удається до нашарування певних асоціативних образів, що посилює розуміння часових понять через виникнення асоціацій, відчуттів: «текст може викликати різноманітні слухові, зорові, смакові та тактильні образи, які часто не усвідомлюються як такі, що несуть додаткову інформацію» [90, с. 197]. Наявність у мові метафоричних відношень між мисленням та відчуттями дає змогу пояснити будь-яке явище навколишнього

світу, яке сприймається органами відчуття; згодом відбувається процес категоризації цього явища засобами мови [15, с. 52]. У такий спосіб осмислюють навколишню дійсність за допомогою відчуттів, які вона викликає. Цей зв'язок називаємо прямим: сприймання (об'єктивна дійсність) – відчуття – вербальне вираження. Коли йдеться про темпоральну свідомість, ураховуючи специфіку нашого дослідження, то час сприймається у зворотному зв'язку: вербальне вираження (часономен) – відчуття – сприймання.

Безпосередньо темпоральність не може викликати жодних відчуттів через свою високу абстрактність, але в художній літературі Вінниччини ХХ ст. сенсорні характеристики є досить поширеним індикатором уявлення людей про час. Саме тому часові назви, процеси та стани, пов'язані з філософською категорією темпоральності, стилістично забарвлюють художній текст відтінками смаку, аромату, дотику, зорового чи слухового сприймання. Іноді до сенсорних характеристик відносять також орієнтування в просторі. У цьому разі часові поняття відображаються як певні одухотворені предмети, які можуть долати відстань і позначають кінетичні відношення: До асоціативного поля «час» належать також підрядні конструкції *дні, що лебедем пролетіли над їхнім коханням*; *ті літа, коли ти ще мав нерозпаскуджену душу*, що, імовірно, означають молодість, оскільки вона найбільше асоціюється з душевною чистотою й романтичними почуттями. Цей образ не є розкритим у тексті, він впливає в уяві читача і сприймається контекстуально через асоціативні зв'язки: *І згадалися оті дні, що лебедем пролетіли над їхнім коханням* (17, с. 319); *...то від нього відходило літо, відходила дрімота колоса, відходила доля* (22, с. 210); *На небі з хмар творились темні хащі лісів, і в їхньому русі і розвої вчувалась хода весни* (20, с. 73). У реченнях *Це вже моя непевна година за деревами стоїть* (22, с. 200); *Такою посмішкою окинула його, ніби весна стала поруч із нею* (22, с. 199) окреслено статичні відношення (збереження постійного положення). Реченнєвий фрагмент *непевна година стоїть* уміщує негативне емоційне навантаження й викликає асоціації зі смутком, тугою, страхом перед невідомим, а фрагмент *весна стала поруч із нею* вказує на асоціативний символ 'радість', 'світло', пов'язаний

зі щирою посмішкою, яка випромінює доброзичливість, довірливість та позитивно впливає на емоційний стан реципієнта.

Проте належність орієнтування в просторі до сенсорних характеристик – питання дискусійне, оскільки через виникнення певних відчуттів чи асоціацій реципієнт не завжди сприймає це явище. У цьому разі час слугує суб'єктом дії: *весна стала, відходило літо*. Виразну суб'єктність часу спостерігаємо також у реченні ***Ранок почав розгортати туман*** (22, с. 124), де певний проміжок часу, виражений центральною лексемою *ранок*, є активним виконавцем дії: *почав розгортати туман*, а дія не пов'язана з подоланням відстані чи збереженням статичного положення, проте має на увазі певну рухову активність. Яскравим репрезентантом суб'єктності часу є також речення: ***А час ішов: то скапував з рибальського весла, то поскрипував у крилах вітряка, то відлітав у далечінь пташиним граєм*** (22, с. 15), де ядрова лексема *час* сполучається з назвами тривалих процесів *ішов*, *скапував*, *поскрипував*, *відлітав*, що вказує на закономірність зміни пір року й періодів життя на планеті через поєднання асоціацій абстрактного поняття темпоральності з конкретними різнобічними діями, які вказують на можливість поєднання характеристики просторового орієнтування *ішов*, *відлітав* із характеристикою слуху *скапував*, *поскрипував*. Натомість за об'єктності часових понять час не виконує ніякої активної дії – він лише чимось подібний на вигляд, запах, смак, дотик, звук до певного індивідуального образу, що постає в пам'яті чи уяві й сприяє виникненню відчуттів у свідомості читача.

Серед зазначених сенсорних характеристик найбільш дослідженими є одоративні (запах) особливості, оскільки нюхові властивості істотно впливають на сприймання певного стану чи поняття і найдовше зберігаються в пам'яті. В аналізованих текстах асоціативні зв'язки аромату і часу мають важливе значення, оскільки «слова на позначення запахів у результаті взаємодії з іншими елементами художнього тексту реалізують свій багатий експресивний потенціал і набувають більшої стилістичної значущості» [43].

О. Турчак зазначає, що на виявлення відчуття запаху значно впливає

контекст, лексико-семантична сполучуваність, у якій уживаються ті чи ті номінації [121, с. 279], напр.: *З подвір'я різко віяло матіолою – оцим непримітним зіллям, що має в собі чи то вдовину, чи то передосінню сумовитість* (22, с. 115); *Тихо зайшла в оселю, де густо ворушиться живлющий настій літнього поля і луку...* (22, с. 237); *...торкається рукою її обличчя, її кіс, що пахнуть літом і сном* (22, с. 213). Зазвичай, темпоральність у таких реченнях виражено периферійними елементами, що вказує більше на сенсорну ознаку, ніж на власне часові поняття, хоч і не розриває їх, а утворює ефект цілісності запаху й часу. Іноді одоративна характеристика темпоральності не викликає прямих асоціацій, проте опосередковано діє на нюховий рецептор: *Пізній жнив'яний вечір, коли навіть дороги пахнуть житом* (22, с. 233), що можна відобразити зв'язком: темпоральність *пізній жнив'яний вечір* – уточнювальна частина *коли навіть дороги* – слово-подразник *пахнуть житом*. Уточнювальну частину умовно вважатимемо додатковою, оскільки це речення все ж має значення *пізній жнив'яний вечір пахне житом*. Основна функція уточнювальної частини – підсилити ефект запаху, що визначено крайньою мірою сприйняття – часткою *навіть*. Зазвичай, в основі одоративних характеристик темпоральності перебуває слово-подразник (або слово-стимул), яке викликає асоціації з відчуттям запаху конкретного аромату, що виникає в певний період часу і корелюється лише з ним. Подекуди спостерігаємо використання поширених сенсорних характеристик, які утворюють подвійні асоціативні зв'язки: одоративно-тактильно-зорові: *Синя чаша вечірнього стегу облягла їх пахощами літа* (22, с. 192); одоративно-смакові: *Захлинався настоєм літа і туги* (22, с. 241). Отже, такий прийом сприяє виникненню більш детальних асоціацій і сильніших асоціативних образів, адже слова-подразники умовно діють одразу на кілька рецепторів.

До основних сенсорних характеристик належать також смакові. Їх зазвичай поділяють на мотивовані й немотивовані. І. Гайдаєнко зазначає, що мотивовані позначають якість або ознаку за матеріалом: солодке: *Я, звісно, знаю, що кожна людина має солодкий час любоців...* (22, с. 240); кисле: *Покинь, брате, свою лементацію, бо від неї і день скисне* (22, с. 218); гірке: *...вербичкою стало, шумить*

собі листом, цвіте, а росу має гірку. Життя! (22, с. 232) [17].

Немотивовані становлять ядро серед номінацій смакових відчуттів української мови, які позначають назви смакових особливостей страв, продуктів харчування, рослин [17]: полинна гіркість, напр.: *І знову ніч тривоги, і полинної гіркості, і невідомості* (22, с. 215). Як наголошує І. Гайдаєнко [17], немотивовані смакові характеристики переважають в українській мові, проте на матеріалі художньої мови аналізованих текстів у складі темпоральних ознак вони трапляються вкрай рідко.

Набагато активнішими в мові досліджуваних творів є слухові сенсорні характеристики часових понять. Умовно поділимо їх на власне слухові (суб'єктні) та аудіальні (об'єктні).

Власне слухові виражають процес слухання і похідні від нього характеристики, напр.: *Як славно було раніше зустрітися з вершниками у полі, погомоніти про се, про те, прислухатись до ночі, по якій никають сонні тумани* (1, с. 228); *Старий, похитуючи сивою головою, прислухався до тихої мови надвечір'я* (22, с. 466); *Правицею піднімає чарку, а вухом прислухається до тиші вечора...* (1, с. 289). Аудіальні особливості кількісно переважають над власне слуховими і слугують важливим індикатором часових понять. Звуки, які сприймає людина, часто нагадують їй певні моменти, події, які відбувалися в конкретний час, а слово-подразник викликає в уяві реципієнта асоціації з відлунням, журчанням води тощо, напр.: *І чи то далекі роки, чи хата, чи колос обізвалися йому* (22, с. 198); *Так це ж озвалася досвітня журавлина сурма!* (22, с. 211); *Це характерне хурчання озвалося в серці чоловіка далеким дитинством* (22, с. 113).

Слухові характеристики також можуть поєднуватися з іншими, утворюючи поширені асоціативні зв'язки, наприклад, зорово-слухові: *На пригнутих плечах її зашелестіла хвиля осіннього волосся* (22, с. 179); *Згадавши той вечір із вечорів і ті коси, що назбирували раннє місячне проміння, і вологі з довірою, з тривогою й очікуванням очі, і того джмеля, що забринів їм на довгі роки* (22, с. 190); *Оце б і собі прилягти біля колоса і під шерех стебла заснути до того*

світанкового багаття, чи до того вінця, яким сонце розтинає ніч (22, с. 228).

На особливу увагу з погляду дослідження асоціативних полів заслуговують речення, у яких наявна потрійна характеристика темпоральності: аудіально-тактильно-зорова, як-от: *Тут саме білою хвилею цвіли гречки, підворушуючи над собою чи в собі теплу музику літа* (22, с. 286), де автор описує літо через аудіально слухові характеристики – музику (звук), тактильні – теплу та частково торкається зорових особливостей білою хвилею цвіли гречки.

До аудіальних характеристик відносимо не лише певні звуки, але і їхню відсутність: *серпневий мовчазний степ*, напр.: *Над серпневим мовчазним степом з густого призахідного різнобарв'я ткалась і курилась ота рожєва задумана година, яку добрі люди називають – ще не вечір, але вже й не день* (22, с. 70). Аналізоване речення поєднує в собі також кілька поширених характеристик, серед яких зорово-тактильні: *густого призахідного різнобарв'я* та зорово-кінетичні: *курилась рожєва година*.

Зорові характеристики часових понять є продуктом діяльності зорового аналізатора кори головного мозку. Оскільки найбільше інформації людина сприймає зором, то й найпоширеніші асоціації пов'язані із зоровою активністю. Величезний пласт зорових характеристик часових понять формують колоративи. Найбільш уживаними колоративними асоціаціями часу є синьо-сірі, що містять змістове навантаження холодного спокою, напр.: *На синіх долонях вечора темним смутком горбатився старий вітряк* (22, с. 190); *І все одно треба йти до крил, які стільки напрацювалися за свій вік, що стали сизими від часу та негоди* (22, с. 186); *От і наближається він із синьої ночі, з місячної дрімоти, чи з метелиці, чи з років, наближається його подив, його сум, його радість* (22, с. 110); *Ступач отетерів, і навіть у сутінках було видно, як осінньою водою гусли його очі* (22, с. 191); *Катря пішла в сріблясто-зелену синь вечора* (22, с. 195); *...і проходили недавні видіння і сива давнина ще від ординських часів, про які читала та не раз чула від старих людей і Ярослава* (22, с. 35).

З-поміж колористичних зорових характеристик часових понять письменники мимоволі згадують національну символіку українського народу –

синьо-жовту, хоч і не пов'язують ці кольори з українською нацією, а лише на інтуїтивному рівні ненав'язливо подають їх в описі природи: *На першій сині неба намалювалась золота печаль беріз* (18, с. 360); *Біля ставу тремтить поріділе золото верб, а між ними дівочими стежками ворушиться просинь, і по ній снується легеньке осіннє павутиння* (20, с. 404); *Обабіч нього синів жовтий сон, він востаннє висипався під колосом, бо завтра-позавтра вже ляже на стерні* (22, с. 228); *Очікуване прийшло, наче народжене силою мого бажання, і наймення йому – синя та золота весна на дніпровських кручах* (2, с. 308); *На золоті неводи ланів вечір опускає синій сон* (22, с. 278). У такий спосіб реалізується основна соціокультурна мета – збереження національної пам'яті, кодування в художньому тексті національної символіки й висловлень ніжної любові та щирої поваги до неї. Конструкція *розцвіли, як маки в полі* також символічно вказує на молодість, оскільки асоціюється з квітами – природою, яка починає буття. Фольклорне порівняння молодості з маковим цвітом досить поширене в художніх текстах. Його використовують для акцентування на короткій її тривалості, оскільки мак цвіте лише кілька днів: *Не шкодуй себе, шкодуючи їх, шкодуючи тих сестер, що розцвіли в недобру годину, як маки у полі* (18, с. 268). На швидкоплинну молодість дівчат указує також словосполучення *в недобру годину*, тобто війну, яка змусила їх подорослішати передчасно. Схожої семантики набуває метафорична синтаксична конструкція: *Борошно часу навечно вибілило його голову й бороду* (18, с. 336), де суб'єктом дії є борошно часу, тобто старість, а головною її ознакою – вибілена голова й борода, що означає сивий колір волосся. Автор не називає старість безпосередньо, але читач розуміє з контексту, що йдеться про неї.

Дещо специфічно виражено семантику блакитного кольору, який постає світлим, мрійливим, дещо наївним, романтичним, напр.: *Він бачив далеке Килиїмське поле, і козака Голоту в бою, і ту годину, коли з блакитного вечора виїжджав червоний козак Терентій* (22, с. 214). Подібне семантичне навантаження має зорова колоративна характеристика, виражена авторським дієсловом *заблакитнавився*: *Уже надвечір'ям заблакитнавився день, уже й сизі тіні шугнули в клуню...* (22, с. 214).

Письменники влучно описують періоди доби, коли плавно день переходить у вечір, пов'язуючи його із сутінками, або ніч – у ранок, напр.: *Уже **вечір міняв синю кирею на темну*** (22, с. 299); *Він глянув у вікно, похитав головою **зорям, що вже мінили нічну барву на досвітню*** (22, с. 244). Тут не вказано, яка саме колоративна семантика властива зорям, але з контексту читач розуміє, що вночі вони яскраві, а на світанку людське око їх не може сприймати. Про наявність певних відтінків, кольорів свідчить застосування лексеми *барва*: *мінили нічну барву на досвітню* (тобто до світанку).

Особливе захоплення подільські майстри художнього слова висловлюють вечірньою і нічною порою, коли після важкої сільської праці персонажі віддаються роздумам, мріям, почуттям. Прикметним є використання часономенів *ніч* та *вечір* з епітетами зі значенням освітлення *сяйлива, місячний*: *А тепер в цю **сяйливу ніч** він прощався із ним, бо інакше не міг, і мав смуток, і мав радість од того прощання* (22, с. 114); *Відтепер, здається, усе його життя стало очікуванням оцих **зимових місячних вечорів**, з яких, наче саме кохання, виходила і приходила Мирослава* (22, с. 245). Дотичними до освітлювальної семантики є зорові характеристики часу: *удень **стікатиме сонце, а вночі – місяць*** у реченні: *...от тільки він не жнивуватиме з ними, не пройдеться з косою, не зв'яже тугий, ошатний сніп, не поставить полукіпка, з якого **удень стікатиме сонце, а вночі – місяць*** (22, с. 229). На противагу задумливості, сумовитості й холодності синьо-сірих кольорів автор уводить у художню палітру новий колоративний образ: *золотистого волосся, золотого літа* (перед приходом осені), *золотого колосся*: *Данило почав цілувати отой **сніп, що тримав у собі ранок, оті очі, що тримали в собі вечорину*** (22, с. 243); *Дядько Лаврін теж побачив Мирославу і журавлино пішов до неї, **несучи на виду золотавість літа і передосінній смуток**...* (22, с. 225); *Чи тоді **сонце щедріше обмиває колоски ранньої і призахідної години, чи щось інше тут є?*** (22, с. 230).

Подекуди помітний безпосередній зв'язок зорових колоративних характеристик з антропоморфними рисами, напр.: *Це був високий **літній чолові'яга, який, здається, підвів розпатлану голову не з подушки, а з самої зими***

(22, с. 231); *А тепер уже й він посивів, як довгий вік* (22, с. 199), де про похилий вік свідчить фразеологізована епітетна характеристика *літній чолов'яга*, а також асоціативний символ *зимового волосся*, тобто сивого, адже білий колір переважає взимку: *підвів розпатлану голову з самої зими*. Використання порівняльної конструкції *посивів, як довгий вік* конкретизує зв'язок сивого кольору з віковою ознакою людини і вказує на період життя 'старість'. Зорові характеристики темпоральності, пов'язані з антропоморфністю, спостерігаємо також у реченні: *Минули роки, як весняна повинь, і знову ніби юність тобі дивиться у вічі очима молодих побратимів* (22, с. 292), де юність є суб'єктом дії: *юність дивиться*, а головною її ознакою слугують *очі молодих побратимів*, асоціації з якими виникають у пам'яті. Ці образи в художньому мовленні передають «давні, базовані ще на міфології та її архетипах уявлення людини про світобудову, які вплинули на способи мовоопису часу, визначили типи його епітетно-оцінної вербалізації» [46, с. 63], засвідчуючи тісний ментальний зв'язок особливостей прадавнього й сучасного сприймання категорії часу і роблячи його нерозривним, постійним.

Тактильні характеристики темпоральності мають власне семантичне навантаження, спонукають читача до глибокого розуміння й співпереживання долі літературного героя, адже через майстерно дібрані дотикові характеристики читач виношує ті самі відчуття, що й герой. А. Жуковська зауважує, що через тактильний канал за допомогою дотиків, що є «семіотичними ємностями значень», автор передає тактильні дії читачеві, який сенсорно їх сприймає та інтерпретує [35, с. 23]. За нашими спостереженнями, однією з основних ознак тактильних характеристик темпоральності у досліджуваних творах є корелятивні відчуття 'важкість – легкість': *І досі в негоду стогнуть оці береги, бо тяжкий час ходив по них і втиснув свої сліди у пам'ять землі* (22, с. 198); *Кожний час має свої ваги* (22, с. 185); *Од партизанської кринички до нього, похитуючись од ваги років, підійшов дід Корній* (22, с. 107); *Чоловікові на якусь мить приємно стало під цією шершавою вагою літа* (22, с. 209). У такий спосіб досягають ефекту співчуття, переживання, важкості у свідомості читача, використовуючи

описи часових відрізків історії як важких, наповнених смутком, горем, нестатками, боротьбою: *тяжкий час ходив і втиснув свої сліди у пам'ять землі, час має свої ваги, похитуючись од ваги років, шершавою вагою літа*.

Через тактильні відчуття автор стимулює виникнення відчуттів дотику до певних предметів, асоціації із якими з'являються внаслідок використання епітетної лексеми *волохатий*, яка зазвичай асоціюється з легкістю, м'якістю і поєднується у творі з номінативами *літо, дитинство, сон*: *А до нього ніяк не дотягне своє снування отой волохатий, що так дитинство нагадує, сон* (22, с. 114). Натомість лексема *підсушені* в реченні *І напрацювались, і надзвонились ви на віку, – поглянув на свої роками підсушені долоні* (22, с. 197) слугує словом-подразником, яке породжує асоціації з сухістю, зморшкуватістю, викликаючи негативні відчуття й емоції.

Важливо, що ту саму фразу кожен читач сприймає неоднаково. Цілковиту свободу вибору асоціативних символів і робочих аналізаторів автор може давати читачеві, пор.: *Оце ж собі надивляюсь на колос, бо завтра-післязавтра тут буде тільки стерня, а вона вже осінь нагадає* (22, с. 230), де до зорового сприймання спонукає лексема *надивляюсь*, а конструкція *стерня нагадає осінь* торкається широкого спектра відчуттів: за дотиковою подібністю – *колюча, суха*; за зоровою – колоративні характеристики (*зелена або жовта*), *низька*; за одоративною – *духмяна, запашина*. Конструкція *Вона [свічка – А.Г.] запахне тобі і сонцем, і квітом, і медом, обізветься відлунням літа, заплаче непорочною сльозою і занесе в ті літа, коли ти ще мав нерозпаскуджену душу* (18, с. 327) також виражає потрійну сенсорику – одоративно-аудіально-просторову.

Отже, асоціативне поле «час» класифікуємо за способом вираження і за асоціативними зв'язками, які виникають на основі активної роботи сенсорних рецепторів. Сенсорні характеристики мають прямий зв'язок із позамовною дійсністю, адже впливають на сприймання твору читачем через його власні відчуття й асоціації, які виникають у межах відповідних аналізаторів у корі головного мозку, напр.: *Важке осіннє повітря боліло від молочного сонячного проміння* (7, с. 178). Інакше кажучи, сприймання інформації відбувається не

ззовні, а зсередини. І кожен робить це по-своєму, вибудовує особисті асоціації, пов'язані з попереднім досвідом чи уявою.

Висновки до розділу 2

На основі спостережень за погодними умовами різних пір року український читач вибудовує власну систему часосприйняття, яка може значно відрізнятися від системи часосприйняття людини-іноземця, якщо вони проживають у різних частинах світу. Це свідчить про суб'єктивний зв'язок автора тексту і читача.

У результаті дослідження встановлено, що лексико-тематична група «пори року» охоплює мікрополя «зима», «весна», «літо», «осінь», а лексико-тематична група «періоди доби» – «ранок», «день», «вечір», «ніч». У межах проаналізованих часономенів виокремлюємо лексико-тематичну групу «назви місяців», а також лексико-тематичну групу «назви вікових періодів» із мікрополями «дитинство», «молодість», «старість», які відображають нерозривний зв'язок людини і природи. Кожне з названих мікрополів має у своєму складі центр (власне сезонна номінація) і периферію (словосполучення, до якого входить сезонна номінація; описова конструкція з темпоральною частиною).

Обстежений матеріал дає підстави виокремити суб'єктну та об'єктну темпоральність, яку позначають аналізовані текстові фрагменти. Суб'єктною темпоральністю є та, про яку йдеться в тексті; вона є активним суб'єктом дії і виконує здебільшого синтаксичну роль підмета. Об'єктна темпоральність позначає явище, на яке спрямована дія іншого суб'єкта, у реченні це переважно додаток. Як засвідчує ілюстративний матеріал, темпоральним номінаціям, які виконують синтаксичну роль обставини (часу, місця, способу дії тощо), категорія суб'єктності/об'єктності, не властива.

В аналізованих мікрополях визначаємо також первинну і вторинну темпоральність у структурі периферійних одиниць. Критерій первинності/вторинності виражає ступінь акценту на категорію часовості й залежить від позиційного розміщення темпоральної номінації у складі словосполучення: якщо часономен є головним словом, то він позначає первинну темпоральність, якщо залежним – то вторинну.

Елементи асоціативного поля «час» класифікуємо за способом вираження і за асоціативними зв'язками. За способом вираження виділяємо два основні види асоціативних елементів: 1) переносне значення; 2) заміна часової номінації іншою лексемою або описовою конструкцією за певною ознакою.

Важливе місце серед асоціативних елементів, виражених переносним значенням, посідають персоніфіковані (антропоморфні) часономени. Аналізовані темпоральні номінації мають антропоморфні риси трьох типів: за зовнішніми ознаками; за рисами характеру; за діяльністю.

За асоціативними зв'язками асоціативне поле темпоральності поділяють на типи залежно від сенсорних ознак. На окрему увагу заслуговують виражені сенсорні ознаки темпоральних одиниць, які надають їм додаткових конотацій, що доводить цілісність сприйняття художнього тексту крізь призму емоційно-чуттєвої сфери реципієнта й утворює погляд про те, що мова не є усталеною системою знаків, а живим організмом, який змінюється, пристосовуючись до умов навколишнього середовища й людського оточення на основі певних відчуттів.

Сенсорні характеристики часових понять у мові досліджуваних художніх творів охоплюють просторове орієнтування, зорові, слухові, одоративні (нюхові), тактильні (дотикові) та смакові ознаки. Просторове орієнтування поділяють на два типи: статичне (незмінне положення) та кінетичне (переміщення в просторі). Серед зорових сенсорних характеристик велике місце за обсягом і значенням посідають колоративи: домінують здебільшого синьо-сірі кольори, а також відтінки жовтого. Найчисленнішими серед сенсорних характеристик темпоральності в досліджуваних творах є зорові ознаки. Слухові ознаки дещо поступаються в кількісному вияві. Їх поділяємо на власне слухові (суб'єктні), які виражають процес слухання та аудіальні (об'єктні), які називають певні звуки, що викликають асоціації у свідомості реципієнта. Одоративні характеристики пов'язані здебільшого з ароматами, які переважають у певну пору року чи частину доби, адже запахи, зберігаючись у пам'яті досить довго, викликають глибокі асоціації. Найменш уживаними в мові аналізованих художніх творів є смакові й тактильні характеристики часу. Досить часто трапляються й поширені сенсорні

характеристики, які утворюють подвійні чи потрійні проміжні типи, поєднуючи в одній фразі кілька видів сенсорних характеристик.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІЙНО-СТИЛЬОВА СПЕЦИФІКА ЗАСОБІВ ХУДОЖНЬОГО ВИРАЖЕННЯ ЧАСОВИХ ПОНЯТЬ

3.1 Лексико-семантичне та асоціативне поле «час» у складі метафоричних конструкцій

Метафора – це засіб художнього мовлення, який полягає в перенесенні ознаки з одного предмета чи явища на інший на основі подібності між ними. У літературознавчому словнику-довіднику зазначено, що «сконцентровуючи та узгоджуючи у своєму потужному семантичному полі найвіддаленіші чи найнесумісніші асоціації, метафора постає суцільним непочленованим тропом, який може розгортатися у внутрішній сюжет, не сприйнятий з погляду раціоналістичних концепцій» [62, с. 444]. Метафора – особливий вид осмислення світу, що передає цілісну картину сприймання, уяви, внутрішньообразної системи і створює певне нашарування додаткових значень на загальновідомі поняття, засновуючи при цьому абсолютно новий тип мовної свідомості, а згодом і національномовного колориту. За наявності додаткового оцінного значення метафори поділяють на такі групи: «метафори з позитивним емоційно-оцінним значенням, метафори з негативним емоційно-оцінним значенням і метафори з нейтральним значенням» [144, с. 447]. Відтак однією з основних функцій метафоричного мислення є когнітивна функція, яка трактує метафору як основну ментальну операцію, спосіб пізнання і категоризації світу: «У процесі мислення аналогія відіграє не меншу роль, ніж нормалізування процедури раціонального мислення. Звертаючись до чогось нового, складного, людина часто намагається використовувати для розуміння елементи якоїсь зрозумілої та знайомої сфери» [29, с. 142]. Так, у реченні: *Час пролітає над нами, то мов чорна птиця, то як біло-сніжний лебідь; нетривке і скороминуче він замітає снігами, пилом забуття, а нерозвійне підводить в новій красі, що не має ні виміру, ні кінця-краю* (20, с. 423) ядрова лексема *час* асоціюється із сильним прекрасним птахом, який вражає своєю відвагою, мужністю, точним відчуттям справедливості і гордо береться за її захист та водночас є нещадним до тимчасових емоцій і переживань,

що підсилено порівняннями *мов чорна птиця, як біло-сніжний лебідь*. Метафоричність часосприйняття спостерігаємо у висловленнях, ужитих у переносному значенні: *час замітає снігами нетривке і скороминуче, пилом забуття, нерозвійне* (вічне, чисте, добре) *підносить у новій красі*.

Фрагментом тексту *Достиглі зорі випадали з небесного життя, не досягнувши земного, і, можливо, звичайний осінній листок був щасливіший за них: він золотим човником падав на п'янку землю, щоб стати землею і дати комусь життя* (20, с. 411) автор викликає у читача специфічні асоціації, не називаючи, однак детально описуючи *серпень* – місяць, коли можна спостерігати часті зорепади: *достиглі зорі випадали з небесного життя, не досягнувши земного*. Оповідачеві немов би шкода зірок, які згасають і втрачають можливість освітлювати чийсь дорогу, він протиставляє їм *осіннього листка*, якому судилося прорости новим життям.

Яскравим прикладом метафоризації художнього мовлення є лексико-синтаксичні конструкції: *Здалеку, наче по блакитній воді, поволі пропливав приломлений до плуга орач, а за ним, біля самого неба, вітряки намотували на свої крила бабине літо і час...* (17, с. 509); *Пастушок удавано байдуже лягає горілиць на стерню, кладе в узголів'я сплетені руки і ловить очима білі хмари, що з своїх краєчків обтрушують та й обтрушують на поле нитки бабиного літа* (17, с. 510). Бабине літо як елемент художньообразного сприйняття підсилює переживання читача тієї останньої теплої пори, змушує відчувати терпкий осінній аромат та уявляти тонкі павутинки – першу ознаку ранньої осені.

Як своєрідні виокремлюємо темпоральні метафори за сенсорними характеристиками: тактильними (дотиковими), кінестетичними (руховими), смаковими, одоративними (нюховими), зоровими, у межах яких відповідно до тематики дослідження класифікуємо підгрупи. Темпоральні конструкції, у яких наявна темпоральна номінація, відносимо до асоціативного поля «час» первинного значення (тобто темпоральна номінація викликає тісний зв'язок у свідомості реципієнта з іншими полями, певні асоціації, які розширюють досліджуване поле додатковими відтінками), а конструкції, у яких відсутня

темпоральна номінація, – до асоціативного поля «час» вторинного значення (тобто через мовну недостатність шляхом утворення образних стійких асоціацій виникає розуміння певної часової категорії). Асоціативне поле вторинного значення не розширює асоціативних контактів з іншими полями, вони слугують лише засобом розкриття прихованого змісту, тому й посідають другорядну позицію за змістом.

Тактильні характеристики нерідко перебувають в основі метафор: *Вечір з кожною хвилиною густішав, налягав на ріку* (16, с. 438); *В діброві імлисті долоні вечора прохолодою пройшлися по його обличчі, трохи остудили гнів...* (20, с. 322); *З усіх кутків хати на жінку навалюються роки тяжкої муки* (16, с. 45); *Час і війна надламали її, час і каміння ломить* (22, с. 316); *Горіла у літаках і танках наша юність* (22, с. 264); *Час перегортав і перегортав усе твоє дитинство* (18, с. 156); *Надворі все огортала ніч* (23, с. 483). Усі аналізовані конструкції за позицією темпоральної номінації мають суб'єктну темпоральність і належать до асоціативного поля «час» первинного значення.

На основі кінестетичних характеристик утворено метафори: *Находила остання хвилина* (24, с. 23); *Вітряки продрімали переднівок і не помітили, як від них почало відходити літо* (18, с. 146); *То від нього відходило літо, відходила дрімота колоса, відходила доля* (22, с. 210); *Час ген так хутко плине, й не зоглядишся* (5, с. 31); *Облітають її дні, як немічне листя* (12, с. 213); *Прийшов час прощатися з островом Місячної Ночі* (23, с. 277); *Коли час візьме вас у шенкелі, то і таким артистом станете, як я* (19, с. 137); *Може, справді до людей вертаються весни, так само як до дерев?* (9, с. 76); *Тим часом надійшло літо* (23, с. 498); *Час спливав надзвичайно повільно* (23, с. 202); *Роки біжать* (14, с. 65); *Шкода тільки, що в мої кісточки заходить осінь* (22, с. 151); *Коли густий петрівчанський вечір упав на ліси, насуплений Магазаник добрався до своєї лісової оселі* (22, с. 40); *На поля тихо спускався сизувато-синій шовк надвечір'я* (20, с. 317); *Над поріділими лісами підіймалась і темно-синіми клаптями розповзалась підворушена ніч* (1, с. 343). Усі аналізовані метафоричні конструкції належать до асоціативного поля «час» первинного значення із суб'єктною

темпоральністю. У конструкції *Чуєш, як тато у розлогій долині підрізає ніч* (20, с. 111) ужито метафору, у якій час, виражений семою *ніч*, не є суб'єктом дії, а лише об'єктом, на який спрямована дія персонажа. Проте у наведеному реченні час залишає за собою центральну семантику тексту. Прикладом суб'єктно-об'єктної темпоральності в межах цієї групи слугує метафора в іншому реченнєвому контексті: *Увесь прозорий вечір зачаровано кружляв навколо рум'яної юності* (16, с. 421), де суб'єктом є *прозорий вечір*, а об'єктом – *рум'яна юність*. В окрему групу виділяємо статичні характеристики – постійність, відсутність змін, руху часових понять: *Цілий вік стояв на її темнім обличчі* (18, с. 169).

Кінестетично-смакові характеристики рідко поєднуються, бо належать до зовсім різних сенсорних видів, напр.: *Час, що дома вільно тече назустріч, як тугий польовий вітер, розбивається тут об стіни, кружляє навколо неї і пірнає в минуле, ловлячи якісь випадкові спогади, загусаючи в її грудях гіркуватим незрозумілим щемом* (13, с. 9), де кінестетичними характеристиками є будь-який рух часу: *вільно тече назустріч, розбивається об стіни, кружляє, пірнає в минуле*, а смакова характеристика виражена епітетом *гіркуватим щемом*. Художня ознака *гіркий* часто використовується в літературі в переносному значенні на позначення смутку чи душевного болю, імовірно, через фізіологічні відчуття: унаслідок стресу чи нервового збудження жовчний міхур пришвидшує свою роботу й виділяє більше жовчі, ніж зазвичай, що викликає неприємний гіркий присмак у роті. Окремих метафор, утворених на основі смакових характеристик, у досліджуваних текстах не виявлено.

Одоративні (нюхові) характеристики також властиві категорії часу, напр.: *Від нього ще пахло ліками і тим незрівняним повіом сіна, коли до нього від першого вологого снігу ненадовго повертаються пахощі літа* (20, с. 127); *Тихо зайшла в оселю, де густо ворушиться живлющий настій літнього поля і лугу* (22, с. 237); *Наче й не було його розпачу, наче і не сидів у скирті соломи, де пахло сухим одишумілим літом* (7, с. 245); *Вони [гречки - А.Г.] й зараз так запахли йому, ніби давній час повернувся до нього* (16, с. 41). В останньому реченні бачимо

метафору ще й у складі порівняння, де одоративні відчуття викликають кінестетичні, тобто через нюхові асоціації персонаж повертається в минуле.

Зорові характеристики залежно від домінантної ознаки поділяємо на: 1) характеристики за визначальною рисою характеру: день розливався негарячим (тобто лагідним) сонцем, ласкаво дивиться старість на молодість. Пор.: *День розливався негарячим сонцем, заливав їм очі* (9, с. 81); *Ласкаво дивиться старість на молодість* (22, с. 154); 2) характеристики за зовнішнім виглядом: зморшками взялась осінь, день прокидався похмуро, ніч чарувала своєю красою. Напр.: *А коли постаріла, зморшками взялась осінь* (18, с. 16); *День прокидався похмуро, небо виглядало невмитим* (23, с. 239); *Ніч справді чарувала своєю красою* (23, с. 214).

До зорових характеристик у метафоричних конструкціях із темпоральністю зараховуємо й колористичні. Їх виявлено у низці часових метафор: *Догорають дні останні* (12, с. 213); *Якими мазками намалювала осінь село над Дніпром!* (5, с. 41); *Ніч покрала всі кольори* (5, с. 42); *Вечір розплавив золото над обрієм* (5, с. 42); *Зорі літні виблискують морозцем сивим* (5, с. 228); *Жаль було сивого й золотого колоса, що нагойдався, нашелестівся, наспівався за літечко в полі і вже завтра, зітхаючи, впаде на землю, поїде до добрих людей, ляже теплим хлібом на столі* (22, с. 114); *Дивлюся на вікна, в які заглядає ніч* (6, с. 34). У пропонованих реченнях не названо жодного кольору, однак мовні асоціації, поширені в подільській філософії часосприйняття, символічно утворюють в уяві реципієнтів конкретні зорові образи: метафора догорають дні – асоціація жовтого, блідно-червоного кольорів; метафора осінь намалювала мазками – різнобарв'я (жовтий, червоний, зелений, помаранчевий і под.); метафора ніч покрала кольори – зринають в уяві синій, чорний, сірий, червоний тощо кольори. У реченні *Городи білили молоком снігів* (6, с. 326) за колірною ознакою метафоризується асоціативне поле «зима» вторинного значення. У такому разі неможливо визначити суб'єктність/об'єктність темпоральності через відсутність темпоральної номінації, проте аналізована метафора тяжіє до об'єктної темпоральності через колірну ознаку зими в об'єктній частині.

Про занепокоєння швидкоплинністю часу свідчить активне вживання метафоричних та епітетних конструкцій: *невблаганні літа немилосердні; давні літа то бродили десь у полях, то вершниками летіли в бої; збігає час; літа не повертаються до людини; років, що підкотились під небо; як збігає час*. У таких контекстах переважає здатність часу як невід'ємної частини законів Усесвіту вступати в координаційні відношення з процесуальними денотатами: ***Невблаганні літа, напевне, найбільше немилосердні до наших сільських жінок*** (20, с. 308); *Він ніяк не міг зібрати давніх літ, і вони то бродили десь у полях, то вершниками летіли в бої...* (20, с. 260); ***Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ*** (22, с. 33); ***От років тільки жаль, що вже підкотились під небо*** (22, с. 31); ***Прислухайся, як збігає вода, як збігає час, і думай про свій час і про своє євшан-зілля...*** (22, с. 74).

На противагу часономенам зі значенням скороминучості, швидкої метаморфози автор використовує поширені метафори *скапували краплини часу; час зупинився в його очах; зупинився чи вмирав час: Він пішов туди, де з чийогось весла скапували чи то краплини води, чи то краплини часу* (22, с. 14); ***І час зупинився в його очах*** (22, с. 21); ***Тут справді зупинився чи вмирав час*** (22, с. 56). У цих лексико-синтаксичних метафоричних конструкціях, отже, ідеться про те, що час минає повільно, подекуди зупиняється. Це пов'язано з негативними відчуттями персонажів: страхом, тугою, смутком: *час зупинився в його очах, зупинився чи вмирав час*. Отже, власне час як умовне абстрактне явище існує лише в нашій свідомості, що пов'язано з уявою мовця, конкретними відчуттями в момент мовлення: за умови приємних відчуттів час минає доволі швидко, тому що нам би хотілося затримати їх якнайдовше; коли ж ми перевантажені негативом, то хочеться якнайшвидше пройти цей етап, а час тоді ніби «тягнеться», «повзе».

Про зміну сезонних прикмет часу свідчать метафори: *час ішов весною – сіячем, улітку – косарем, восени – молотником, узимку – мірошником; час ішов: то скапував з рибальського весла, то поскрипував у крилах вітряка, то відлітав у далечінь пташиним граєм: А час ішов: весною – сіячем, улітку – косарем, восени – молотником, узимку – мірошником* (22, с. 11); ***А час ішов: то скапував з***

рибальського весла, то поскрипував у крилах вітряка, то відлітав у далечінь пташиним граєм (22, с. 15). У цих метафоричних конструкціях асоціативне поле «час» має первинне значення. У першому реченні спостерігаємо суб'єктно-об'єктну позицію темпоральності, а в другому – лише суб'єктну.

Отже, мова письменників-подолян досить різноманітно й колоритно передає семантику темпоральних номінацій. Метафора – найпоширеніший засіб їхнього художнього мовлення. Завдяки метафоричності слововживання читач може уявити час в образі людей, тварин, небесних світил. У центрі аналізованих метафор перебувають елементи тематичних груп: сезонні номінації, назви місяців, періодів доби і ядра лексема «час» у різних відмінкових і числових формах. Автори широко використовують персоніфікацію часових понять, що дає змогу провести паралель із людським життям на основі певних рис характеру чи за зовнішнім виглядом, простежити закономірності змін часових проміжків та соціального і внутрішньо-психологічного стану людини. У досліджуваних метафорах виділяємо асоціативне поле «час» первинного і вторинного значення (первинне значення мають метафори, у яких є темпоральна номінація, що пов'язує часове поле з іншими полями на основі індивідуальних асоціацій; вторинне значення належить метафорам, у яких немає темпоральної номінації, і вони на основі певних асоціацій спонукають до сприймання тієї чи тієї темпоральної категорії). За позицією часономенів у складі аналізованих метафор виділено суб'єктну, об'єктну та суб'єктно-об'єктну групи.

3.1.1 Персоніфікація часових понять як різновид метафоричного зображення дійсності

Найпоширенішим різновидом метафори є персоніфікація. Персоніфікація – це «уподібнення неживих предметів чи явищ природи людським якостям; вид метафори, що сприяє поетичному олюдненню довколишнього світу» [62, с. 533]. Персоніфікація понять темпоральності посідає особливе місце в мові художніх творів письменників-подолян ХХ ст., оскільки передусім слугує засобом зближення читача зі світом природи, спонукає до визнання ідентичності/схожості

людини з елементами рослинного світу або космосу, зокрема небесними світилами: зорі, місяць, сонце. Використовуючи персоніфіковані образи, письменники вдаються до сентиментальних рис, часто властивих романтизму, розкривають природу явищ, процесів, станів через людські відчуття, які мають з'явитися у свідомості читача під час ознайомлення з текстом. Персоніфікована темпоральність ментально властива українцям, часто вміщує фольклорні мотиви.

Як зазначає Н. Слухай, «персоніфікацію розглядають насамперед як троп логіко-лінгвістичної осі псевдототожності, об'єктивованій метафорою (метафоричним епітетом) або порівнянням». Дослідниця виділяє такі засоби персоніфікації: предикація кваліфікаторів, характерних для людського світу; предикація дій людини; предикація мови людини; предикація якостей людини; предикація здатності виражати емоції; порівняння з феноменами світу природи, з вищими сакральними сутностями; предикація феноменові іманентних властивостей, але осмислених з аксіологією, характерною для людських стосунків; предикація процесу обміну інформацією між людьми і світом природи, психологічний паралелізм, оживлення внутрішньої форми стертої метафори (сонце встало) та ін. [108].

Час у художньо-образній мові письменників Вінниччини досить часто може набувати антропоморфних рис, виконувати певні дії, зокрема думати, відчувати, сіяти, летіти тощо. Персоніфікація часових понять у такому разі відображає дії, які виконує людина в конкретний період часу. Завдяки доречному вживанню автором метафоричних конструкцій реципієнт може уявити час в образі людини, рослини чи небесних світил. Пор.: *А ніч і далі брела заколисаним степом, згори обсівала його росю, а знизу дзвеніла стотисячним стрекотом коників* (22, с. 156); *Жінка гарно примружилась, глянула в долину, туди, куди пішли молоді літа...* (22, с. 116); *Ось пригнітьсь, послушайте, як зима гучить в очеретяну дудку* (22, с. 172); *Цвіт фіалок на трав'янистому осонні – наче незвичайні, чутливі крем'яхи, які колись давно загубило, граючись, чиесь зникле за туманом років дитинство, загубило й не позбирало...* (2, с. 307); *Дивувався, чудувався і радів, що таки зустрівся з тим дивом, з тим святом, якого роками очікував... з*

тих передчуттів, які тільки молодість наколисує в душу (22, с. 172); *І знову йому зоріли вечорові очі, тільки не було спокою ні в них, ні в ньому* (22, с. 174); *Ранок веселими руками промінців викочує з-під землі пшеничний колобок сонця і ставить його на зелену, з туманцем скатертину озимини* (20, с. 401). Час і його елементи в художній мові письменників наче перебувають у тісній узаємодії з реципієнтом дещо більшою мірою, ніж персонажі творів. Важливо, що читач не потребує окремої підготовки до розуміння метафоричності часових вимірів.

Елементи лексико-семантичного поля темпоральності яскраво демонструють авторський ідіостиль письменників, детально описують їхні почуття і переживання крізь призму художньо-образної світоглядної системи, утворюючи своєрідний код авторського часосприйняття, реалізованого в персоніфікаціях-метафорах: *вечір ворухиться, літо пішло, від'їхав травень, заглянуло літо: Оксамитний холоднуватий вечір ворухиться навколо нас* (17, с. 557); *Не чуєш, як літо пішло нашим городом?* (17, с. 489); *На човнику й веслі від нас від'їхав травень* (17, с. 489); *І в село, через тини, заглянуло літо* (17, с. 489); *На річці в пекучому плямистому сяйві ожили чорні довбані човни; їх, зітхаючи, невміло заколисувала туга осіння хвиля* (19, с. 290).

Л. Губа визначає види персоніфікації за морфологічними ознаками:

1) іменники – називання неживих предметів і явищ номінаціями на позначення істот; 2) прикметники – перенесення ознаки живого об'єкта на неживий; 3) дієслова – виконання неживим об'єктом певної дії, властивої істотам [26, с. 616].

За семантичним принципом персоніфікацію часових понять поділяємо на типи за тематичними групами лексики:

1) людина – частина доби: *Вересневий ранок батьківською рукою поклав на русяву голову новенький, з солдатського сукна картузик і покликав до школи* (18, с. 9); *Вечір снувався попри хату, заглядав у вікна* (12, с. 79); *Він зазирає у вікно, за яким ранок розмикає вії і вода в броді подає голос* (22, с. 249); *Ніч подивилась на неї чорними блимаками, подивилася страшно й німо* (2, с. 164);

Прийде ранок, принесе світло і сонце, у світлі і сонці все стане інакшим, навіть спогади і думки (14, с. 57); *А тут, перед очима десантників, народжувався новий день* (12, с. 253); *І вечір послухався малої пташки, послав зелену постіль вітерцю, замовив слівце деревам, і вони затихли урочисто і гордо* (16, с. 107); *Лихий на себе, на все жіноче кодро і на Василю, з якою має перебути ніч, він навіть не помічає дня, що десь загубив сонце* (22, с. 85); *В діброві ще таїться ніч, а полями вже ходить сизий світанок* (18, с. 341); *Вечір розколював і розстеляв синіми стежками горбовини неспокійних хмарин* (16, с. 85); *Погідний ранок обіцяв не менш погідну днину* (7, с. 178);

2) людина – назва години, хвилини: *Лиха година лишила мене: під Яготинком в оточення попав* (23, с. 515); *Теж лиха година заставила* (22, с. 575);

3) людина – назва періоду життя: *Дурні ж вони, дурні, що до цього часу не зазнали тих чарів, які дарує тільки молодість* (22, с. 489); *Чи це вже старість всідається на плечі, чи голод тривожить великим та непевним карбованцем чи непевним покупцем?* (22, с. 82); *І ось уже старість заглянула в очі* (18, с. 302);

4) людина – назва пори року: *Очима він розшукав літнього бородатого пасічника Марка Григоровича Синицю* (19, с. 200); *Літня жінка дала йому щось понюхати* (23, с. 503); *Вже осінь холодними пазурами хапала за плечі* (12, с. 15); *Зима холодна застогнала...* (2, с. 364); *Блакитними очима дивиться мені в очі весна. Вона ще молода, ніжна, усміхається святково й чисто, в її ледь чутному диханні – збудлива таємниця свіжості, краси природи, що завжди відроджується й відроджується* (2, с. 306); *В теплиці стояло літо, надворі ж покректував мороз або хувала хвижа, і тепер звичайнісінький житній колос, що думав про цвіт, нахилився до тебе казкою чи святом* (22, с. 77), де темпоральність виражена асоціативним полем «зима»; *Весна принесла чималі одміни в її серце – найбільш за Дмитра раділа* (16, с. 84); *Осінь дихала вдень легко, наче дитина вві сні, зате ранками на повні груди вдихала й видихала тумани* (7, с. 154); *Хотілось не тільки побачити журавлів, яких обманула припізніла весна, а може, й чимось допомогти їм* (5, с. 136);

5) людина – рік: *Літа розчепірили загрубілі пальці, ніяк не сходяться вони*

докупи (16, с. 23); *Минав час, тікали роки, а за ними й життя...* (7, с. 83);

б) людина – неозначений час: *І пострах давнини, і страх сьогодення лежатами стиснули його* (23, с. 461); *Видно, останній час і події не жаліли його* (22, с. 575); *Так час іде не за годинником Ступача* (22, с. 93).

Персоніфікація часових понять є ментально-історичною, культурною, ідеологічною особливістю мовної картини світу різних народів. Одним із найдавніших учень про час є давньоіндійська праця «Калавада», у якій час представлено як вищу силу Кала, яка відповідає за циклічність історії. Слово «кала» в перекладі зі санскриту означає «коло» [4, с. 50]. Дослідниця зазначає, що Великий Час – Махакала – у давньоіндійському понятті про час відповідає за діалектичний зв'язок часу і вічності. Циклічність темпоральності постійно супроводжує елементи лексико-семантичного й асоціативного поля «час» через кореляцію часу, який описується в тексті з минулими подіями в історії, у житті персонажів. У цьому взаємозв'язку доречно застосувати персоніфікацію як символ «живого часу», який постійно наявний або як свідок, або як виконавець сюжетної лінії твору.

Із циклічності випливає інша важлива ознака темпоральності – цілісність – автори художніх творів об'єднують час, який описується у творі, з часом написання твору, не ігноруючи при цьому читача, який ознайомиться з текстом у майбутньому. Протилежною ознакою темпоральності є дискретність – розчленованість, яка полягає у відокремленні, а іноді й протиставленні часових відрізків. Вона широко використовується в досліджуваних художніх творах. Отже, час виконує роль суб'єкта дії, тобто виконавця, якому властиві всі можливі почуття і стани, притаманні людині.

Персоніфікація темпоральності виконує функцію привернення / утримання уваги читача на певних проблемах, порушених у творі. За допомогою «уособленого часу» письменник утворює невидимий, але тісний зв'язок між періодом у житті персонажа / країни безпосередньо зі свідомістю читача, що уможливорює появу в ній певних асоціативних відношень. Саме ці відношення спонукають читача до зіставлення з персоніфікованим часом у творі, що сприяє

реалізації культурно-виховної й волюнтативної функцій. Волюнтативна функція персоніфікації темпоральності здійснюється за допомогою особистісних характеристик персонажа, читача і часу, який описано у творі, оскільки почуття і стани, які виникають у темпоральності, притаманні персонажеві й автоматично передаються читачеві.

Персоніфікація полягає в наданні антропоморфних характеристик неживим предметам на основі індивідуально-авторського світосприйняття чи на розумінні загальних законів світобудови, висвітлених переважно у фольклорних творах. Адже, як зазначає Л. Мацько, персоніфікація належить до найдавніших тропів, витоки яких сягають тих часів, коли панувала анімістична картина світу, тобто вірили, що в усіх елементах природи були духи, які могли виконувати ті ж дії, що й люди: сміятися, плакати, тужити, радіти [72, с. 156]. Саме тому персоніфікація темпоральності в художніх творах письменників Вінниччини часто звертається до народнообразних мотивів, що свідчить про наближеність досліджуваних художніх творів до фольклорної творчості: *Співала вечірня година, виспівували і сумували вогкі землянки* (20, с. 344).

Емоційно-образна мова письменників Вінниччини ХХ ст. дозволяє читачеві розширювати власний кругозір, доповнюючи раніше відомі часові поняття новими асоціативними зв'язками. Зокрема, лексема *липень* уживається з прикметником *віястий* і набуває додаткової семантики: липень – місяць, який характеризується яскравим озелененням природи в різноманітних відтінках, її автор порівнює з віями, які здіймаються над очима – землею: *Стояла тиха, ласкава година, коли вже віястий липень поскладав сіно в копиці і думав собі про те, що з неділі треба складати в полукіпки жито* (22, с. 36). В аналізованій метафоричній єдності *віястий липень поскладав сіно в копиці і думав* відбулося перенесення ознак із людини-трудівника, котра в липні збирає врожай, на місяць, коли це відбувається. Використана метафора *криги розбиває блакитноокий березень* також сприяє утворенню нових асоціативних зв'язків через уяву березня місяцем, що має блакитні очі. У реципієнта одразу виникає уявлення про ранню весну, коли ніжно-блакитне небо відображається у воді, яка витікає з-під

розтопленої криги: *У нас криги розбиває блакитноокий березень* (22, с. 43). У реченні *Ось подивіться, як напатлались останні дні тепла, як ще міцно серпень тримається за літо* (22, с. 76) спостерігаємо міфічну боротьбу між порами року: настав час для осені, проте літо не має наміру відступати, і *серпень міцно тримається за літо*. У цій боротьбі завдяки персоніфікації бачимо, як складно іноді й людині переходити до нового періоду в житті, як міцно вона тримається за своє літо.

Про зміну періодів у житті людини, а з ними і зміну її соціальної ролі свідчить також конструкція *Весною на дівочі голови час клав вінки, узимку – намітки* (22, с. 11), у якій час у метафоричному вимірі кладе на дівочі голови вінки навесні, коли оживає природа і дівчата вступають у пору дівування, та намітки взимку, коли після традиційної пори весіль дівчата переходять до іншого періоду й іншої ролі – ролі заміжніх жінок, невісток, матерів тощо. У Словнику української мови в 11 томах подано таке тлумачення лексеми намітка: «Покривало з тонкого серпанку, яким зав'язують поверх очіпка голову заміжні жінки» [107, с. 128].

Ядрову сему час у множині вжито в значенні «періоди історії» у реченні: *Та й різні часи по-різному цінують любов* (22, с. 55). Звісно, періоди не можуть виконувати певних дій, зокрема цінувати любов, але люди, які проживають у тих часових межах, накладають певний відбиток на свою епоху. У поданому контексті може мати місце й інше, більш вузьке метафоричне значення: часи – це періоди життя конкретної людини – дитинство, молодість, старість тощо. Відтак, ураховуючи певний соціальний досвід, людина змінює своє ставлення до тих самих моральних цінностей.

Отже, персоніфікацію часових понять кваліфікуємо як надання антропоморфних рис поняттям, які належать до лексико-семантичного й асоціативного поля «час». У нашому дослідженні увагу зосереджено на семантичному принципі класифікації персоніфікованих часових понять за тематичними групами лексики: частина доби, назва години, хвилини, назва періоду життя, назва пори року, рік, неозначений час. На мовному матеріалі

досліджуваних творів визначено функції персоніфікації: привернення/утримання уваги читача – за допомогою персоніфікованого часу виникає тісний невидимий асоціативний зв'язок між періодом життя персонажа і свідомістю реципієнта, унаслідок чого виникають певні асоціативні відношення, які спонукають читача до утворення паралелей між власним внутрішнім світом і персоніфікованим часом у художньому тексті; культурно-виховна і волюнтативна функції персоніфікації часових понять впливає з функції привернення/утримання уваги читача і полягає в тому, що читач, на основі особистісних характеристик персонажів, часу, описаного в тексті, проєктує власний морально-психологічний стан на художній твір, утворюючи певну цілісність.

3.2 Епітет як репрезентант темпоральності в межах лексико-семантичного й асоціативного поля «час»

У межах лексико-семантичного та асоціативного поля «час» велике значення мають художні засоби, які додають звичній текстовій інформації експресивності й досягають максимальної взаємодії з емоційно-почуттєвою сферою реципієнта. На нашу думку, на особливу увагу заслуговують епітетні конструкції, оскільки виділяючи головну ознаку й образно характеризуючи темпоральне явище, вони здатні якнайповніше відобразити глибинне значення часових понять, про які йдеться в художньому тексті. Особливістю саме темпоральних епітетів є те, що вони позначають найбільш абстрактне й найбільш суперечливе поняття, усім добре відоме і водночас доволі суб'єктивне. Досліджуваний матеріал дає підстави стверджувати, що значна частина епітетних конструкцій ґрунтується на схожих образних системах, що найімовірніше об'єднує письменників Вінниччини ХХ ст. у ментальну єдність. Це свідчить або про схоже авторське бачення темпоральності, або про те, що всі письменники розраховували на одну читацьку аудиторію. Попри це, зауважимо, що епітетні конструкції в межах часових понять потребують детального лінгвістичного вивчення.

Здебільшого епітети розглядають із погляду літературознавства, оскільки

епітет є виразним художнім засобом у літературі. З мовного погляду епітет вивчали: О. Волковинський (структуру епітетів) [14], М. Сапун (види епітетів) [103] та ін. Проте на мовному матеріалі художніх творів письменників Вінниччини у межах лексико-семантичного й асоціативного поля «час» епітети не є достатньо вивченими.

До визначення епітета здавна зверталось чимало дослідників. Аристотель тлумачив сутність епітета як «прикрашальне слово», визначаючи основні його функції: орнаментальну й акцентуації головної ознаки [1, с. 76]. Сучасні мовознавці вбачають у традиційному витлумаченні терміна «епітет» наявність «ситуативно-оказіонального поєднання означення та означуваного, що завдяки дуальній організації приводить до художнього взаємозбагачення поняття та його прикмети» [14, с. 272]. Академічний тлумачний словник української мови подає таке визначення поняття «епітет»: «художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії» [107, с. 484]. На нашу думку, епітет – це слово чи кілька слів, які описують денотат задля посилення його виразності, стилістичного виділення в ньому основної, на думку автора, ознаки, яку варто рекомендувати увазі читача [23]. Іншими словами, це не будь-яка ознака предмета, а лише образна, художня, яка в іншій ситуації спілкування вже не буде пов'язаною з цим предметом.

О. Волковинський, розглядаючи архітектоніку й образне наповнення епітетних конструкцій, визначає епітетну конструкцію як перцептивно-композиційну єдність за ознакою вираження цілісної мовленнєвої форми, яка має впорядкований звуковий і словесний матеріал, а також як явище «активізованої апперцепції», яка через значне емоційно-змістове наповнення виходить за межі перцепції [14, с. 273]. Загалом до епітетної структури входить здебільшого означення (якість, ознака, характеристика) та означуване (предмет, поняття, явище).

Епітети на позначення темпоральності у творчості вінницьких письменників ХХ ст. ґрунтуються на тісному взаємозв'язку семантичних відношень: з одного боку, семантика природних явищ, погодних ознак: *ледь*

розквітлої юності, зоряні вечори: *Жаль було цієї ледь розквітлої юності* (22, с. 297); *Куди тепер залетіли і де поділися голуби й голубочки, що стрічали тут зоряні вечори і перше кохання?* (20, с. 17), а з іншого – антропоморфних характеристик, виражених особливостями характеру або зовнішніх ознак вікових періодів: *гордої молодості, шалена ніч: Тепер ми з вами поговоримо в іншому місці, хоча мені жаль вашої гордої молодості* (22, с. 91); *Шалена ніч* [ураган – А.Г.] (23, с. 407). Влучним використанням антропоморфних і природничих епітетів на позначення темпоральності автори досліджуваних художніх текстів виражають тісний узаємозв'язок людини з довкіллям, її духовно-психічного стану – з відтінками пір року, періодів доби, погодними умовами тощо за різними характеристиками, зокрема, смаковими: *Та солодкий час швидко минається, а приходить реальність, від якої нікуди навіть на коні не втечеш* (22, с. 240); дотиковими: *Холодний світанок застав цих людей* (23, с. 258), колористичними (кольори й відтінки): *Темна ти ніч, темне село* (22, с. 148); *Вицілює її уста, брови, очі, що тепер тримають у собі не синю вечорину, а втемнілу печаль віків* (22, с. 248); *Надворі – молочний день: білі, пухкі хмари вкучали небо, пливуть і наче не пливуть* (2, с. 171); *Глуна ніч* (16, с. 499); *От і наближається він із синьої ночі, з місячної дрімоти, чи з метелиці, чи з років...* (22, с. 110); *От я й бажаю приплисти до свого тихого берега, щось збудувати на ньому про чорний день, для себе...* (20, с. 326); *Звалюю на плечі обидві торби і йду у сизий вечір* (4, с. 34); *Це ті перлові світанки, коли ти вже з росою і косариками вижинаєш посивіле жито* (20, с. 112); *Якось синього-синього вересневого вечора він поспішав до неї з робітфаку* (22, с. 10); *Вона таки попала не в зелену весну, коли зозуля кує літа босоногим дівчаткам* (9, с. 113); *Знову згадалося, як ішли синього вечора через луки* (7, с. 242). Кожна з цих груп епітетів має свої особливості, оскільки ґрунтується на окремому спектрі образної семантики. Деякі з аналізованих епітетних конструкцій є фразеологізованими і базуються на фольклорних мотивах: *темна ніч* – неосвічений, неписьменний (про людину); *чорний день* – епітет, ужитий у переносному значенні, позначає поняття скрутних обставин, проте на основі асоціативних перетворень виражений колористичним означенням

чорний, який символічно виражає біль, ніч, пітьму, смуток, страх; *вечір* зазвичай поєднують з означенням *синій*, іноді цей прикметник повторюють двічі: *синій-синій*, імовірно, на основі зорового сприймання сутінків. Іноді в аналізованих художніх творах трапляються асоціації з кольором або відтінком певних продуктів харчування, оскільки в такий спосіб легше передати колір або відтінок. Так, епітет *молочний день* ґрунтується на асоціативних перенесеннях ознаки відтінку білого кольору на колір неба, затягнутого темно-білими хмарами.

Як зазначає М. Сапун, широке використання епітетів у художніх творах зумовлене потребою в образній характеристиці певної реалії, наданні їй експресивності й виділенні ознак, помічених автором на інтуїтивному рівні [103, с. 248]. Дослідниця виділяє традиційні епітети (ґрунтуються на іменниково-прикметниковому поєднанні, що виражає народні означення, фольклорні мотиви) та зорові (доповнені авторськими характеристиками), серед яких епітети, які характеризують явища та об'єкти живої природи; епітети, які образно передають елементи психічного стану людини; епітети, які виражають реалії людського життя і часові відрізки, а також колористичні епітети.

У контексті нашого дослідження епітети, які використано на позначення часових відрізків, надають додаткової експресивності й образності семантиці інших елементів, пов'язаних із темпоральністю, оскільки всі вони побудовані на основі асоціативних моделей: риса характеру, стан, настрої – темпоральна номінація: *лиха година, прикра година, добрий вечір, люту зиму, непевна хвилина, спокійне дитинство, роботяща весела весна, світанки молоді й щасливі, вечори замислені й печальні, щасливої години, тривожні години, тиху, лагідну осінь*. Пор.: *Скільки того незвичного є на світі, що не цінуєш у щоденні, а потім зупиняєшся перед ним у **прикру** чи **лиху** годину* (18, с. 370); *Хай його **лиха година** розпитує* (22, с. 248); *Була в мене **лиха година**, а зараз ще гірше...* (22, с. 493); *Куди ж вас несе **лиха година**?* (22, с. 488); *Настав **лихий рік*** (22, с. 51); ***Добрий вечір** добрим людям, - приємною міддю загучало вітання вершника* (22, с. 71); *Голодний, Оксаночко, як вовк у **люту зиму*** (22, с. 328); *Перед очима коливалась і коливалась **роботяща весела весна*** (16, с. 424); *...він не якесь ледащо, а вже зарання, до*

холодів дбає про свою зимову постіль (17, с. 563); *Якими виростуть оці діти, що не знали ясного, спокійного дитинства?* (2, с. 244); *Світанки у вас молоді й щасливі, бо вечори замислені й печальні* (5, с. 139); *Він теж чекав тієї щасливої години* (11, с. 300); *В думках перебирає тривожні години, коли він з партизанського лісу навідувався до Бондарів, і ті без нарікання ділили з ним хліб і сіль, сподіваючись на кращі часи* (19, с. 62–63).

Серед аналізованих речень помічаємо яскраві зразки використання подвійних епітетів: *ясного, спокійного дитинства, світанки молоді й щасливі, вечори тривожні й печальні*, де посиленою експресивною ознакою темпоральності є однорідні й антонімічні епітети. Антонімічні епітетні відношення – це такі образні звороти, які виражають протиставлення ознак того самого темпорального явища: *Стояли погожі і страшні дні* (12, с. 152); або ж протиставлення самих явищ, через що й ознаки набувають рис протиставлення: *На шальках пам'яті заходила сумирна минувшина і кривава сьогоденність* (18, с. 265); *На човнику принесли його в ту страшну ніч, а тепер прийшов страшний день* (22, с. 483). На нашу думку, художня література Вінниччини ХХ ст. хоч і не рясніє антонімічними епітетами, але все-таки зреалізовує посилювальну й орнаментальну функції шляхом поодинокого їхнього використання.

У літературному контексті ХХ ст. важливе значення має прикметник *тихий*, що на позначення темпоральності зазвичай означає мирний період, коли людина відчувається спокійною і захищеною, а не цілковиту тишу протягом усієї осені: *Найбільше любить тиху, лагідну осінь, чії свічки поволі догорають, випинаючи над землею чорні, обгорілі гнотики гілок* (14, с. 29). Автор у цьому ж реченні подає два однорідних епітети *тихий, лагідний*, увиразнюючи ознаку, і водночас указує на скороминучість цієї пори, підсилюючи її образом *чорні обгорілі гнотики гілок*, та через семантику кольору (*чорні*) і стану (*обгорілі*) наголошує не лише на закінченні осені, але й на завершенні спокою.

Спостережено, що ядрова лексема *час* досить часто потрапляє до складу епітетних конструкцій. На означення часу подільські письменники минулого століття добирали прикметники *нелегкий, тісний, мирний, страчений, бурхливий,*

тяжкий, неспокійний, непевний, суєтний, солодкий. Усі вони стали яскравим виразником доби, у яку довелося жити літературним героям і самим письменникам, або ж виразником певних особистих моментів у житті персонажів. Деякі з поширених конструкцій набули фразеологізованого вигляду й стали традиційними, напр.: *мирний час, тяжкий час, нелегкий час, неспокійний час, непевний час*: *Не раз у **мирний час** Лаврін бачив цього старого вулика* (22, с. 509); *Ловив [рибу – А. Г.] тихцем у **мирний час*** (22, с. 426); *І досі в негоду стогнуть оці береги, бо **тяжкий час** ходив по них і втиснув свої сліди у пам'яті землі* (22, с. 198); ***Неспокійний час**: вовки в лісах завелись* (16, с. 382); *Теж не позаздриш собі у цей **непевний суєтний час**, бо ж хіба тепер вгадаєш, чиї зорі вийдуть на небо* (16, с. 35). Відтак ці епітетні конструкції не є витвором уяви письменника, а списані з реалій тогочасного життя. Як бачимо, здебільшого вони мають негативний емоційний відтінок, сповнені смутку й тривоги, непевності й хвилювань. Звичною характеристикою традиційних епітетів є перенесення ознаки настроїв, які переважали в людей певного періоду історії, на сам період.

Поряд із традиційними епітетними конструкціями на позначення ядра лексико-семантичного та асоціативного поля «час» є зорові епітети, які створюють новий образ темпоральності в історії художньої літератури [23]: *тісний час* (образ тісного часу утворений на основі перенесення ознаки ув'язнення, позбавлення волі на період, який це ув'язнення, імовірно, охопить у житті персонажа), *страчений час* (образ утворено шляхом перенесення ознаки репресій і масових смертей ХХ ст. на назву всього історичного періоду), *бурхливі часи* (образ бурхливих часів побудований на використанні опосередкованого нагадування про революцію та дві світові війни, які випали на віхи ХХ ст.), *солодкий час* (особистий період у житті персонажа, пов'язаний із безтурботним коханням): *Ви мені облиште ці штучки – теорію нелегкого часу! Я Вам з нелегкого часу викрою **тісний час*** (22, с. 90); *Коли б тільки можна було повернути **страчений час**, коли б можна було повернути батька* (22, с. 465); *Хто може полічити, скільки в оті **бурхливі часи** середній районний працівник провів безсонних ночей, витратив свої сили, згубив здоров'я!* (16, с. 365); *Та **солодкий***

час швидко минається (22, с. 240).

За позиційною ознакою дещо відрізняються від попередніх епітети *зимова казка, світанкове багаття* в реченнях: *На зиму воно [лоша – А. Г.] замохнатіло, було все в інеї і від того добре якесь та ніби не з цього суворого світу, а прибилося сюди із зимової казки* (11, с. 50); *Оце б і собі прилягти біля колоса і під шерех стебла заснути до того світанкового багаття* (22, с. 228). За допомогою згаданих епітетів автор описує сніжну зиму й світання, адже темпоральна номінація є залежною частиною словосполучення, що засвідчує її периферійність та другорядність у цьому контексті.

Отже, епітети на позначення темпоральності широко використовували письменники Вінниччини ХХ ст., створюючи образи традиційного (звернення до фольклорних мотивів) та зорового (доповнені результатом авторської уяви) характеру. Зорові епітети в досліджуваних художніх творах переважно ґрунтуються на образному перенесенні антропоморфних, природних, історичних ознак на ознаки часових понять (сезонних номінацій, назв періодів доби, коротких проміжків часу (година, хвилина), місяців тощо). Основною частиною епітетів є ядрова лексема час. За допомогою епітетів досить багатозначно й різноманітно відтворюють семантичні відтінки, добираючи художні означення, як наприклад, *тісний, солодкий, бурхливий*, які співвідносяться з різними дотиковими, смаковими характеристиками та ознаками стрімкого руху. Серед проаналізованих епітетів виокремлюємо подвійні епітетні конструкції, у межах яких подано визначення поняття «антонімічні епітетні конструкції» (на матеріалі досліджуваних текстів на позначення часових понять). Основними функціями, що їх виконують часові епітети в досліджуваному мовному матеріалі, є орнаментальна, експресивна, посилювальна і функція виділення головної ознаки.

3.3 Порівняння як засіб увиразнення темпоральних номінацій

Художні (образні) порівняння є яскравим виразником авторської мови письменників Вінниччини ХХ ст. Розгалужена система порівняльних зворотів, особливості їхньої типологізації та зв'язок із народно-поетичними мотивами засвідчують високий рівень образного мислення авторів і мають глибоку

естетичну цінність для читача, впливаючи на сферу його емоційного світосприйняття.

До вивчення питання художніх порівнянь зверталися Н. Майборода, О. Петрушенко, І. Ходарева [63; 91; 126] та ін. Маловивчений спектр засобів авторського світобачення, зокрема часосприйняття вінницьких письменників зазначеної літературної епохи в складі образних порівнянь, засвідчує беззаперечну потребу детального аналізу окреслених структур.

В академічному словнику української мови подано таке тлумачення терміна «порівняння»: «Засіб художньої образності, один з видів тропів, що полягає у зіставленні одного суб'єкта або явища з іншим, для того щоб глибше розкрити, яскравіше змалювати його» [107, с. 259]. Л. Мацько деталізує сутність поняття порівняння: «Порівняння – це тропеїчні фігури, у яких мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передається через найхарактерніші ознаки, що є органічно властивими для інших» [73]. Англomовний онлайнoвий словник Merriam Webster подає кілька дефініцій порівняння: 1) акт порівняння (висвітлення однієї особи чи речі схожою чи подібною до інших) або процес порівняння (перевірка двох або більше предметів для встановлення подібності та відмінності); 2) ідентичність ознак (подібність); 3) зміна прикметника чи прислівника для позначення різних рівнів якості, кількості чи співвідношення [148]. К. Радіонова справедливо зазначає, що «в основі бінома подібного та відмінного лежить категорія порівняння – як гносеологічна категорія (бо під час виявлення подібного та відмінного народжується знання), як понятійна категорія (бо вона виражає співвідношення подібного та різного відносно інших об'єктів та світу загалом, причому поняття про це співвідношення представлено всіма мовними категоріями та засобами) і, як мовна категорія, оскільки кожна мова виникла та розвивається в процесі атрибуції цього співвідношення – подібного та розбіжного» [99, с. 56–57]. На думку К. Радіонової, порівняння є об'єктом дослідження різних наук: логіка та філософія розглядає його як засіб пізнання світу, лінгвістика – як один із тропів, психологія – як розумову операцію, на основі чого дослідниця виділяє три аспекти порівняння: гносеологічний, логічний та

лінгвістичний [99, с. 34].

Із гносеологічного погляду порівняння О. Потебня визначає як процес пізнання: «Самий процес пізнання є процес порівняння» [95, с. 255]. Адже пізнання світу не можливе без порівняння й зіставлення, а іноді й протиставлення певних явищ, що краще допомагають збагнути сутність речей. Відповідно до гносеологічного підходу існують порівняння логічні та образні [73]. На відміну від образних порівнянь, які спрямовані на утворення асоціацій і складаються з предметай об'єкта різних класів, логічні поєднують суб'єкт і об'єкт, які входять до одного класу й поєднані логічним зв'язком [99, с. 64]. Логічні порівняння ґрунтуються на послідовному вираженні всіх ознак предмета чи явища, натомість образні порівняння ігнорують другорядні ознаки, а виділяють лише одну й надають їй значного експресивного відтінку. Деякі зарубіжні дослідники (Ш. Баллі, Д. Девідсон) ототожнюють порівняння і метафору: наприклад, швейцарський лінгвіст Ш. Баллі, зазначав: «метафора – не що інше, як порівняння, у якому розум під впливом тенденції зближувати абстрактне поняття та конкретний предмет поєднує їх в одному слові» [138, с. 221]. Американський філософ Д. Девідсон вважає, що образне значення метафори досягається вираженням буквального значення порівняння [141] й акцентує на тісному взаємозв'язку метафори й порівняння, які, переплітаючись, утворюють порівняльні комплекси.

У системі художніх (образних) порівнянь мовотворчості письменників-подолян виділяємо такі структурні компоненти: суб'єкт – виконавець дії, здебільшого істота, у тексті – підмет; предмет – те, що порівнюють, у тексті – переважно додаток; об'єкт – те, з чим порівнюють, порівнювана ознака – те, на основі чого виникає порівняння, у тексті – здебільшого означення.

Услід за Л. Мацько, виокремлюємо такі основні різновиди порівнянь за формами вираження об'єкта: *порівняльний зворот, підрядне речення, описове порівняння, порівняння у формі орудного відмінка та конструкції зі ступенем порівняння прикметника і прислівника*.

У досліджуваних текстах найактивнішими є порівняння, оформлені як

складнопідрядне порівняльне речення: *Веселенький дядечко, вже посивілий трохи, наче з осіннього заснованого павутинням лісу вийшов* (12, с. 223); *Під нами прокидався туман, а над нами падало й падало листя, наче золоті сльози осіннього лісу* (17, с. 563–564); *Ось тепер усі почали дивитися на мене, ніби я з місяця звалився* (17, с. 453); *Прозора темінь тиховійно перехлюпувала їх [пісні] з поля на поле, як погожа година переносить пилок з хлібів* (20, с. 363); *Тоді її дивовижно м'яка, з материнською задумою врода зсередини пробивалася на обличчя, як у передосінній день з-за хмар проглядало сонце* (20, с. 308); *Тільки спогади-думи не спиняються, входячи в минувшину, як дітвора у високі жита* (16, с. 156); *Електрика в селі потрібна, світло, щоб не сидіти по норах, як у печерну добу* (7, с. 10); *Долали нелюдську дорогу до того берега, за яким у нескошеному полі так затишно, як у дитинстві, бовваніли два вітряки* (18, с. 256).

Дещо рідше трапляються порівняння, виражені порівняльним зворотом: *як вода, як ніч, як молодість, як осінній лист: Літа, як вода – їм нема вороття* (20, с. 135); *Обличчя матері було чорне, як ніч* (16, с. 22); *А мій голос, як і молодість, обірвався в турецькій неволі...* (20, с. 64); *Чи не заблудився він в полях, як осінній лист?* (18, с. 167). Як зслушно зауважує Л. Прокопчук, «компаративна частина порівняльної конструкції, утворювана за допомогою порівняльного сполучника, може слугувати засобом ускладнення простого речення (порівняльний зворот) та оформлення додаткової предикативності. Порівняльний компонент у таких реченнях лише називає предмет, явище, з чим порівнюється, зіставляється висловлене» [98, с. 191].

Досить поширеними є також порівняння у формі орудного відмінка: *Люди стали тінями...* (9, с. 141); *Ще так недавно бігла по дніпровських кручах рудою лисицею осінь, бігла барвисто, холодним повівом несло від її прудкого, безповоротного бігу* (2, с. 307); *І згадалися оті дні, що лебедем пролетіли над їхнім коханням* (18, с. 319); *Це минуле озвалося йому дзвонами* (22, с. 86); *Удосвіта я напоїв Обмінну водою з туманцем, що і взимку чайться у нашій криниці, і, зітхаючи, вивів її з клуні у двір, де на сніг рожевими калюжками лягли*

мерехи світанкової зірниці (17, с. 666). Порівняння у формі орудного відмінка – особливий вид порівняння, властивий фольклорним творам. Його використання в мовотворчості письменників Вінниччини ХХ ст. указує на тісний зв'язок авторського світогляду загалом та часосприйняття зокрема з мотивами народної творчості: *Уявляється тобі дитинство блакитними вівцями...* (5, с. 134); *Розплющую очі – ранок тріпоче жар-птицею на глиняній жовтій долівці та на білих стінах* (6, с. 113); *Безсонна ніч гадюкою ворушилась у його душі, заковтувала її, а в голові гуділи і скреготали прокляті млинові камені* (20, с. 176); *На м'якому дрібно хмарному небі, поверх червоних смуг, круглими зайчиками широко розкочувалось ранкове різнобарв'я* (16, с. 28). В аналізованих реченнях використано непоширене предметнепорівняння (темпоральна номінація входить до складу предмета або є предметом). Поширене суб'єктне порівняння у формі орудного відмінка – рідкість у досліджуваних художніх текстах.

Часономен *літо*, повторений у зменшено-пестливій формі *літечко*, за колірною і звуковою ознаками тричі порівнюється з різними об'єктами: *очима волошки, косою у лузі, перепілкою в полі*. Усі вони властиві літній порі й об'єднують характеристики літньої флори та сезонної поведінки людей і тварин, напр.: *Літо, літечко!.. Я люблю, як ти розкриваєш свої вії, прижурений житній цвіт, я люблю, як ти довірливо дивишся на мене очима волошки і озиваєшся косою у лузі, перепілкою в полі* (17, с. 578). У цьому контексті суб'єкт *літо* є персоніфікованим, адже вжитий у формі звертання й має риси, властиві людям і тваринам: *розкриваєш свої вії, довірливо дивишся на мене*.

Об'єктні порівняння у формі орудного відмінка трапляються рідше, проте не менш виразно репрезентують естетичні смаки й світоглядно-філософське бачення категорії часу подільських письменників ХХ ст.: *Дорога, наче осіннім листом, зарясніла кривавими плямами* (16, с. 58); *І все одно на кожній роботі ми повинні думати про крила, бо інакше сіренько, осіннім туманцем, стече наше життя* (22, с. 155); *Ох, не думати б про ці тривоги, та осінніми хмарами налягають вони на серце* (18, с. 229); *Ступач отетерів, і навіть у сутінках було видно, як осінньою*

водою гусли його очі (22, с. 191). Прикметною рисою об'єктних порівнянь із часовою периферією в об'єктній частині є вторинна темпоральність, тобто з часономеном у цьому разі не порівнюють жодне явище, він виражає лише додатковуознаку об'єкта порівняння й слугує переважно емоційним малюнком. Проте темпоральна номінація в такому разі заслуговує на увагу, оскільки є репрезентантом не лише авторського ідіостилю, але й українською ментальною особливістю часосприйняття.

У межах асоціативного поля «світанок» використано предметно-об'єктне порівняння із вторинною темпоральністю, вираженою словосполученням *петрівчанська ніч*, яке належить до об'єктної частини. Пор.: *То ходім, – тато пригорнув мене рукою, і ми пішли на **вогник**, що так принадно, **золотою квіткою** **вихоплювався з петрівчанської ночі*** (17, с. 619). Таку темпоральність називаємо вторинною, тому що вона не є власне об'єктом порівняння, а лише вказує на певний час, коли відбувається дія, описана в об'єктній частині. Предметність порівняння виражено лексемою *вогник*, який у цьому реченнєвому контексті має асоціативне значення *сонце*. Подібною до аналізованої є вторинна темпоральність *вліті* у реченні *Затримай цей **сніжок**, а він тобі простелиться, **зацвіте гречкою** **вліті*** (16, с. 408), проте в цій порівняльній конструкції предметом є асоціативне поле «зима», виражене сезонною ознакою *сніжок*, а об'єктом – лексико-семантичне поле «літо», що порівнюються на основі колірної характеристики (*білий сніг – білий цвіт*). На цій підставі обидва зразки порівнянь відносимо до предметно-об'єктних з об'єктною частиною у формі орудного відмінка. До предметно-об'єктних порівнянь в орудному відмінку належить також поширене порівняння із первинною предметною темпоральністю, вираженою центральною лексемою лексико-семантичного мікрополя «періоди життя» – *юність*, а об'єктну частину реалізує асоціативне поле «ніч», виражене словосполученням *місячним містком*: *Справді, **юність**, як **та річка у повідь** – розіллється на чотири броди, кінця-краю не видно, промиває добірні зорі, **місячним містком** перевишає від берега до берега* (16, с. 249). Це подвійне порівняння, перший об'єкт якого має структуру підрядного порівняльного речення, а другий – форму орудного

відмінка.

Обстежений матеріал дає підстави стверджувати, що порівняння у формі орудного відмінка надають текстам певної утаємниченості, сприяють активізації образної уяви читача й розумінню естетики слова.

Конструкції зі ступенем порівняння прикметника трапляються зрідка, як-от: *До мене трепетно наближаються **найдорожчі дні мого дитинства*** (17, с. 567); *Це був **найкращий хліб мого дитинства!*** (17, с. 468). Конструкцій зі ступенем порівняння прислівника в межах лексико-семантичного та асоціативного поля «час» у досліджуваних текстах не виявлено, оскільки більшість темпоральних прислівників не мають ступенів порівняння і не входять до складу словосполучень, а інші частини мови, які виражають темпоральність, не корелюють із прислівниками.

Прикладом описового порівняння можуть слугувати конструкції: *І хіба жіночій душі не закортить причепурити хату, **щоб схожа була на весняну годину?*** (5, с. 156); *Звуки глибокого її весняного голосу були, здається, **схожі на молоду травневу прирість**, такі самі живі та свіжі* (5, с. 16). Зрідка трапляються подвійні порівняння, напр.: *Колись він, **як світанок**, входив у її життя, а тепер **перед нею стояв надламаний вечір людини*** (18, с. 43). До описової конструкції *надламаний вечір людини* додано порівняльний зворот *як світанок*, що й створює ефект нашарування порівнянь, употужнення життєвого контрасту, відтвореного в реченні.

За значенням художнє порівняння визначають за трьома чинниками: предмет порівняння, об'єкт порівняння, порівнювана ознака. Тому залежно від позиції темпоральної номінації в структурі порівняння визначаємо *об'єктне* (якщо темпоральна номінація входить до об'єкта порівняння), *предметне* (якщо темпоральна номінація входить до предмета порівняння) і *предметно-об'єктне* порівняння (якщо темпоральні номінації або часові поняття входять і до предмета, і до об'єкта).

Серед художніх порівнянь із темпоральною номінацією у їхній структурі в досліджуваних текстах переважають предметні порівняння: *Ех, **літа, літа,***

провуркотіли, наче голуби (20, с. 230); *І враз, немов завія, на Данила налетіли, захугували далекі роки* (22, с. 73); *Із самої синяви виїхав вершник, щось епічне, горде було в його поставі і в тому, як з вечорового присмерку, наче з ріки, вибирався кінь* (22, с. 70); *Вони повмовкали на мить, і та мить була важка, мов камінь* (2, с. 186); *І все її нелегке життя, що по днині, як перга у щільник, залягло в душу, розсипалось жменею піску, мов і не було його* (19, с. 40); *А потім, через роки, що збігли, як вода під млиновим колесом, якимсь пізнього вечора Поцілуйкові привезли в просторе коморище ту муку, на яку не старався ні за плугом, ні за косою, ні за своїм службовим столом* (20, с. 176); *Марійка вже не могла стримати сліз, і вони двома струмками линули по обличчю – рясні, мов осінній дощ за вікном* (7, с. 235); *Імені стає смішно: уявляю собі, як люди по оберемку, наче сіно, разносять ніч по хатах* (17, с. 618); *А то, не дай бог, попадеться казна-що й розтопче молодий вік, наче квітку на дорозі* (17, с. 492); *Із самої синяви виїхав вершник, щось епічне, горде було в його поставі і в тому, як з вечорового присмерку, наче з ріки, вибирався кінь* (22, с. 70). У таких порівняльних конструкціях часономени займають основну позицію, оскільки саме про них йдеться у мовленнєвому відрізку, саме їхню головну ознаку розкривають порівняння.

Залежно від порівнюваної ознаки предметні порівняння можна поділити на групи:

- *кінестетична ознака: Поволі, як ті воли, потяглися його дні* (16, с. 330); *Спливла її молодість, спливла, мов жовтий вербовий листок над водою* (3, с. 67–68); *І дві ночі, як два крила, налетіли, огорнули Оксану: перша ніч – зустрічі, а друга – прощання* (22, с. 483); *А дні за днями – як хмара за хмарою* (12, с. 76) – тут хоч не вказано конкретної дії, проте читач розуміє, що йдеться про рух – хмари плывуть, отже, дні теж;
- *тактильна ознака: Бо світанок був тихий і сонячний, свіжий, наче росою вмився* (5, с. 172);
- *зорова ознака: А день такий, як великодня писанка* (6, с. 28); *Худенька й сивокося, як зблякла восени польова квітка* (3, с. 58–59);

- *колірна ознака: А день такий сонячний, так обливає нас світлом, таким білим, як посивілі коси...* (9, с. 44); *А ніч видалась чорна, зовсім чорна, як його волосся* (9, с. 111); *І коли вже літній вечір стає такий темно-зелений, як латка конопель на городі, Фрося навзгинці перебирається в клуню* (6, с. 133); *А в хаті – досвіток сірий, наче сіра миша* (6, с. 162); *Ті очі – синє весняне небо, коли в ньому появляються журавлі, починають курликати* (9, с. 227), де об'єкт порівняння виконує роль присудка;

- *риса характеру людини: Та й пішов вік стороною, як злодій од людей, і нічого доброго не згадаєш у ньому* (23, с. 133); *Осінь, як добра господиня, ходила од села до села, віючи здоров'ям і величним задуманим спокоєм* (16, с. 308).

Об'єктні порівняння передбачають пасивну роль темпоральних номінацій. Пор.: *Клапті пісень, мов давні спогади дитинства, наздоганяють хлопця...* (21, с. 145); *Поміж соняшників, що золотими решетами пересівали сонце, стояла спокійна, як саме літо, молодиця* (22, с. 142); *І все ж таки – ранок: мовби жар-птиця прилетіла, звила собі гніздо в моїх грудях* (6, с. 222); *Дані й Василькові хочеться, щоб їхня нова хата була веселою, як сонячна літня днина* (12, с. 25); *І який прекрасний простір відкривається звідси на долину Сожу, на річку, на землі Білорусі, що мріє в бузковому серпанку, як чарівливий спогад молодості, з якою нехочеться розлучатись* (3, с. 65).

Серед об'єктних порівнянь також виділяємо асоціативні елементи, які за певними ознаками й характеристиками пов'язують темпоральність з іншими явищами й категоріями і стають елементами асоціативного поля:

- *тактильна ознака: Вона впертим помахом руки відводить від себе чарування, що обплутало його, мов бабине літо* (16, с. 87);

- *звуко-зорова ознака: Й голос її наче звітрився, став плюскій, як осінній колосок* (7, с. 53);

- *зорова ознака: Вдень було темно, як уночі* (5, с. 187); *Він стояв під липою, сам як дерево осіннє – некрасивий, худий* (9, с. 81);

- *слухова ознака: Коцаве обличчя в Павла Голохи глухе, як ніч без зірок* (6, с. 145); *Тиша по селі, мов у голодний рік, коли у кожній хаті лежав*

покійник (9, с. 34);

- колірна ознака: *З приязню уявив собі білявого, середніх літ чоловіка з сміхотливими іскорками в очах кольору осінньої води на піщаних перемілах* (16, с. 462); *Обличчя в Неїжхліб збагровіло, наче осіннє небо на заході* (7, с. 164); *У червоній хусточці, як саме світання, йшла на поле молода ланкова* (16, с. 505); *Незабаром вплив місяць і вода в річці стала золотою, як восени листя на деревах* (9, с. 61); *Зупинившись, він побачив, як негадано розступився морок, а з нього зеленопроглянуло літо* (18, с. 7);

- тактильно-колірна ознака: *Дорога попереду була сіра й холодна, як і цей ранок, останній його ранок – він уже не сумнівався в цьому* (15, с. 137);

- ознака за формою: *Далі йшли мовчки, наче між ними встановився якийсь таємничий, незбагнений, тонкий, мов нитка бабиного літа, зв'язок* (17, с. 169);

- кінестетична ознака: *Відійшло моє, як весняна вода...* (16, с. 452);

- смакова ознака: *Весняне повітря – особливе, і, мабуть, ніколи більше не доводилось тобі куштувати такого свіжого та запаморочливого повітря, як у дитинстві* (5, с. 139–140);

- риса характеру людини: *Спокійним, замріяним, як літня українська ніч, був донедавна Тарас Баюра* (15, с. 116).

У мові художніх творів письменників-подолян ХХ ст. нерідко натрапляємо на предметно-об'єктні порівняння, де темпоральні номінації вжито в структурі об'єкта і предмета водночас: *І минаються вони [роки] швидко, як весняна вода* (22, с. 109); *Чотири роки, мов чотири віки, пройшли над землею, мільйони очей згасли на ній і стали землею* (17, с. 15); *Проте рік довгий, як вік...* (2, с. 84); *Ще дівчиною, а потім молодницею гадалось, що все життя, як одну годину, проживе зі своїм судженням* (22, с. 109); *Молодість минула назавжди, як учорашній день* (9, с. 67); *Вересень має такі дні, в яких неждано, як у жнива, гаряче заїмлиться і загойдається обрій* (18, с. 164); *Рештки цього дня і вечір пролетіли для Поцілуйка, як одна хвилина* (20, с. 313); *Цей день тягнувся йому за рік* (22, с. 213); *Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, золоточубий вересень.* (17, с. 626). Зокрема, в реченні *Отак і сходяться пісня і*

життя – приємкер давнини і світанок сьогодні (17, с. 684) відбувається подвійне (об'єктне й об'єктно-предметне) порівняння: предмет *пісня* порівнюється із *приємкером давнини*, а відрізок часу *життя* – зі *світанком сьогодні*, що виражає специфічний узаємозв'язок минулого з теперішнім. Як видно з поданих вище речень, такі порівняння найповніше виражають настрій, стан, відчуття автора або персонажа, пов'язані з часом.

За будовою виділяємо *просте* і *поширене* порівняння. Простим є порівняння, яке містить одну порівнювану ознаку, один предмет і один об'єкт: *А полярний день просвічує, як рентген* (15, с. 163); *Вулицями, як сама молодість, проходили дівчата* (20, с. 345). До поширених належить порівняння з однією-двома порівнюваними ознаками, одним-двома об'єктами, одним предметом, пор.: *Бо що дівоча врода? Блисне, мов роса, і туманцем зійде, наче роса влітку* (22, с. 236); *Журавлистий, неквапний, мов добра година, Лаврін Гримич славився на всю округу, як найкращий скиртоправ* (22, с. 98). Найчастіше поширені порівняння виражені порівняльним зворотом чи підрядною реченнєвою конструкцією. У межах поширеного порівняння у нашому дослідженні виявлено ланцюгове об'єктнепорівняння: *незрозумілий, мовби темний, як ніч; день – як море; день – мов чорнаніч, подібна до тієї теміні*, напр.: *Світ раптом став страшний, зовсім незрозумілий, мовби темний, як ніч за вікном* (9, с. 14); *Нині день – як море* (5, с. 218); *День – мов чорна ніч, подібна до тієї теміні, в яку задовго до смерті дідусевої світ заховав од нього різнобарв'я* (9, с. 141).

Відповідно до тематики нашого дослідження *просте* і *поширене* порівняння класифікуємо за напрямками, виокремлюючи: *просте порівняння в межах лексико-семантичного поля «час»* та *просте порівняння в межах асоціативного поля «час»*; *поширене порівняння в межах лексико-семантичного поля «час»* та *поширене порівняння в межах асоціативного поля «час»*.

Простих порівнянь у межах лексико-семантичного поля «час» засвідчено найбільше, напр.: *Під вербами, як сама юність, віночком стояли дівчата й вели свої сумні пісні* (20, с. 366); *А попереду жита так само пересівали тіні, росу й місячне сяйво, і тільки на дорозі воно лежало чистим, як літнє золотисте*

марев (20, с. 368); *За твоє здоров'я, свате, за твою службу після евакуації, – глухо, мов осінній дощ, бубонить батько* (20, с. 383); *Тепер Марко Безсмертний був чорним, як ніч* (20, с. 121); *Темні, як осінні орачі, вони трудилися зранку до пізньої ночі, викидаючи з своїх камінних душ теплі струмочки запашиної муки* (21, с. 164); *Його осінні й куці, мов осінні кленові листки, руки то тремтіли на бездушному мрамурі, то з розмаху падали на святешні, протерті в колінах штани* (19, с. 30); *Ось я темна, як ніч, і все життя погано мені* (11, с. 151).

Набагато менше простих порівнянь у межах асоціативного поля «час»: *Потрібний він їй, як торішній сніг* (22, с. 13); *І доти вони всюди були разом, покине зустріли в горах біля потічка одну дівчину, красну, мов світанкова зоря* (20, с. 161). Попри те що просте порівняння в межах асоціативного поля «час» кількісно поступається простому порівнянню в межах лексико-семантичного поля «час», однак визначальною рисою творчості вінницьких письменників ХХ ст. є майстерна вибудова асоціативних зв'язків, пов'язаних із порівнюваними чи порівняльнимитемпоральними частинами на основі зорових, зокрема колірних, тактильних характеристик.

Влучною є і фразеологізація порівняльних одиниць: *темний, як осіння ніч; літа, як вода; рештки дня і вечір пролетіли, як одна хвилина; день буде, як золото; день куций, як заячий хвіст*. Пор.: *Ох, і темний ти, Антоне, як осіння ніч...* (20, с. 298); *Літа, як вода – їм нема вороття* (20, 135); *Рештки цього дня і вечір пролетіли для Поцілуйка, мов одна хвилина* (20, с. 313); *День завтра буде, як золото, — дивиться на зорі дідусь і йде зі мною до воріт* (17, с. 506); *День тепер куций, мов заячий хвіст* (17, с. 634). Як зазначає М. Личук, «темпоральні частково фразеологізовані речення є універсальними складниками структури будь-якого художнього тексту» [60, с. 172], адже «увиразнення засобів живої народної мови відтворює в художньому тексті часовий і локальний колорити, соціальний тип зображуваного середовища, характерні особливості мови персонажів» [119, с. 98]. Зрідка в досліджуваних текстах трапляються порівняльні звороти біблійного походження: *Глядіть, щоб після такої радості не засумували, мов у судний день* (20, с. 347); *Боюсь я його, як торішнього снігу* (22, с. 64); *Він*

не доганяв її, немов молоді літа (20, с. 45).

У реченнях *Листок за листком летіли над її непокритою головою* (9, с. 59); *Тільки де-не-де б'ються на вітрі червоні листочки в своїй останній тривозі* (11, с. 118); *Ну й мороз узявся на ніч — аж шкварчить* (17, с. 656) через опис природних явищ (*листок за листком летіли; листочки б'ються на вітрі в тривозі; мороз, аж шкварчить*) автор підводить читача до сприймання, хоч і не називає пору року безпосередньо. Асоціативне поле «час» фігурує і в реченні *Сьогодні і небу, і сонцю млостилося, нездужалось, і далечінь стояла така, ніби на ній хтось перелопачував сонячне проміння із місячним* (17, с. 606), де автор у стверджувальному порівняльному звороті підводить читача до сприймання сутінкової пори через асоціативні зв'язки з явищами природи. У реченнєвому контексті *Обоє сиві, наче молоком облиті, глянули один одному в очі, побачили в них, як у снах, свої давні літа, свої різні дороги й зітхнули* (17, с. 688) крізь кольорову асоціацію *сиві, наче молоком облиті* виникає тісний асоціативний зв'язок, що підсилює значення періоду життя – *старість*.

Н. Майборода зауважує, що «з'ясування семантики компонентів порівняння дає змогу вивчити психологію творчості письменника, виявити об'єктивну прагматичну інформацію, що є частиною зображуваного». [63, с. 191]. Героїню роману «Правда і кривда» автор тричі порівнює з осінньою вербичкою, очевидно, на основі подібності кольору волосся дівчини й пожовклого листа верби, або ж риси характеру (ніжна, тремтлива, беззахисна) і вербових лоз, які тремтять на осінніх вітрах: *Олена до вас більше не піде, – обома руками пригорнув дівчину, а вона, золотокоса, притулилась до нього, мов осіння вербичка* (20, с. 363); *А найчастіше хотілося бачити свою милогубу, золотокосу, мов осіння вербичка, Олену* (20, с. 11); *Великою гордістю перемагав велику любов, але й досі не знав, хто її переміг: чи гордість, чи літа, чи пісня золотокосой, мов осіння вербичка, Олени* (20, с. 45).

Поширені порівняння в межах лексико-семантичного поля «час» теж досить активно функціонують: *Але ось негадано прийшла і до тебе твоя запізніла весна, прийшла несподівано, мов злива, і щедра, мов злива* (20, с. 137); *Бували такі дні,*

що тяглися, як навантажені снопами чи дровами підводи, а були й такі, що бігли вскач (12, с. 126); *Але ось негадано прийшла і до тебе твоя запізнiла весна, прийшла несподівана, мов злива, і щедра, мов злива* (20, с. 137); *Вона ж у вас гарна, як весна, а завзята, як віхола* (22, с. 115); *Тепер вона була спокійна і рум'яна, як тиха осіння година* (16, с. 452). Серед поширених порівнянь у системі подільського світогляду встановилися певні асоціативні штампи: чистота духовна у подільських письменників асоціюється зі світанком, із юністю, тобто з початком дня, життя, і пов'язана зі світлими надіями на щасливе майбутнє. Ці штампи накладають відбиток на часосприйняття читачів досліджуваних художніх творів, розширюючи асоціативне поле, напр.: *Прояснена, відхиливши назад голову, стала перед ним тиха і чиста, як світання* (16, с. 129). У синтаксичній конструкції *Час пролітає над нами, то мов чорна птиця, то як білосніжний лебідь* (20, с. 423) використане поширене антонімічне порівняння, виражене за допомогою розділових сполучників *то... то: то мов чорна птиця, то як білосніжний лебідь*.

Асоціативне поле «час» у поширених порівняннях відображено лише на основі особистих мовних асоціацій, які виникають у процесі сприймання, оскільки в усіх досліджуваних зразках наявна темпоральна номінація, яка входить до лексико-семантичного поля «час» і водночас утворює індивідуальні асоціації у свідомості читача.

За змістом виокремлюємо порівняння стверджувальне і заперечне. Стверджувальне порівняння може містити вказівний займенник *такий (як), така (як), та (ж)*, який підсилює подібність між порівнюваними елементами, наділяючи порівняння особливим змістовим навантаженням: *Змірює мене таким оком, наче в ньому днювала і ночувала злоба* (17, с. 677); *І от скільки років промайнуло з того часу... але очі в нього залишилися такими ж, як у дитинстві* (20, с. 112); *І пахло сунцею, грибами, розіпрілим хмелем і тією житньою свіжістю, яку приносять тільки петрівчанські пучки блискавиць* (17, с. 613).

Заперечне порівняння ґрунтується на протиставленні, узаємозапереченні об'єкта і предмета порівняння: *Зараз він був не наймит, а сама молодість*

(16, с. 163); *Може, це й справді не жінка, а саме літо йде собі загородами...* (17, с. 499); *Оце буде свято! Не Різдво, а Великдень!* (17, с. 696). «Порівняння, побудовані на принципі заперечення, допомагають виділити в суб'єкта певну ознаку (сему) через його спорідненість з об'єктом... Обов'язкова в цій порівняльній конструкції частка *не* розрізняє (на основі спільної ознаки) суб'єкт та об'єкт і створює роздільну порівняльну ситуацію» [73]. Різдво зазвичай асоціюється зі спокоєм, «емоційне тло Різдва в колективній свідомості подолян сповнене духовним піднесенням, цілою гамою позитиву, очікуванням дива, чуда, вірою в магічну властивість цього свята. Почуття синхронізуються з емоціями, які надихають на любов, турботу про рідних, добро» [85, с. 69], проте Великдень символізує здебільшого пробудження весняної природи, тепло, ігри й веселощі для дітей. І хоч обидва свята мають сакральний зміст, усе ж емоційне навантаження відрізняється, а в пропонованому контексті цей протиставляється. Шляхом антонімічного протиставлення лексем *звичним* – *незвичним*, а, отже, й інтуїтивного протиставлення об'єктів порівняння *щодення* й *марення* використано також поширене порівняння в реченні: *Все було таким звичним, як щодення, і таким незвичним, як марення* (18, с. 31). Як бачимо, крім частки *не*, заперечне порівняння може виражатися також через використання антонімів.

Отже, з-поміж аналізованих художніх порівнянь з елементами лексико-семантичного та асоціативного поля темпоральності найпоширенішими у мовотворчості письменників Вінниччини ХХ ст. є прості порівняльні конструкції та підрядні порівняльні частини в складнопідрядному реченні. Асоціативне поле також представлено різноструктурними порівняннями, у яких порівнювана ознака викликає асоціації, не пов'язані з часом, а згодом ці асоціації набувають ознак темпоральності з новими зоровими, слуховими, тактильними, смаковими, кінестетичними відтінками та поведінковими рисами людей і тварин.

Висновки до розділу 3

Функційно-стильова специфіка засобів художнього вираження часових понять полягає в активному використанні стилістичних фігур, у складі яких перебувають часономени або їхні вербальні замітники – елементи асоціативного поля «час» вторинного значення. Це передусім метафори та їхній основний різновид – персоніфікація, епітети, порівняння. Авторська мова досить різноманітно й колоритно виражає семантику темпоральних номінацій.

Метафора – найпоширеніший художній засіб, яким позначають темпоральність, у мові творів письменників Вінниччини ХХ ст. Завдяки метафоризації часових понять читач може уявити час в образі людей, тварин, небесних світил. Установлено, що в центрі аналізованих метафор перебувають елементи тематичних груп: ядро лексема «час», сезонні номінації, назви місяців, періодів доби. У досліджуваних метафорах виділяємо асоціативне поле «час» первинного і вторинного значення (первинне значення мають метафори, у яких наявна темпоральна номінація; вторинне значення належить метафорам, у яких немає темпоральної номінації, але на основі певних асоціацій виникає сприймання тієї чи тієї темпоральної категорії). За позицією часономенів у складі аналізованих метафор виділено суб'єктну, об'єктну та суб'єктно-об'єктну групи.

Письменники-подоляни широко використовують персоніфікацію часових понять, що дає змогу провести паралель із людським життям на основі певних рис характеру чи за зовнішнім виглядом, простежити закономірності змін часових проміжків та соціального і внутрішньопсихологічного стану людини. Персоніфікацію часових понять кваліфікуємо як надання антропоморфних рис поняттям, які належать до лексико-семантичного й асоціативного поля «час». У дослідженні увагу зосереджено на семантичному принципі класифікації персоніфікованих часових понять за тематичними групами лексики: частина доби, назва години, назва періоду життя, назва пори року, рік, неозначений час. Основними функціями персоніфікації є: 1) привернення/утримання уваги читача – за допомогою персоніфікованого часу виникає тісний асоціативний зв'язок між періодом життя персонажа і свідомістю реципієнта, унаслідок чого виникають

певні асоціативні відношення, які спонукають читача до утворення паралелей між власним внутрішнім світом і персоніфікованим часом у художньому тексті;

2) культурно-виховна і волюнтативна функції персоніфікації часових понять – читач на основі особистісних характеристик персонажів, часу, описаного в тексті, проєктує власний морально-психологічний стан на художній твір, утворюючи певну цілісність.

Епітети на позначення темпоральності також активно використовували письменники Вінниччини ХХ ст., намагаючись створювати образи традиційного (звернення до фольклорних мотивів) та зорового (доповнені результатом авторської уяви) характеру. Зорові епітети в досліджуваних художніх творах переважно ґрунтуються на образному перенесенні ознак 1) психофізичного стану людини, зовнішності людини і тварини, емоційно-почуттєвої сфери (антропоморфних ознак), 2) природно-кліматичних, погодних умов (природних ознак) та 3) настроїв, що переважають у певний період історії й чітко виражають добу, яка описується в тексті (історичних ознак) на ознаки часових понять: сезонних номінацій, назв періодів доби, проміжків часу (година, хвилина), місяців тощо.

Серед досліджуваних епітетів виокремлюємо подвійні епітетні конструкції, у межах яких подано визначення поняття «антонімічні епітетні конструкції». Основними функціями, що їх виконують часові епітети в мові досліджуваних творів, є орнаментальна, експресивна, посилювальна і функція виділення головної ознаки. Різноманітність епітетів, основною частиною яких є ядро лексема час, вражає багатозначністю й різноманітністю вираження семантичних відтінків шляхом майстерного добору художніх означень, які співвідносяться з різними смаковими, дотиковими характеристиками й ознаками стрімкого руху.

Серед аналізованих художніх порівнянь з елементами лексико-семантичного та асоціативного поля темпоральності найпоширенішими у мовотворчості письменників Вінниччини ХХ ст. є прості порівняльні конструкції, скомпоновані здебільшого з назв часових відрізків, періодів життя чи асоціативних часових зв'язків, які відносимо до асоціативного поля

темпоральності, а також підрядні порівняльні речення (предикативна частина складного речення). Асоціативне поле також репрезентують порівняння, у яких порівнювана ознака викликає окремі асоціації, не пов'язані з часом, після чого часові асоціації набувають нових відтінків: зорових (зокрема, колірних), слухових, тактильних, смакових, кінестетичних та поведінкових рис людей і тварин. Визначено структуру простих (один предмет, один об'єкт, одна порівнювана ознака) та поширених (більша кількість об'єктів та порівнюваних ознак) порівнянь. У дослідженні розмежовуємо терміни: «предмет» – явище, особа, елемент природи тощо, що порівнюється; «суб'єкт» – істота, виконавець дії; «об'єкт» – те, з чим порівнюють. За позицією темпоральної номінації або часового поняття в структурі порівняння визначаємо предметне, об'єктне та предметно-об'єктне порівняння. За змістом порівняння виділено стверджувальні й заперечні порівняння, а за способом вираження – порівняльний зворот, предикативна частина складного речення, описове порівняння, конструкції зі ступенем порівняння прикметника, порівняння у формі орудного відмінка, запозичені з усної народної творчості, що засвідчує кореляцію авторського часосприйняття з фольклорними мотивами. Активне використання фразеологізованих порівнянь свідчить про глибокий зв'язок із національно-ментальними особливостями сприйняття й потрактування категорії темпоральності.

ВИСНОВКИ

Категорія темпоральності посідає важливе місце у творчості вінницьких письменників ХХ ст. Ураховуючи попередній досвід вивчення цього явища, можемо стверджувати, що воно надзвичайно різноманітне, адже, починаючи з античності, неодноразово ставало об'єктом досліджень філософів, істориків, психологів, лінгвістів, проте й досі не є остаточно вивченим. Це пов'язано з тим, що темпоральність – категорія надто абстрактна, отже, виражає не лише лексичне значення, але й контекстуальне, яке залежить від семасіології, діахронічної семантики, структурної семантики, генеративної семантики, лексичної семантики, семантики речень, семантики прагматики тощо. Ці протиріччя вимагають комплексного підходу до групування й аналізу лексичних одиниць та їхньої семантики, одиниць, дотичних за значенням, ураховуючи всі обставини й особливості часу та місця висловленого, а також аудиторію, яка сприймає це слово, і специфіку його сприймання в конкретний момент. Цілісно проектувати навколишню дійсність лексичними категоріями дає змогу польова структуризація мови.

У системі мовних засобів вираження лексико-семантичне поле утворює павутину: має чітку нерозривну структуру, де кожен компонент тісно пов'язаний з іншими, які перебувають на одному рівні і сходяться в центральній точці. Розвиваючи цю думку, пояснюємо структуру лексико-семантичного поля «час». Точку, до якої сходяться всі координати, називають ядром, що виражене архісемою час, її словоформами й найближчими синонімами, а також спільнокореневими словами. Архісема є найменш змінною одиницею в системі лексико-семантичного поля й не переходить до складу інших компонентів поля, проте виражає найрізноманітнішу семантику залежно від типів темпоральної свідомості. Трохи далі від ядра розташовані основні структурно-семантичні різновиди лексико- семантичного поля, які мають більш розгалужену систему значень і є однаково пов'язаними між собою і з ядром. Ці компоненти називаємо центром лексико- семантичного поля «час» і відносимо до них тематичні групи

лексики: «назви пір року», «назви періодів доби», «назви місяців», «назви вікових періодів» з усіма їхніми мікрополлями. І хоч ЛТГ «назви вікових періодів» значно відрізняється від інших, оскільки виражає не часопроміжок, а його зовнішню ознаку за характеристикою певних рис людини, проте ми все-таки зараховуємо цю групу до центральних елементів ЛСП, адже її мікрополля тісно пов'язані з іншими мікрополлями центральної зони через образну систему значень. Останньою складовою ЛСП є периферійна зона, яка вміщує найбільшу кількість компонентів, є досить розгалуженою й найближче контактує з периферіями інших лексико-семантичних полів. Ця взаємодія із суміжними полями робить її вразливою до сторонніх впливів, тому семантика її компонентів набуває рис інших полів, часто не пов'язаних із темпоральністю безпосередньо. Проте вона з'єднана зі своїм ядром через центр невидимими, але відчутними зв'язками, що дозволяє їй залишатися складовою частиною свого поля.

У межах лексико-семантичного поля «час» класифікуємо його семантико-структурні компоненти за типом темпоральності, які визначаємо за синтаксичною функцією і за значенням. За синтаксичною функцією виділяємо суб'єктну (темпоральність є виконавцем дії), об'єктну (дія спрямована на темпоральність) й обставинну темпоральність (темпоральна номінація вказує на час, коли відбувається описана дія). Констатовано, що темпоральна номінація в досліджуваних текстах може бути виражена не лише обставиною часу, але й обставиною місця, що накладає конотативні значення на цей фрагмент тексту. За значенням у межах периферійної зони поділяємо темпоральність на первинну (темпоральна номінація – головне слово у словосполученні) і вторинну (темпоральна номінація – залежне слово у словосполученні).

Структуру асоціативного поля «час» не виділяємо як ядрово-периферійну, оскільки такий поділ може бути можливим за рахунок асоціативного експерименту. Матеріал і специфіка нашої дисертаційної праці вимагає іншого підходу до структуризації цього асоціативного поля, за якого його структуру класифікуємо на асоціативне поле «час» первинного значення й асоціативне поле «час» вторинного значення. Первинне і вторинне значення виокремлюємо на

основі критерію природи мовних темпоральних асоціацій. Якщо в текстовому фрагменті наявна темпоральна номінація, але її значення насичене додатковими відтінками – конотаціями (інакше вона належатиме не асоціативному, а лексико-семантичному темпоральному полю), то вона виражає асоціативне поле первинного значення. Якщо ж у текстовому фрагменті відсутня темпоральна номінація, але за певним набором ознак, описаних у ньому, читач розуміє, про який часопроміжок ідеться, то в цьому разі маємо асоціативне поле «час» вторинного значення. Засобом його вираження слугує здебільшого не одна номінація, а описова конструкція, іноді й цілий текст, ураховуючи специфіку аналізованих творів і ставлення їхніх авторів до явища часу. Відтак констатуємо, що асоціативне поле функціює на всіх мовних рівнях (лексичному, морфологічному, синтаксичному, прагматичному, когнітивному) і є прерогативою психолінгвістики.

На відміну від лексико-семантичного поля асоціативне поле читач сприймає через слово-асоціат (або фразу-асоціат), яка діє на рецептори смаку, нюху, зору, слуху, дотику й викликає відповідну реакцію в аналізаторах кори головного мозку. Отже, сприймаючи часономен, насичений конотацією будь-яких сенсорних характеристик, читач отримує не лише розуміння цього слова, але і його відчуття, що, безперечно, впливає на його особливості запам'ятовування та психоемоційний стан, викликає у нього емпатію, біль, пов'язує прочитаний фрагмент художнього тексту з його особистими сенсорними спогадами, поєднуючи автора, персонажа і читача в єдине ціле.

Відчутним є також зв'язок: «час написання твору – час, описаний у творі – час прочитання твору», що додає художньому тексту додаткової суб'єктивності, а особливо в досліджуваних творах, де часу як явищу часто належить основне місце. Лексико-семантична особливість художніх текстів письменників Вінниччини ХХ ст. відображає найтрагічнішу епоху в історії України, проте через цензуру й постійний ризик бути репресованими автори майстерно використовували алегорію й паралелізм, метафору, метонімію, персоніфікацію, порівняння й епітети, особливо кольороназви.

Метафора – найпоширеніший засіб художнього мовлення авторів досліджуваних художніх творів. За позицією часономенів у складі аналізованих метафор виділено суб'єктну, об'єктну та суб'єктно-об'єктну групи.

У межах метафори виділяємо персоніфікацію часових понять, що дає змогу провести паралель із людським життям на основі певних рис характеру чи за зовнішнім виглядом, простежити закономірності змін часових проміжків та соціального і внутрішньопсихологічного стану людини. Персоніфікацію часових понять кваліфікуємо як надання антропоморфних рис поняттям, які належать до лексико-семантичного й асоціативного поля «час». У нашому дослідженні увагу зосереджено на семантичному принципі класифікації персоніфікованої темпоральності відповідно до лексико-тематичних груп. На мовному матеріалі досліджуваних творів визначено функції персоніфікації: привернення/утримання уваги читача, культурно-виховну, волюнтативну.

Письменники Вінниччини ХХ ст. також активно використовували епітети на позначення темпоральності. Звертаючись до фольклорних мотивів, вони створювали образи традиційного характеру, а, демонструючи багату уяву, пропонували читацькому загалу цікаві зорові образи. В основі зорових епітетів перебувало образне перенесення ознак психофізичного стану людини, зовнішності людини і тварини, емоційно-почуттєвої сфери, природно-кліматичних, погодних умов, настроїв, які переважають у певний період історії й чітко виражають добу, яка описується в тексті тощо на ознаки часових понять: сезонних номінацій, назв періодів доби, коротких проміжків часу (година, хвилина), місяців тощо. Як специфічні виокремлено подвійні епітетні конструкції, серед яких переважають епітетні конструкції антонімічного плану, вибудовані на протиставленні ознак. Функційна роль часових епітетів, як засвідчує обстежений матеріал, досить багатопланова: орнаментальна, експресивна, посилювальна і функція виділення головної ознаки.

Серед аналізованих художніх порівнянь з елементами лексико-семантичного та асоціативного поля темпоральності найпоширенішими у мовотворчості письменників Вінниччини ХХ ст. є прості порівняльні конструкції,

скomboнованi здебiльшого з назв часових вiдрiзкiв, перiодiв життя чи асоцiативних часових зв'язкiв, якi вiдносимо до асоцiативного поля темпоральностi. Визначено структуру простих порiвнянь: один предмет, один об'єкт, одна порiвнювана ознака. Крiм простих порiвнянь, часто використовуються поширенi порiвняння, якi мають у своєму складi бiльшу кiлькiсть об'єктiв та порiвнюваних ознак.

За позицiєю темпоральної номiнацiї, або часового поняття в структурi порiвняння визначаємо предметне, об'єктне та предметно-об'єктне порiвняння. За змiстом порiвняння видiлено порiвняння стверджувальнi й заперечнi, а за способом вираження – порiвняльний зворот, предикативна частина складного речення, описове порiвняння, конструкцiї зi ступенем порiвняння прикметника, порiвняння у формi орудного вiдмiнка, запозиченi з усної народної творчостi, що засвiдчує кореляцiю авторського часосприйняття з фольклорними мотивами. Особливої значущостi у мовотворчостi письменникiв Вiнниччини ХХ ст. набувають фразеологiзованi порiвняння, якi вiдбивають специфiку нацiонального мислення, є втiленням своєрiдностi розумiння свiту, ситуацiй життя, засобом вiдтворення найтонших аспектiв номiнativної значеннєвостi в категорiї темпоральностi.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. Поетика. Київ: Мистецтво, 1967. 134 с.
2. Аскерова І. А. Семантичне поле назв емоційно-афективних станів у польській мові: автореф. дис канд. філол. наук: 10.02.03 – слов'янські мови. Київ, 2006. 19 с.
3. Барчук В. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис: монографія. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 416 с.
4. Белобородова Д. Категорія темпоральності в контексті українських родинно-побутових балад. *Міфологія і фольклор*. № 1–2. 2016. С. 48–54.
5. Близнюк К. Р. Лексико-семантичне поле «патріотизм» в українській, англійській і польській мовах: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. Вінниця, 2019. 263 с.
6. Бондаренко А. І. Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ століття: монографія. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. 392 с.
7. Борисов О., Петракович В. Лексична репрезентація концепту «дитинство» (на матеріалі сучасних лексикографічних джерел). *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. 2008. Вип. 40. С. 164–167.
8. Братиця Г. Г. Лексико-семантичні та стилістичні особливості функціонування колоронімів у творах В. Борхерта: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови. Запоріжжя, 2021. 211 с.
9. Бреник І. В. Виділення ядерної та периферійної зон в межах ЛСП прикметників позитивних емоцій в англійській мові. *Філологічні науки. Теоретичні і методологічні проблеми дослідження мови*. URL: http://www.rusnauka.com/25_NNP_2009/Philologia/50492.doc.htm.
10. Бронських С. В. Польовий підхід щодо вивчення лексичної системи мови у форматі дослідження «понятійного поля». URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_20-12_24_5.pdf.
11. Великий тлумачний словник української мови. URL:

<https://slovnyk.me/search?term=%D0%B2%D0%B5%D1%81%D0%BD%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%B0>

12. Вернадський В. І. Філософські думки натураліста. Київ: Наукова думка, 1991. 520 с.
13. Вихованець І. Р. Темпоральність. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2007. С. 706.
14. Волковинський О. Епітет як носій та елемент стилю. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*. 2013. Вип. 21. С. 272–277.
15. Волошина О. Лексика відчуття як засіб вираження сенсорної оцінки та її конотативні властивості. *Наукові записки Вінницького національного аграрного університету. Серія : Соціально-гуманітарні науки*. 2013. Вип. 2. С. 51–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/naukzv_2013_2_7.
16. Вражаючі внески Платона в психологію. 2022. URL: <https://uk.nsp-ie.org/platon-historia-psicologia-470>.
17. Гайдаєнко І. В. Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Запоріжжя, 2002. 16 с.
18. Гайдай Г. А. Роль лексико-семантичного поля у відтворенні мовних картин світу. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія»*. Том 24. 2012. № 1–2. С. 291–296.
19. Гайдеггер М. Буття і час. URL: <https://tureligious.com.ua/buttia-i-chas-martina-haydehhera>.
20. Герцовська Н. О. Лексико-семантичне поле успіху як складова категоризації і концептуалізації дійсності (на матеріалі англійської та української мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. Київ, 2011. 20 с.
21. Гешко Н. Лексико-семантичне поле як системно структурне утворення та методи його дослідження. *АПСНІМ*. 2014. № 2. С. 73–78.
22. Глобіна Л. Можливості комунікативної моделі значення при системному описі функціонування одиниць лексико-семантичного поля партитивної

лексики. *Вісник Полтавського педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка*. 1998. № 1. С. 116–125.

23. Горобець А. Епітет як репрезентант темпоральності в межах лексико-семантичного й асоціативного поля «час» (на матеріалі художніх творів письменників Вінниччини ХХ століття). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2020. Вип. 31. С. 89–96.

24. Горобець А. Лексико-семантичне поле «час» у мові повісті Михайла Стельмаха «Гуси-лебеді летять». *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. Київ: Міленіум, 2018. Вип. 292. С. 131 – 138.

25. Горобець А. Сенсорика часу як репрезентант ідіостилю Михайла Стельмаха (на матеріалі роману «Чотири броди»). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2019. Вип. 28. С. 46–55.

26. Губа Л. В. Стилїстична фігура персоніфікації у художніх казках Германа Гессе. *Молодий вчений: Філологічні науки*. 2017. № 10 (50). С. 614–618.

27. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики. Київ : Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.

28. Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич: Відродження, 1991. 341 с.

29. Дрібнюк О. Т. Функції метафори у публіцистичному стилі. *Мова і культура*. 2011. Т. 8. Вип. 14. С. 140–144.

30. Дятчук В. В. Як передається в мові відчуття запаху. *Культура слова*. 1978. Вип. 15. С. 35–42.

31. Ейзенштейн С. Четвертий вимір у кіно. *Естетика кіномистецтва*. Київ: Мистецтво, 1978. С. 47–60.

32. Євграфова А. О. Лексико-семантичне поле «почуття» в поезії О. Олеся. *Вісник Сумського державного університету. Серія Філологія*. 2008. № 2. С. 51–54.

33. Жилко Ф. Т. Про семантичне поле української мови. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 12. С. 14–18.

34. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова: монографія. Київ:

Наукова думка, 1984. 254 с.

35. Жуковська А. В. Тактильна поведінка мовця в англомовному художньому дискурсі: номінативний та комунікативно-прагматичний аспекти : дис канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2018. 230 с.

36. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти: монографія. Вінниця: Нова Книга, 2009. 400 с.

37. Завальнюк І. Лексико-семантичне поле «час» із погляду народної творчості (на матеріалі прози письменників Вінниччини ХХ століття). *The 7th International scientific and practical conference "Perspectives of world science and education" (March 25-27, 2020)* CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2020. P. 421 – 426.

38. Іваненко Н. В. Лексико-семантичне поле добро в українській та англійській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. Київ, 2007. 24 с.

39. Іншакова І. Є. Специфіка функціонування одоративної лексики у творах М. Коцюбинського. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2011. Вип. 6. С. 579–585.

40. Капась В. А. До проблеми дослідження лексики за полями. *Вісник Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника*. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 375–379.

41. Кардашук О. В. Семантичне поле простору : статус, структура, внутрішні зв'язки (на матеріалі прикметників української мови) : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Чернівці, 1998. 186 с.

42. Класичні теорії асоціативної психології. URL: <http://um.co.ua/1/1-1/1-115796.html>.

43. Ключко Н. Л., Поздрань Ю. В. Частиномовна та функціонально-стилістична характеристика одоративної лексики у поетичній творчості Івана Драча. URL : <http://pozdran.vk.vntu.edu.ua/file/78e590dc0b2e7b096176d43eb4fab5d6.pdf>.

44. Ключка Н. Лексико-семантичне поле як системно-структурне утворення. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2012. Вип. 24. С. 129–131.

45. Кобилецька Л. В. Часові та просторові відношення у сучасній чеській фразеології : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.03 – слов'янські мови. Львів, 2020. 245 с.
46. Козловська Л. Епітет як компонент лексико-семантичного поля «час» у поетичній мові Ліни Костенко. *Науковий вісник МГУ. Серія: Філологія*. 2023. № 60. С. 61–64.
47. Козловська Л. Лінгвософія часу в сучасній українській поезії. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2023. Вип. 36. С. 53–61.
48. Козловська Л., Дяченко Г. Концепт «самотність» у поетичній мовотворчості кінця XX – початку XXI століття. *Культура слова*. 2021. № 95. С. 184–195.
49. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль. Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2002. 459 с.
50. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
51. Кочерган М.П. Контекст. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 251–252.
52. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.
53. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ: Академія, 2003. 464 с.
54. Крехно Т. І. Історія ЛСГ «плати – податки – повинності» в українській мові XV – XVIII ст. (на матеріалах українських пам'яток) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 2005. 19 с.
55. Курбатов С. В. Історичний час як детермінанта творчого процесу. Київ: Інформ. системи, 2008. 172 с.
56. Куценко В. Час як філософська категорія: у пошуках екзистенційної темпоральності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2012. Вип. 110. С. 9–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_FP_2012_110_4.

57. Кучер І. Історико-методологічні періоди у вивченні семантичних полів. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2014. Т. 17. № 1. С. 91–98.
58. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Харків: Вища шк., 1977. 114 с.
59. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. Харків: ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2006. 150 с.
60. Личук М. Частково фразеологізовані речення з темпоральними відношеннями (на матеріалі творів Михайла Стельмаха). *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2017. Вип. 24. С. 171–179.
61. Лісовий В. Контекст. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
62. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 752 с.
63. Майборода Н. Порівняння як риса індивідуального стилю Д. Яворницького. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2011. Випуск 26. С.191–194.
64. Маленко О. Апперцепція й асоціація в читацькій верифікації поетичного образу. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2023. Вип. 36. С. 61–70.
65. Маленко О. Лінгвопоетика як науковий досвід: питання методології і методів лінгвістичного аналізу художньої мови. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди*. 2021. Вип. 54. Ч. II. С. 99–111.
66. Маленко О. Художнє слово в координатах харківської філологічної традиції: контекст, образ, інтерпретація сенсу. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. 2018. Вип. 47. С. 13–22.
67. Маленко О. О. Лексико-семантична група «небо» в українській поезії : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 1996. 18 с.
68. Маленко О., Романцова Я. Лінгвістичний семіокод сучасної української поезії: метамова, образ, сенс. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.*

С. Сковороди. 2019. Вип. 51. С. 162–173.

69. Мартінек С.В. Український асоціативний словник: У 2 т. Т. 1. Від стимулу до реакції. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 351 с.

70. Марфіна Ж. В. Асоціативно-образне поле назв спорідненості в мові поезії ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, Київ. 2003. 20 с.

71. Марчук У. Б. Асоціативний потенціал лінгвокультурних концептів у різносистемних мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 – загальне мовознавство. Київ, 2009. 20 с.

72. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2003. 311 с.

73. Мацько Л. І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови: підручник. Київ : Вища школа, 2003. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=7286>.

74. Межжеріна Г. В. Структурна організація семантичних одиниць (поле – лексико-семантична група – слово). *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2002. Вип. 5. С. 114–126.

75. Мех Н. О. Структура лексико-семантичного поля «мова – слово» в українській поетичній мові ХІХ – початку ХХ ст. Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2001. 181 с.

76. Мікрюкова К. О. Лексико-семантичне поле «місто» в художній прозі письменників-постмодерністів: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Херсон, 2016. 235 с.

77. Ніколайчук Х. Структура і склад мікрополя «дитинство» (на матеріалі польської фразеології). *Філологічні студії*. 2013. Вип. 9. Ч. 2. С. 121–135. URL: <https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/04/Struktura-i-sklad-mikropolia-dytynstvo.pdf>.

78. Ольжич О. Цитаделя духа. Братислава: Словацьке педагогічне товариство, 1991. 239 с.

79. Орлова Ю. В. Концепт «вік людини» як предмет наукового міждисциплінарного дослідження. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2014. № 6 (289). Ч. 1. С. 65–72.

80. Павликівська Н. Категорія часу в етносвідомості українців на мовному

матеріалі роману «Орда» Р. Іваничука. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»))*: журнал. 2023. № 9 (15). С. 138–148.

81. Павликівська Н. Номінації частин доби в аспекті лексико-семантичного й асоціативного поля «час» у повісті І. Роздобудько «Арсен». *Науковий журнал «Міжнародний філологічний часопис»*. 2023. Т. 14. № 1. С. 17–25.

82. Павликівська Н. «Загадковий портал часу» в лексико-семантичному й асоціативному полях мови повісті В. Рутківського «Сторожова застава». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2022. Вип. 35. С. 17–27.

83. Павлушенко О., Мазай Л. Концепт «держава» у свідомості молодшої генерації українців (на матеріалі асоціативного експерименту). *Молодий учений*. 2020. № 3 (79). С. 448–452.

84. Павлушенко О.А., Прокопчук Л.В. Концепт «Росія» у політичній публіцистиці Віталія Портникова. *Moderní aspekty vědy: Svazek XXIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.*, 2022. Str. 79–99. URL: <http://surl.li/jsoga>.

85. Павлушенко О. Асоціативне поле концепту Різдво в мовомисленні краян Поділля. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2019. Вип. 28. С. 65–71.

86. Павлушенко О. Вербальна експлікація концепту часу в авторській картині світу Ліни Костенко. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2017. Вип. 25. С. 29–35.

87. Павлушенко О. Лексико-семантичне поле концепту «час» у збірці Ліни Костенко «Ріка Геракліта». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2022. Вип. 35. С. 27–36.

88. Павлушенко О., Ватага О. Концепт «українська нація» в політичній публіцистиці Дмитра Донцова. *Наукові записки Вінницького державного*

педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). 2021. Вип. 33. С. 106–114.

89. Павлушенко О. Мазай Л. Концепт «нація» в мовній свідомості української молоді через призму асоціативного експерименту. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2021. Вип. 33. С. 114–123.

90. Паршак К. Д. Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2014. Вип. 11. С. 196–199.

91. Петрушенко О. О. Лексико-семантичне поле «час» в українській поезії другої половини ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Вінниця, 2010. 258 с.

92. Петрушенко О. О. Лексико-семантичне поле «час» в українській поезії другої половини ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2010. 22 с.

93. Пожар А. Б. Становлення поняття «вік людини» у лінгвосемантичному висвітленні. *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. 2017. Т. 2. № 8. С. 53–56.

94. Потебня А. А. Мысль и язык. Київ: Синто, 1993. 192 с.

95. Потебня О. О. Эстетика и поэтика слова. Київ, 1985. 359 с.

96. Приходько Л. А. Художній час і художній простір у поезії: автореферат дис.... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 – теорія літератури. Кіровоград, 2004. 19 с.

97. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: навч. посіб., 4-те вид., випр. і доп. Київ: Каравела, 2020. 418 с.

98. Прокопчук Л. Засоби вираження порівняльної семантики (на матеріалі прози Михайла Стельмаха). *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2017. Вип. 24. С. 187–195.

99. Радіонова К. С. Структура та семантика стійких компаративних одиниць англійської мови: дис. ... філол. наук: 10.02.04 – германські мови. Запоріжжя, 2021. 348 с.

100. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ:

Наук. думка, 1988. 240 с.

101. Рядська Р. Теоретичні передумови та критерії інвентаризації перформативних парадигм. *Мова і культура*. 2011. Т. 6. Вип. 14. С. 157–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_6_30.

102. Сандюк Л., Юшкевич Ю. Осягнення часу в екзистенціальному вимірі. *Філософські дослідження: збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля*. 2011. Вип. 14. С. 237–245.

103. Сапун М. Епітети в системі образних мовних засобів Г. Косинки. *Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць*. 2011. Вип. 12–13. С. 248–252.

104. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.

105. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 711 с.

106. Словник UA. Портал української мови та літератури. URL: <http://surl.li/jsozm>

107. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

108. Слухай Н. Персоніфікація в поетичній мові Шевченка. University of Toronto. *Academic Electronic Journal in Slavic Studies* <http://sites.utoronto.ca/tsq/20/slukhai20.shtml>

109. Соколовська Ж. Картина світу та ієрархія сем. *Мовознавство*. 2002. № 6. С. 87–91.

110. Ставицька Л. Стать крізь призму запаху. *Вісник Львівського ун-ту : Серія філологічна*. 2006. Вип. 38, ч. II. С. 72–78.

111. Строченко Л. В. Лексико-семантичне поле «коштовне каміння» в англійській мові та мовленні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови. Одеса, 2008. 31 с.

112. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. Київ : Знання, 2010. 270 с.

113. Сюта Г. Лексико-семантичне поле «відповідальність» в українському поетичному дискурсі періоду війни. *Наукові записки Вінницького державного*

педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). 2023. Вип. 36. С. 76–83.

114. Сюта Г. М. Елітарність і загальносприйнятність поетичної мови Ліни Костенко. *Культура слова*. 2020. Вип. 92. С. 87–100. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/kulturaslova/92/7_ks_92.pdf

115. Тарасова В. В. Семантичне поле «Засоби пересування» в сучасних англійській, німецькій, російській та українській мовах: монографія. Київ: ТЗОВ «SprintPrint», 2010. 255 с.

116. Теліга О. Збірник. Київ – Париж – Лондон – Торонто – Нью-Йорк – Сідней : Фундація ім. О. Ольжича, Вид-во ім. О. Теліги, 1992. 474 с.

117. Тихий О. Словник мовних покручів / упоряд. Овсієнко В. Донецьк: Товариство ім. Олекси Тихого, 2009. 130 с.

118. Ткач О. Базові категорії та властивості семантичного поля. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2011. Вип. 2. С. 250–258.

119. Ткаченко Т. Живомовна стихія у прозі М. Стельмаха. *Культура слова*. 2012. Вип. 76. С. 94–98.

120. Томашевський Б. Порівняння. URL: <http://surl.li/jspig>

121. Турчак О. Частиномовна та функціонально-стилістична характеристика одоративної лексики у творах Григора Тютюнника. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2011. № 10. С. 275–282.

122. Федірчик І. Я. Принципи виділення ядра лексико-семантичного поля найменувань осіб (на матеріалі іменників німецької мови). *Науковий вісник ДДПУ ім. І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. 2017. № 7. С. 207–212.

123. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості. Київ: Радянський письменник, 1969. 192 с.

124. Франко І.Я. Із секретів поетичної творчості. Зібрання творів: у 50 т. Київ, 1981. Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899). С. 45–120.

125. Ходарєва І. М. Лексико-семантичне й асоціативне поле «любов» у мові творів Павла Загребельного : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Харків, 2009. 19 с.

126. Ходарєва І. М. Лексико-семантичне й асоціативне поле любов у мові

творів Павла Загребельного : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Харків, 2009. 211 с.

127. Ходарєва І. До питання становлення теорії лексикосемантичного поля: історичний аспект. 2013. URL: <http://surl.li/lmqvr>.

128. Холод І. В. Лексико-синтаксичний повтор у мові сучасної української преси: структура та прагмалінгвістичні функції: дис. ... доктора філософії: 035 – філологія. Вінниця, 2021. 209 с.

129. Цобенко О. В. Структура лексико-семантичного поля ювелірні прикраси в англійській мові. *Записки з романо-германської філології*. 2014. Вип. 1 (32). С. 192–197.

130. Шевченко М. В. Семантичний та текстотворчий потенціал лінгвокультурам в українському поетичному мовленні: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2002. 16 с.

131. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. Брустурів : Дискурсус, 2020. 832 с.

132. Шульська Н. М., Погоріла С. Г., Тимчук І. М., Римар Н. Ю. Лексико-семантичне поле «небо» як елемент поетичної картини світу Лесі Українки. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69). № 3. Ч. 1. С. 68–73.

133. Юзва Л. Методологія дослідження «зразків свідомості» майбутнього суспільствознавця. *Соціологія*. № 1. Вип. 36. 2011. С. 55–76.

134. Юркевич П. Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого. URL: <http://surl.li/jsple>.

135. Ярещенко А. П. Сучасний фразеологічний словник української мови. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. 640 с.

136. Bain A. The emotions and the will. London: Parker & Son, 1859. 661 p. URL: <https://archive.org/details/emotionsandwill03baingoog>.

137. Bain A. The senses and the intellect. London: Parker & Son, 1855. 656 p. URL: <http://surl.li/lmrxy>.

138. Bally Ch. *Traité de stylistique française*. Université du Michigan: C. Winter, 1910. Vol. 2. 264 p.

139. Cambridge Dictionary. URL:

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/>

140. Collins Dictionary. URL:

<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/winter>

141. Davidson D. What Metaphors Mean. *Critical Inquiry*. 1978. Vol. 5(1). P. 31.
URL: <https://philarchive.org/rec/DAVWMM-2>.

142. Ipsen G. Der alte Orient und die Indogermanen. *Festschrift für W. Streitberg*. Heidelberg, 1924. P. 30–45.

143. James Pustejovsky (1993). Semantics and Lexicon. *Studies in Linguistics and Philosophy*. P. 35. URL: <http://surl.li/jsoyy>.

144. Kravets L., Siuta G., Semashko T., Bobukh N. Cognitive-Assessment Content of Zoomorphic Metaphors in Contemporary Ukrainian and English Language Culture a Comparative Aspect. *World Journal of English Language*. Vol. 13. №6 (2023). P. 439 – 448.

145. Longman Dictionary. URL <https://www.ldoceonline.com/dictionary/>

146. Macarena Navarro Pablo. The lexical field, a key to semantics. CAUCE. *Revista de Filología y su Didáctica*. № 22–23. 1999–2000. P. 539–548.

147. Markowski A. *Wykłady z leksykologii*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012. 200 p.

148. Merriam Webster. Comparison. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/comparison>

149. Meyer R.N. Bedeutungssysteme. *KZ*. 1910. Pp. 358–366.

150. Porzig W. Wesentliche Bedeutungszusammenhänge. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*. 1934. Pp. 70–97.

151. Sartre J.-P. *L'être et le néant : essai d'ontologie phénoménologique*. Paris : Librairie Gallimard, 1943. 722 p. URL: <http://surl.li/lmhgu>

152. Stengers I. *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature*. London: Verso Books, 2018. 384 p.

153. Tillich P. *Theology of culture*. Oxford University Press, 1959. 213 p.

154. Trier Jost. *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Dhte eines sprachlichen Feldes I. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jhdts*. Heidelberg: Winter, 1931. 347 p.

155. Weisgerber J. L. [Das Gesetz der Sprache als Grundlage des Sprachstudiums.](#)
Heidelberg. Quelle & Meyer, 1951. 173 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуцало Є. Діти Чорнобиля. Київ: Соняшник, 1995. 103 с.
2. Гуцало Є. З вогню воскресли: повісті («Біль і гнів», «Мертва зона», «Безголов'я»). Київ: Українська видавнича група, 1996. 432 с.
3. Гуцало Є. З вогню воскресли: повісті. Київ: Дніпро, 1980. 335 с.
4. Гуцало Є. Олень Август: оповідання, повість. Київ: Веселка, 1986. 231 с.
5. Гуцало Є. Орлами орано: оповідання, повість. Харків: Радянський письменник, 1977. 374 с.
6. Гуцало Є. Співуча колиска з верболозу: окупаційні фрески. Київ: Веселка, 1991. 284 с.
7. Гуцало Є. Шкільний хліб: повість-диалогія, оповідання. Київ: Радянський письменник, 1981. 408 с.
8. Дмитрук О. Іван Богун – полковник. Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2010. 432 с.
9. Звірик А. Біла жінка на чорному небі: повісті. Вінниця: ДП «ДКФ», 2011. 240 с.
10. Земляк В. Підполковник Шиманський: повісті. Київ: Веселка, 1986. 311 с.
11. Земляк В. Чарівний кінь: повість, кіноповісті, драма, оповідання, поезії. Київ: Радянський письменник, 1978. 343 с.
12. Кобець В. Дана, Василько і білий світ. «Житіє «індуса» ТІЯ». «Пригоди полярних робінзонів»: повісті. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2010. 320 с.
13. Пастушенко Л. Час п'єдесталів: Трилогія у 2-х книгах. Кн. 2: «Точка Архімеда», «Азбучні істини». Вінниця: ТОВ «Консоль», 2012. 360 с.
14. Пастушенко Л. Час п'єдесталів: Трилогія: у 2-х книгах. Кн. 1: «Вічний хліб». Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. 496 с.
15. Побратимська вірність: оповідання. Одеса: Маяк, 1989. 208 с.
16. Стельмах М. Велика рідня: роман у 2-х кн. Київ: Веселка, 1981. Кн. 1. 525 с.; Кн. 2. 413 с.
17. Стельмах М. Гуси-лебеді летять. Щедрий вечір: повісті. Київ: Веселка, 1971. 322 с.

18. Стельмах М. Дума про тебе: роман. Київ: Дніпро, 1984. 390 с.
19. Стельмах М. Кров людська – не водиця: повість. Київ: Дніпро, 1986. 348 с.
20. Стельмах М. Правда і кривда (Марко Безсмертний): роман. Київ: Дніпро, 1990. 427 с.
21. Стельмах М. Хліб і сіль: роман. Київ: Дніпро, 1975. 670 с.
22. Стельмах М. Чотири броди: роман Київ: Дніпро, 1979. 527 с.
23. Трублаїні М. Твори у 2-х томах. Т. 2. «Лахтак»: повість, оповідання про далеку північ. Київ: Веселка, 1983. 506 с.

ДОДАТОК А. СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Горобець А. Лексико-семантичне поле «час» у мові повісті Михайла Стельмаха «Гуси-лебеді летять». *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. Київ: Міленіум, 2018. Вип. 292. С. 131–139.
2. Горобець А. Сезонні номінації в складі лексико-семантичного та асоціативного поля «час» (на матеріалі автобіографічної повісті Михайла Стельмаха «Щедрий вечір»). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Лінгвістика»*. Херсон, 2018. Вип. 34. Т. 1. С. 35–39.
3. Горобець А. Лексико-семантичне поле «час» у складі метафори (на матеріалі мови художніх творів Михайла Стельмаха). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2018. Вип. 27. С. 22–28.
4. Горобець А. Художнє порівняння як засіб увиразнення темпоральних номінацій у мовотворчості Михайла Стельмаха. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2019. Вип. 175. С. 497–502.
5. Горобець А. Сенсорика часу як репрезентант ідіостилю Михайла Стельмаха (на матеріалі роману «Чотири броди»). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2019. Вип. 28. С. 46–55.
6. Горобець А. Номінації вікових періодів у мові роману Михайла Стельмаха «Дума про тебе». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69). № 3. Ч. 1. С. 5–9.
7. Горобець А. Епітет як репрезентант темпоральності в межах лексико-семантичного й асоціативного поля «час» (на матеріалі художніх творів письменників Вінниччини ХХ століття). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2020. Вип. 31. С. 89–96.

8. Горобець А., Холод І. Історичний підхід до тлумачення категорії темпоральності й специфіка її вияву в мовотворчості письменників Вінниччини ХХ століття. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2021. Вип. 33. С. 36–49.

9. Horobets A. The expression means of the micro field «winter» in the Vinnytsia writers' prose of the XXth century. *The scientific heritage*. 2020. Vol 3, № 54. P. 40–44.

10. Horobets A. Associative field “time” in Vinnytsia writers' novels of the XXth century. *Magyar Tudomanyos Journal*. Hungary. 2021. Vol. 51. P. 13–18.

11. Horobets A. Personification of temporal concepts as a kind of metaphorical depiction of reality in the works of Vinnytsia region writers of the XXth century. *The scientific heritage*. 2021. Vol 3, № 60. P. 48–51.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Горобець А. Периферійна організація як структурний компонент лексико-семантичного поля «час» у мові повісті Михайла Стельмаха. *Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди ювілею доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської (Київ, 29–30 листопада 2018 р.)*. НУБіП України. Київ: Міленіум, 2018. С. 150 – 151.

2. Horobets A. The structural elements of lexical-semantic field «time» on the language material of Vinnytsia region writers' artistic works. *The 7th International scientific and practical conference «Topical issues of the development of modern science»*. (Sofia, 11–13 March 2020). Sofia: Publishing House «ACCENT», 2020. Pp. 28–32.

3. Горобець А. Мікрополе «зима» як інтерпретація сезонних номінацій у мовотворчості письменників Вінниччини ХХ століття. *Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції «Trends in the development of modern scientific thought»*. Секція: Філологічні науки (Ванкувер, 23–26 листопада 2020). С. 603–608.

4. Горобець А. Оказіональні характеристики часосприйняття на мовному матеріалі роману Михайла Стельмаха «Чотири броди». *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Філологія та лінгвістика у сучасному світі» (Запоріжжя, 30–31 серпня 2019 р.)*. С. 19–21.

5. Горобець А. Лексико-тематична група «назви місяців» у мовотворчості письменників Вінниччини XX століття. *Actual priorities of modern science, education and practice. Proceedings of the XII International Scientific and Practical Conference*. Paris, France, 2022. Pp. 667–673.

ДОДАТОК Б

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ

Результати досліджень обговорено на засіданні кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №__ від_____ 2023 року).

Основні положення праці апробовано в доповідях на таких наукових заходах:

Міжнародні наукові та науково-практичні конференції:

1. Міжнародна наукова конференція «Нова лінгвістична парадигма: теоретичні і прикладні аспекти» (м. Одеса, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 16–17 травня 2019 р. – заочна участь). Доповідь: «Периферія лексико-семантичного поля «час» як засіб вираження авторського світосприйняття (на матеріалі роману Михайла Стельмаха «Чотири броди»)».

2. Міжнародна науково-практична конференція «Міжкультурні комунікації в галузі освіти» (м. Хмельницький, Хмельницький національний університет, 19 березня 2021 р. – заочна участь). Доповідь: «Категорія часу в мовній картині світу письменників Вінниччини ХХ століття».

3. Міжнародна науково-практична конференція «Філологія та лінгвістика у сучасному світі» (м. Запоріжжя, Класичний приватний університет, 30–31 серпня 2019 р. – заочна участь, публікація). Доповідь: «Оказіональні характеристики часосприйняття на мовному матеріалі роману Михайла Стельмаха «Чотири броди»)».

4. The 10th International scientific and practical conference «Trends in the development of modern scientific thought» (Vancouver, 23–26 Novembre 2020 р. – заочна участь, публікація). Доповідь: «Мікрополе «зима» як інтерпретація сезонних номінацій у мовотворчості письменників Вінниччини ХХ століття».

5. The 7th International scientific and practical conference «Topical issues of the development of modern science» (Sofia, 11–13 March 2020 – заочна участь, публікація). Доповідь: «The structural elements of lexical-semantic field «time» on the language material of Vinnytsia region writers' artistic works».

6. Міжнародна науково-практична конференція з нагоди ювілею доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської «Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць» (м. Київ, НУБіП України, 29–30 листопада 2018 р. – очна участь, публікація). Доповідь: «Периферійна організація як структурний компонент лексико-семантичного поля «час» у мові повісті Михайла Стельмаха».

7. XII Міжнародна науково-практична конференція «Actual priorities of modernscience, education and practice» (Париж, 29 березня – 01 квітня 2022 р. – заочна участь, публікація). Доповідь: «Лексико-тематична група «назви місяців» у мовотворчості письменників Вінниччини XX століття».

Всеукраїнські наукові та науково-практичні конференції:

1. VIII Всеукраїнська наукова конференція «Сучасні орієнтири філологічної науки» (м. Херсон, Херсонський державний університет, 18–19 жовтня 2018 р. – заочна участь, публікація). Доповідь: «Сезонні номінації у складі лексико- семантичного та асоціативного поля «ЧАС» (на матеріалі автобіографічної повісті Михайла Стельмаха «Щедрий вечір»)).

2. V Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Актуальні проблеми сучасної мовної та літературної освіти в середніх навчальних закладах» (м. Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 14 травня 2020 р. – заочна участь). Доповідь: «Особливості сприймання філософської категорії темпоральності на прикладі художньої прози письменників Вінниччини XX століття».

3. Звітна наукова конференція викладачів, аспірантів і студентів факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха (м. Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 28–29 квітня 2021 р. – очна участь). Доповідь: «Епітет як репрезентант темпоральності в межах лексико-семантичного та асоціативного поля «час» (на мовному матеріалі художніх творів письменників Вінниччини XX століття»).